

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'YA GÖRE İLİMLER TASNİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tahsin DEMİR

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslâm Felsefesi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir COŞKUN

OCAK-2016

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'YA GÖRE İLİMLER TASNİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tahsin DEMİR (127215005)

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslâm Felsefesi

Bu tez 19/01/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Trd. Doç. Dr. Abdulkadir COŞKUN

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Eşref ALTAŞ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Tahir FAREN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Tahsin DEMİR

19/01/2016

ÖNSÖZ

İlimler tasnifi, fikir tarihinin önemli meselelerinden biridir. İlim sahaları ve dallarının tespit edilmesi, düşünürlerin ve milletlerin medeniyet tasavvurlarının tarihî-kültürel bir zeminde dışavurumu ile ortaya çıkan çalışmalardır. İnsanlık düşünce tarihi içerisinde süregelen bu çalışmalar, uzun bir geçmişe ve geniş bir literatüre sahiptir. İşte İzmirli İsmail Hakkı, oldukça kapsamlı olan ilimler tasnifi tarihi külliyatını merkezî kavramlar çerçevesinde hakıyla tetkik ve tahlil eden kişilerden biridir. İslâm medeniyetinin derin krizler geçirdiği ve düşüncenin batıya doğru evrildiği bir çağda İzmirli, hem modern batı dünyasındaki yeni bilim sınıflamalarını analiz etmiş hem doğu İslâm dünyasındaki tasnif geleneğine sahip çıkmıştır. Böylece, farklı dünya görüşlerinin kültür havzalarında şekillenen muhtelif tasnif türlerini mukayeseli olarak ortaya koymayı başarmıştır. Bu yönüyle bakıldığında, İzmirli'nin şekillendirmeye çalıştığı ilimler tasnifine kaynaklık eden geniş külliyat araştırma ve çalışmalarının ayrı bir öneme sahip olduğu takdir edilecektir. Fakat yaptığımız ön çalışmalar neticesinde ülkemizde İzmirli'nin bilim sınıflamasını ortaya koyan herhangi müstakil bir çalışmanın varlığına rastlayamadık. Bu sebeple, ilim sahasındaki bu boşluğu gidermek amacıyla İzmirli'nin ilimler tasnifi sistemi, bu çalışmayla belirlenmeye çalışıldı. Araştırma, başta İzmirli'nin kendi eserleri ve konuyla ilgili ulaşılabilen diğer kaynakların esas alınıp konunun sınırları dâhilinde taranmasıyla bütünlüğe kavuşturuldu. Öncelikle ilim hayatı, daha sonra felsefe-bilim tarihi külliyatı ve kolektif hafızaya katkı sağlamayı hedefleyen bu tez bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Tezin düzenlenmesi ve son şeklini almasında emeği büyük olan sayın danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir COŞKUN'a teşekkür borçluyum. Kendisinden fazlasıyla istifade ettiğim, araştırmamın başından sonuna kadar ilgisini ve yardımını gördüğüm ve çalışmayı bitirmeyi kendisine borçlu olduğum muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Eşref ALTAŞ'a ise saygı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca zorlu çalışma sürecinde gereken fedakârlığı ve sabrı gösteren sevgili eşim Ebru'ya; çocuklarım Hasan Onur ve Mustafa ile her zaman yanımda olan kıymetli arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Tahsin DEMİR

OCAK-2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MODERN BİLİM TASNİFLERİNDE ARKA PLAN	7
1.1. Zihnî Yapı.....	8
1.2. Metot Arayışı	14
1.3. Ekoller ve Okullar.....	19
1.4. Bilimlerdeki Dönüşüm.....	22
1.5. Uzmanlaşma.....	28
1.6. Sınıflama Dizgesinin Değişmesi.....	29
BÖLÜM 2: İZMİRLİ’NİN İNCELEDİĞİ MODERN TASNİFLER	33
2.1. İzmirli’nin Modern Bilim Tasnifleriyle İlgilenme Nedenleri	36
2.2. Filozofların Tasnifleri.....	40
2.2.1. Bacon Tasnifi.....	40
2.2.2. Ampere Tasnifi	48
2.2.3. Comte Tasnifi	54
2.2.4. Spencer Tasnifi	64
2.2.5. Bohr Tasnifi	70

2.3. Felsefe Müelliflerinin Tasnifleri	74
2.3.1. Garyo Tasnifi	75
2.3.2. Geller Tasnifi	78
2.3.3. Janet Tasnifi	79
2.3.4. Rabier Tasnifi	82
2.4.5. Boirac Tasnifi	84
BÖLÜM 3: KLASİK İSLÂM DÖNEMİ TASNİFLERİ VE İZMİRLİ	91
3.1. İslâmî İlimler	98
3.1.1. Yüce (Âlî) İlimler	99
3.1.1.1. Kur'an İlmi	99
3.1.1.2. Hadis İlmi	100
3.1.1.3. Fıkıh İlmi	101
3.1.2. Yardımcı (Âlet) İlimler	104
3.1.2.1. Muhtas ilimler	104
3.1.2.2. Müşterek (Ortak) İlimler	105
SONUÇ	109
KAYNAKLAR	115
ÖZGEÇMİŞ	122

KISALTMALAR

Bk/bk	Bakınız
bs.	baskı
çev.	çeviren/tercüme eden
der.	derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
haz.	hazırlayan
İİHB	İzmirli İsmail Hakkı Bölümü
İSAM	İslâm Araştırmalar Merkezi
Krş/krş.	Karşılaştırınız
m.ö.	milattan önce
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
sad.	sadeleştiren
t.y.	tarih yok
v.dğr.	ve diğerleri
vr.	varak
y.y.	yayınevi yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Bacon Tasnifi	47
Tablo 2. Ampere Tasnifi	53
Tablo 3. Comte Tasnifi	63
Tablo 4. Spencer Tasnifi	69
Tablo 5. Bohr Tasnifi	73
Tablo 6. Garyo Tasnifi	77
Tablo 7. Janet Tasnifi	81
Tablo 8. Rabier Tasnifi	83
Tablo 9. Boirac Tasnifi	90
Tablo10. İzmirli Tasnifi	108

ÖZET

Tezin Başlığı: İzmirli İsmail Hakkı'ya Göre İlimler Tasnifi	
Tezin Yazarı: Tahsin DEMİR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir COŞKUN
Kabul Tarihi: 19/01/2016	Sayfa Sayısı: VI (ön kısım) + 122 (tez)
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilim Dalı: İslâm Felsefesi
<p>Bu çalışma, İzmirli İsmail Hakkı'nın İslâm felsefe-bilim geleneği ile modern felsefe-bilim düşüncesi etrafında gelişen muhtelif ilim/bilim sınıflamaları hakkındaki görüşlerinden hareketle ortaya koyduğu ilimler tasnifi anlayışını incelemektedir. Araştırma, İzmirli'nin modern bilim sınıflamalarıyla neden yakından ilgilendiği ve hangi sınıflamayı model aldığı, İslâmî ilimler tasnifi sistemlerinden hangi yaklaşımı benimsediği, özgün bir bilim sınıflaması geliştirip geliştirmediği, ilimler tasnifi tarihi bağlamında nasıl bir yer işgal ettiği ve tasnif çalışmalarına ne gibi katkıları olduğu şeklindeki sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, İzmirli'nin ilimler tasnifi ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu eserleri incelenerek karşılaştırmacı ve tartışmacı bir yöntemle analiz edildi. Bununla birlikte düşünürün tasnif anlayışına etkisi bakımından tarihî ve dönemseller koşullar dikkate alınarak açıklamalarda bulunuldu.</p> <p>Çalışmanın kapsamını, düşünürün ilimler sınıflaması çerçevesinde söyledikleri belirledi. Ancak yapılan mülahazalara etkisi bakımından batı ve doğu düşüncesinin temel dinamiklerine, ana özelliklerine ve belli başlı problemlerine de yer verildi. Ayrıca, İzmirli'nin "metot" araştırması ile klasik ve modern bilim tasniflerine getirdiği eleştiriler analitik bir bakışla ortaya konuldu. Öte yandan İzmirli'nin incelediği bilim sınıflamaları ile kendi bilim sınıflaması arasında mukayeseler yapıldı. Nihayet, ilimler tasnifi tarihi konusunda geniş malûmat sahibi olan İzmirli'nin, bu alandaki yetkin çalışmalarla nasıl bir sınıflama sistemi geliştirdiği tartışıldı.</p>	
Anahtar kelimeler: İzmirli İsmail Hakkı, İlimler Tasnifi, Bilim Tarihi, Disiplinler, İslâm Felsefesi	

SUMMARY

Thesis Title: The Classification Of The Sciences According To İzmirli İsmail Hakkı	
Thesis Author: Tahsin DEMİR	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir COŞKUN
Date of Acceptance: 19/01/2016	Total Number of Pages: VI (pre text) + 122 (main body)
Department: Philosophy and Religion Sciences	Field of Study: Islamic Philosophy
<p>This paper examines İzmirli İsmail Hakkı's understanding of the classification of the sciences which he put forward on the basis of his opinions on miscellaneous science classifications based on İslamic Philosophy. Science tradition and modern philosophy-science idea-the purpose of this study is to find answers to the questions of why İzmirli took a close interest in a modern science classifications, which classification he took as a model what approaches in İslamic sciences classification systems he adopted whether he developed an original classification of sciences, what role he played in the history of science classification and what he contributed to the classification studies. To that end, İzmirli's works where he evaluated the classification of sciences have been examined and analyzed in a comparative argumentative way. Further explanations were also presented on the effects of the historical and periodical conditions on İzmirli's understanding of the classification.</p> <p>The scope of this paper has been determined through İzmirli's remarks about the classification of sciences. However, the principal dynamics, main features and certain problems of western and eastern philosophies were also included in terms of their influences on the related considerations. Besides, İzmirli's criticism of conventional and modern classification of sciences on the basis of "method" research was put forward in an analytical perspective. On the other hand, the science classifications examined by İzmirli and his own science classification were compared. Finally, arguments on what kind of a classification system was developed by İzmirli, who had a broad knowledge and valuable works in the history of science classification, were presented.</p>	
Keywords: İzmirli İsmail Hakkı, The Classification Of The Sciences, Science History, Disciplines, Islamic Philosophy	

GİRİŞ

Felsefe-bilim tarihinde, bilimlerin sınıflandırılması problemi birçok filozof tarafından farklı kıstaslardan hareketle yapılagelen değişik sınıflamalarla aşılmaya çalışılmıştır. İlimler tasnifi tarihi, bilhassa, eski Yunan filozofları, İslâm filozofları ve batılı filozoflar üzerinden günümüze kadar gelmektedir. Ancak insanlık düşünce tarihi kadar eski olan bu uzun birikime rağmen, günümüzde genel geçer kabul edilen bir bilim sınıflaması bulunmamaktadır. Buna rağmen ilmî saha ve alanların tespit edilmesi, her zaman filozof ve düşünürlerin ilgi odağı haline gelen bir konu olmuştur. Bilim sınıflamalarını kendi içerisinde dizayn etme çabasının aynı zamanda felsefî veya bilimsel düşünce sisteminin bir parçası olduğu düşünüldüğünde bu zorunluluk kendiliğinden anlaşılmış olacaktır. Felsefî ilimlerin bütünlüğe ve bir sisteme kavuşturulması amacıyla, tarihî süreç içerisinde nice gayretlerin var olduğu bilinmektedir. Süregelen tüm bu çabaların amacı, bilimlerin doğru bir şekilde konumlandırılması, amacının belirlenmesi, alanının tespit edilmesi, sınırlarının çizilmesi, mantıksal sıralanışı ile eğitimsel yönünün bilinmesi ve birbiriyle ilişkilerinin ortaya konulması gibi muhtelif gayelere matuftur. Tarihte, bu perspektiften neşet eden ve kendine has kriter ve yöntemlere sahip olan birçok bilim sınıflaması mevcuttur.

İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946), ilimler tasnifi tarihini yakından takip etmiş ve bu konuda yaptığı çalışmalarla yetkinliğini ispatlamış önemli bir şahsiyettir. O, felsefe, kelâm, fıkıh, ahlâk gibi birçok ilmî sahada yürüttüğü çalışmalarla XIX. yüzyılın son dönemlerinden XX. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış çok yönlü bir mütefekkindir. Batı ve doğu düşüncesine vukufiyetiyle tanınmış olan İzmirli, İslâm dünyasının derin buhranlar yaşadığı ve modern düşüncenin yükselişe geçtiği bir çağda, yeni çözüm yolları aramış ve ortaya koymaya çalıştığı batı-doğu kompozisyonu ile çağının sorunlarına projeksiyon tutmuştur. Modern bilim felsefesinin metotlarını dikkatle incelemiş ve bu yeni metotları klasik düşünce geleneğiyle uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Bu sentezci arayış, İzmirli'nin bilimler sınıflamasının izdüşümünü de ele vermektedir. O, ilimlerin yollarının benzerliği fikrini savunmuş ve ilmî metotların ortaklığına işaret etmiştir. Her ne kadar daha önce birçok İslâm filozofu tarafından, akli (dinî olmayan) ve nakli (dinî olan) ayrımı yapılmış ise de, İzmirli'nin, böyle bir sınıflamayı batı-doğu tasnif kültürü arasında gezinerek oluşturduğu söylenebilir. Böyle ba-

kıldığında İzmirli'nin bilim sınıflaması, batı ve doğu İslâm düşüncesi arasında ortak bağ kurma çabasının ürünü olan bir çalışma olarak da görülebilir. İzmirli, İslâm'ın temel kaynakları ve zamanla değişik coğrafi kültür havzalarından gelen kadîm bilgi birikimi ile Rönesans'ın kaynaklık ettiği modern çağ düşüncesini iyi teneffüs etmiş ve bu iki düşüncüyü kendinde temsil etmeyi başarmıştır. Bu meziyet, İzmirli'nin klasik İslâmî ilimler tasnifleri ile yeni modern bilim tasniflerini felsefî ve bilimsel bir dizge içerisinde tutarlı bir şekilde işlemesine imkân sağlamıştır.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Felsefe-bilim tarihinin başta gelen konularından biri olan “ilimler tasnifi” mevzûsu üzerine hususî çalışmaları olan İzmirli'nin, bilim sınıflamalarına ilişkin değişik parametrik okumalarını ve bilim sınıflama sistemini ortaya koymak, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu tezin temel araştırma problematiği, klasik İslâmî ilimler tasnifleri ile modern bilim tasniflerine eserlerinde yer veren ve bu iki gelenek üzerinde mütalaalarda bulunan İzmirli'nin felsefî disiplinleri nasıl konumlandığını ortaya koymak şeklinde olacaktır. Bu gaye etrafında tarih boyunca bilimlerin nasıl ele alındığı ve gruplandırıldığı da genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Bu sebeple çalışmaya, konunun sunulmasına olanak sağlayacak şekilde tarihî ve düşünsel bir arka plan sürekli eşlik etmiştir. Araştırmalar esnasında İzmirli hakkında yapılmış birçok çalışmayla karşılaşıldı. Fakat bu çalışmalar diğer alanlarla ilgili olup hiçbiri İzmirli'nin bilimler tasnif yaklaşımıyla birebir örtüşen spesifik çalışmalar niteliğinde değildi.

Ülkemizde İzmirli'nin hayatı ve eserleri, ahlâk, kelâm, fıkıh ve hadis düşüncesi gibi alanlarda çalışmalar yapılmış olmasına rağmen onun bilim dallarına ait bakışını ortaya koyacak bağımsız bir çalışma bulunmamaktadır. Bayram Ali Çetinkaya'nın *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri* adlı kitabı ile Mehmet Şeker'in “İzmirli İsmail Hakkı'nın Tasnif-i ulûm” adlı eserinde düşünürün *Tasnîfu'l-'ulûm* adlı risâlesinin tanıtımı çerçevesinde ilimler tasnifine değinilmiş; İbrahim Emiroğlu'nun, “İzmirli'nin Mantık Anlayışı”, ve Vahdettin Başçı'nın “İsmail Hakkı İzmirli'de Felsefe, İlim ve Mantık Anlayışı” adlı makalelerinde ise İzmirli'nin ilimler tasnifi işlenen konuların alt parçası olarak ele alınmış ve düşünürün ilimleri kaç sınıfa ayırdığına işaret edilmekle yetinilmiştir. Burada, ilimler tasnifi

mevzûsunu tarihî ve kültürel yönleriyle geniş katmanlı bir okumayla ele alan İzmirli'nin bu düşüncesiyle ilgili ayrı bir çalışmanın olmaması bir eksiklik olarak görülmüş ve bu araştırma fikir dünyasındaki bu eksikliği gidermeye yönelik hazırlanmıştır.

Tez, en başta İzmirli'nin nasıl bir bilim sınıflama sistemi öngördüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, *Tasnîfu'l-'ulûm*, *Fenn-i Menâhic*, *Yeni İlm-i Kelâm*, *Tarih-i Hadis* gibi pek çok eserde, İslâmî ve modern bilim disiplinleri hakkında kısa fakat sistemli bilgiler vermektedir. Tüm bu eserlerin tetkikinden ilham alan bu araştırma, ilimler tasnifi üzerine İzmirli'ye ait tüm değerlendirmeleri bir terkibe ve tertibe kavuşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, İzmirli'nin modern düşünce ve Batı Avrupa felsefesiyle ilgilenmesinden hareketle, dönemin fikrî cereyanları ve felsefî hareketliliği de yeri geldikçe gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın en önemli özelliklerinden biri, İzmirli'nin ilimler tasnifi hakkında değişik eserlerinde yer alan tüm bilgilerin bir araya toplanarak genel bir çerçevenin ortaya konulmasıdır. Araştırma, biri İslâmî diğeri modern olan iki perspektifi bir arada ortaya koyması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bilhassa İzmirli bağlamında, modern bilim tasniflerine ait yaklaşım ve yöntemlerin klasik düşünce geleneğiyle kıyaslamalar yapmaya imkân verecek şekilde ortaya konulması, çalışmayı ayrıcalıklı kılmaktadır. Bununla birlikte kadîm felsefî bilgede süreç içerisinde bilim sınıflamalarına ilişkin değişen bağlam ve referansları göstermesi bakımından da farklılık arz eden bir çalışmadır. Diğer önemli bir husus da henüz basılmamış olan *Tasnîfu'l-'ulûm* adlı eserden çalışmanın bütünlüğünü sağlayacak şekilde yararlanılmış olmasıdır.

Son olarak “İzmirli'nin ilimler tasnifi” üzerine hazırlanan bu tez, ilimler tasnifi tarihinin serüvenini ve geldiği noktayı göstermesi bakımından ilgi çekici bir özelliğe sahiptir. Çünkü İzmirli, yaptığı çalışmalar ile ilimler tasnifi tarihi geleneğini günümüze yaklaştıran bir isim olma özelliğini taşıdığından tasnif tarihinin izini yakın geleceğe kadar sürmek olanaklı hale gelmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu tezde, yaptığı çalışmalarla disiplinler tarihi açısından önemli bir yer işgal edebileceği düşünülen İzmirli'nin, ilimler tasnifi anlayışı ele alındı. Burada izlenen yol, öncelikle düşünürün, modern bilim sınıflamaları ve İslâm kültüründeki bilim tarihi sınıflamaları hakkındaki perspektifini ortaya koyduktan sonra kendi bilim sınıflamasını sunmak şeklinde olacaktır. Bu hususu ortaya koymak için İzmirli'nin bilim sınıflamalarına dair değerlendirmelerde bulunduğu eserler, ana kaynak olarak alındı. Bununla birlikte İzmirli'nin düşüncesini daha belirgin ortaya koymak amacıyla yan okumalar yapılarak muhtelif kaynaklardan da yararlandı. Kabul edileceği üzere, ilimler tasnifi tarihi içerisinde gelişen bilim sınıflamaları ve bu sınıflamaların özelliklerini bir çalışmada ihata etmek oldukça güçtür. Bu yüzden araştırmanın kapsamı, İzmirli'nin eserlerinde ortaya koyduğu çerçeveye sınırlı tutuldu.

Çalışma, modern düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkan genel bilim sınıflamalarının panoramasını vermek yerine İzmirli'nin yer verdiği filozof ve felsefecilerin bilim sınıflamalarıyla şekillendirildi. Araştırma sırasında konuların tarihî arka planlarında sınırlamaya gidilerek ilgili konular kapsamında genel bir bakışın verilmesi yolu takip edildi. Bu çalışmada ilk önce modern bilim sınıflamalarının arka planı, akabinde İzmirli'yi yeni bilim sınıflamalarına sürükleyen nedenler verildi. Ardından İzmirli'nin ele aldığı modern bilim tasniflerine yer verildi. İkinci bölüm, felsefe müelliflerinin bilim sınıflamaları ve düşünürün bu sınıflamalarla ilgilenme nedenlerinin ortaya konulmasıyla tamamlandı. Üçüncü bölümde, İzmirli'nin İslâm kültürünün ürünü olan tasnifler hakkındaki görüşlerinin eklenmesiyle çalışma bitirildi. Böylece İzmirli'nin ilimler tasnifi anlayışının iki tarafını oluşturan batı düşüncesi ile doğu İslâm düşünce geleneği arasında bütünlük kurulmaya çalışıldı. Bu meyanda, İzmirli'nin değişik eserlerde verdiği bilgilerden hareket edilerek onun ilimler tasnifi geleneği içerisindeki yeri ve mevkii de belirlenmeye çalışıldı.

Tez hazırlama sürecinde İzmirli'nin dil ve üslubu, kaleme aldığı eserlerin çoğunluğunda kaynak vermemesi, aktardığı düşünceleri kendisine aitmiş gibi sunması, bilim sınıflamaları bağlamında yer verdiği filozof ve felsefecilerin eserlerine ait herhangi bir atıfta bulunmaması, bazı filozof ve felsefe müelliflerinin eserlerinin dilinin Latince ve Fransızca olması karşılaşılan zorluklar arasında gösterilebilir.

Araştırmanın Yöntemi ve Literatür Taraması

Felsefî ve bilimsel tasniflerin İzmirli bağlamında konu edinildiği bu çalışmada, öncelik, İzmirli'nin bilim sınıflamaları üzerine değerlendirmelerde bulunduğu eserlerini incelemeye verilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, modern bilim sınıflamalarını ortaya çıkaran düşünsel arka plan ile ilgili geniş bir literatür taraması yapılarak konu işlenmeye çalışıldı. Modern dönem düşüncesinin arka planına bir bölüm olarak daha geniş yer verilmesinin nedeni, yeni bilim sınıflamalarına ve İzmirli'ye bilim-uygarlık ilişkileri bağlamındaki etkilerini daha iyi göstermektir. Modern kültür yapısı ve özellikleri hakkında bilgiler sağlayan birçok analitik kaynak incelenmiş ve kaynakçamızda da belirttiğimiz üzere ele aldığımız konuya farklı boyutlarıyla ışık tutacak birçok temel eser taranmıştır. Konu, çok ayrıntıya girilmeden modern bilim algısı sonucunda başta ontolojik, epistemolojik ve kozmolojik başkalaşımın tasnif kültürüne olan etkisi göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Bu yapılırken modern bilimin klasik bilim anlayışından ayrışan taraflarına değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, modern kavrama biçiminin etkisiyle disiplinler arası bütünlük fikrinden tekilleşmeye doğru gidilmesiyle ortaya çıkan yeni bilim sınıflamalarına ve sınıflamaların yenilenme nedenlerine işaret edildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İzmirli'nin yer verdiği çağdaş bilim sınıflamaları merkeze alınarak kaynak taraması yapıldı. Bu bölümün ilk kısmında doğrudan batılı filozofların eserlerine ulaşılarak bilim sınıflama anlayışları tespit edilmeye çalışıldı. Böylelikle birincil kaynak ile İzmirli'nin değerlendirmeleri arasında mukayeseler yapılmasına olanak verildi. Ancak kimi durumlarda kaynağın dilinin Latince veya Fransızca olması nedeniyle ikincil kaynaklara başvurmak zorunda kalınmıştır. Bölümün ikinci kısmında İzmirli'nin felsefenin “konusu” ekseninde gündemine aldığı felsefe müelliflerinin tasnifleri incelendi.

Üçüncü bölümde kudemânın ortaya koyduğu klasik gelenek hakkında kısa bilgiler verildikten sonra İzmirli'nin benimsediği İslâmî bilim sistemi sunuldu. Özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde İzmirli'nin bütün metinleri taranarak, tasnif kültürü ile alakalı aynı ya da benzer ifadelerini karşılaştırmaya imkân sağlayacak bir yol izlendi. Ayrıca bilginin bütünlüğüne

hizmet edecek şekilde tablolar hazırlandı. *Tasnîfu'l-'ulûm*, *Fenn-i Menâhic*, *Felsefe-Hikmet*, *Yeni İlm-i Kelâm*, *Tarih-i Hadis*, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, *Miyâ'rû'l-'ulûm* ve *Arap Felsefesi* gibi eserlerde, doğrudan ilimler sınıflamalarına dair mülâhazalar, bir arada görülecek şekilde topluca okuyucunun istifadesine sunuldu. Çalışma süresince doğrudan İzmirli'nin eserlerine ulaşılması ve bu eserlerdeki görüşlerinin aynı veya benzer varyantlarının ortaya konularak karşılaştırılması yöntem olarak seçildi. Diğer taraftan düşünürün bilim sınıflamalarına ilişkin yaptığı değerlendirmeler ile söz konusu filozofların eserleri arasında mukayeseler yapılarak, farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmaya çalışıldı.

Burada, İzmirli'nin klasik ve modern sınıflamalara bakışı, geliştirmek isteği yöntemler ve ne kadar başarılı olduğu, nasıl bir sınıflama ortaya koymaya çalıştığı, bu alanda söylediklerinin amacı ve yeterliliği gibi konular etrafında çıkarımlar ve çözümsel teklifler yapıldı. Bu çaba, batı-doğu konsepti içerisinde İzmirli'nin dayandığı öncülleri ve sınıflama modelini bütüncül olarak ortaya koymak amacıyla yapıldı. Tarihsel olmaktan çok kuramsal bir özellik taşıyan tezin sonuç kısmında ise, İzmirli'nin bilim sınıflamaları hakkındaki tüm birikimi, farklı taraflarıyla analogik bir şekilde tartışıldı.

BÖLÜM 1: MODERN BİLİM TASNİFLERİNDE ARKA PLAN

1.1. Zihnî Yapı

Modern bilim, birçok yönüyle geleneksel ilim anlayışından farklılık göstermektedir.¹ Geleneksel bilginin başkalaşmasıyla beliren bu farklılıklar ilk başta varlık, epistemoloji, kozmos gibi ana konularda kendini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi yeni bir dünya görüşünü temsil eden modern düşünce, Coğrafi keşifler, Kopernik devrimi, Rönesans, Reform, Aydınlanma çağı gibi birçok tarihî süreç ve olaylar sonucunda şekillenmiştir.² Bilhassa Rönesans dönemi, bilimin yeni bir bağlama kavuşmasında etkili bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Rönesans, bir kültür hareketi olarak başlamış ve Avrupa’da meydana getirdiği çok yönlü değişimler ile hem modern bilimin yolunu açmış hem yapısını tayin etmiştir.³ Bu yönüyle bakıldığında Rönesans, bir taraftan Ortaçağ düşüncesinden kopuşu temsil ederken diğer taraftan modern düşünceyi hazırlayan önemli bir süreç özelliği göstermektedir.⁴ Bu geniş çaplı kültür hareketi sonucunda oluşan yeni zihnî yapı, kendini Aristotelesçi gelenek karşıtlığı üzerinden konumlandırmıştır.⁵ Çünkü modern bilim, matematiksel bir plana sahip olan Pythagorasçı ve Platoncu bir bakış açısını esas aldığından Anti-Aristotelesçi bir çizgide gelişim göstermiştir.⁶ Yeni düşünüş ile birlikte ortaya çıkan bu tutum, karşısında yer alan geleneksel dünyaya ait değerlerin etki alanlarını daraltarak zayıf bırakmıştır. Böylelikle Rönesans kültürü ile değişmeye başlayan kavramsal çerçeve, yeni bir paradigmanın doğmasını tetikleyen bir süreci de başlatmıştır.⁷

Modern bilginin yapısı ile klasik bilginin yapısı birbirinden farklılık göstermektedir.⁸ Bu sebeple modern düşünceyle birlikte, klasik dönem birikiminin anlam dünyasını oluşturan değerler manzumesi köklü bir şekilde değişmeye başlamıştır. Metafizik, kozmoloji ve bilgi gibi birbiriyle ilintili olan ana kavramlarda köklü değişiklikler olmuştur.

---

¹ “İlim ve Bilim” kavramlarının gerçekte farklı anlamlara sahip olduğu bilinmesine rağmen bu çalışma boyunca bu iki kavram müterâdif anlamda birlikte kullanılmıştır.

² İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), s. 116.

³ Şafak Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık,1994), s. 10.

⁴ Kasım Küçükcalp - Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), s. 110.

⁵ Aysun Gür, *Bilim Kavramında Tarihsel Dönüşüm: Aristoteles Geleneğinden Modern Bilime*, (Bursa: Asa Kitabevi, 2008), s. 83.

⁶ R. G. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, (Ankara: İmge Yayınevi, 1999), s. 113.

⁷ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 11.

⁸ Mehmet Akgül, “Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları”, *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (11-13 Haziran 2004 Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu)*, (2005): s. 232.

Yaptığı çalışmalar ile yeni gelişmelere önyak olmuş Nicolas Kopernik (1473-1543), klasik evren anlayışının değişmesinde etkili olmuş bir isimdir.⁹ Kopernik ile “Güneş Merkezli Evren” anlayışı gelişmiş ve bunun sonucunda “Yer Merkezli Evren” anlayışı tenkit edilmeye başlanmıştır. Böylece Aristotelesçi gelenek ile Batlamyus sistemi sarsılarak etkisini yitirmeye başlamıştır. Doğaldır ki bu süreç sonucunda, yeni bir evren tasavvuru ortaya çıkmıştır. Yeni algıda evren, belirli bir düzenlilik ilkesi içerisinde meydana geldiğinden dolayı “gizemli” olmaktan çıkmış ve “bilenebilir” bir durum olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Bunun için ki Kopernik, doğaya dair çalışmalarıyla modern kozmolojinin oluşum sürecini başlatan kişi olarak kabul edilir. Kopernik ile birlikte ay-altı ve ay-üstü âlem şeklindeki geleneksel ayırım ve yukarıdan aşağıya doğru gelen hiyerarşik yapıdaki evren tasavvuru zarar gördüğünden metafiziksel gerçeklik yerini fiziksel gerçekliğe bıraktı.¹¹ Bu anlayış neticesinde, bilgi alma tarzının dikey ve hiyerarşik bir yapıda olduğu geleneksel düşünce yapısı yıkılmaya başladı. Kopernik, kuramsal çalışmalarıyla geleneksel kozmik düzenin temel ilkelerini sarstı ve ay-altı ile ay-üstü âlem ayırımını ortadan kalkmasına neden oldu. Böylece değişmez kabul edilen varlık alanı ile değişim ve bozulmanın olduğu varlık alanı arasındaki nitel ayırım son buldu.¹² Görüldüğü gibi, Kopernik tarafından dile getirilen yeni evren anlayışı sonucunda, daha önce geçerliğini koruyan düşünsel birikim büyük ölçüde değişmek zorunda kalmıştır.¹³

Bu dönemde, Johannes Kepler (1571-1630) tarafından ortaya atılan kuramlar da Aristoteles çizgisindeki düşünce yapısına zıttı.¹⁴ Çünkü Kepler, göksel olanda matematiksel uyum aramaktaydı.¹⁵ O, matematiksel ve fiziksel nedenleri bulmak istiyordu.¹⁶ Ona göre, Tanrı evreni kesin özelliklere sahip matematiksel kurallara uygun yaratmış ve evren bu matema-

---

⁹ Herbert Dingle, “Kopernik ve Gezegenler”, *Bilim Tarihi*, Cemal Yıldırım, 2. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), s. 203.

¹⁰ Gür, *Bilim Kavramında Tarihsel Dönüşüm*, s. 157-159.

¹¹ Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 118-119.

¹² Alexandre Koyrë, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 1998), s. 29.

¹³ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 18.

¹⁴ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), s. 101.

¹⁵ Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, 7. bs. (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1996), s. 93-94.

¹⁶ Richards S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İsmail Hakkı Duru, 4. bs. (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1995), s. 4.

tiksel yasalara göre işlemekteydi.¹⁷ Öyle ki Kepler iddiasını, Tanrı'nın bir matematikçi olduğuna hükmedecek kadar ileri götürdü.¹⁸ O, evrenin her yerinde matematiksel yasaların egemen olduğunu hatta Tanrı'nın evreni geometrik ve matematiksel ilkeler çerçevesinde yarattığını düşünüyordu. Kepler'in görüşleri sonucunda dairevî düşünme biçiminden doğrusal düşünmeye; organik doğa anlayışından mekanik doğa anlayışına kadar giden bir dizi değişimler yaşandı.¹⁹

Galileo Galilei (1564-1642)'nin en büyük katkısı, Aristotelesçi evren anlayışını bozması ve eski teolojik doğa görüşünün direncini kırmasıdır.²⁰ Bilhassa, fizikteki “dinamik” diye bilinen nesnelere ilişkin eylemsizlik ve serbest düşme yasası çalışmaları bilim tarihinde önemlidir.²¹ Zira Galileo'nun eylemsizlik kuramı, modern fiziğin tüm yapısını belirlemiştir.²² Galileo, matematiksel dil kavranmadıkça evrenin dili kavranamaz diyerek yeni kavrayış biçimini belirleyen matematiğin, doğa yasalarındaki belirleyiciliğine de işaret etmiştir.²³ Çünkü onun açısından evrende düzenli veya düzensiz var olan her şey, matematiksel ve geometrik yasalara bağlı hareket ediyordu.²⁴ Bu yüzden, niteliksel olan her şeyin atılmasını ve niceliksel olan her şeyin doğaya egemen olmasını istiyordu.²⁵ Ayrıca Galileo yaptığı bilimsel çalışmalar ile hareket kuramının matematiksel dayanaklarını da kurmayı başardı.²⁶

Geleneksel dünya görüşünü oluşturan ana kavramların değişmesinde Isaac Newton (1643-1727), herkesten daha fazla etkiye sahiptir. Çünkü Newton, kendisinden önce başlayan modern bilim sürecini bütünselliğe kavuşturan kişi olarak kabul edilir.²⁷ Öyle ki onun yer ve gök cisimlerinin hareketlerini açıklayan sistemi, modern düşüncede belirleyici olmuş ve

---

¹⁷ Alexandre Koyrè, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, 2. bs. (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), s. 49.

¹⁸ Gunnar Skirbekk Nils Gilje, *Felsefe Tarihi-Antik Yunan'dan Modern Döneme*, çev. Emrah Akbaş - Şule Mutlu, 3. bs. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), s. 212.

¹⁹ Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 119-120.

²⁰ Nils Gilje, *Felsefe Tarihi-Antik Yunan'dan Modern Döneme*, s. 218.

²¹ Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, s. 86.

²² Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 22.

²³ Osman Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001), s. 147.

²⁴ Koyrè, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, s. 51.

²⁵ Collingwood, *Doğa Tasarımı*, s. 123.

²⁶ Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 26.

²⁷ Hüseyin Gazi Topdemir - Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, 2. bs. (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009), s. 245.

yeni Newtoncu bilim anlayışı büyük ölçüde batı toplumunu şekillendirmiştir.²⁸ Aslında Newton, doğanın matematikleştirilmesi sürecinin tamamlanmasını temsil ediyordu.²⁹ Newton'un evreni, kurulmuş bir saat gibi işliyordu. Evrendeki her şey aynı yasalara bağlı olduğundan dolayı evren bu genel ilke çerçevesinde hareketini sürdürüyordu.³⁰ Buna paralel olarak Newton ile birlikte zaman, hareket ve uzay kuramları da değişime uğramıştır. Ona göre zaman, Aristoteles'teki gibi dairevî olmayıp kendi doğasında doğrusal olarak aktayken, hareket, bir cismin bir yerden başka bir yere ötelenmesinden başka bir şey değildi. Uzay kavramı ise, dış bir etki olmaksızın kendi doğasında hareketsiz olarak duran geometrik bir özellik göstermekteydi.³¹ Newton açısından metafizik önermelerin deneysel düşüncede yeri yoktu.³² Görüldüğü kadarıyla Newton ile yepyeni bir evren tasavvuru ortaya çıkmıştır.³³

Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton üzerinden yapılan bu açıklamalar, Aristoteles kozmolojisi ile modern kozmolojinin birbirinden farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.³⁴ Modern düşüncede bilimsel gelişmelerle birlikte merkez bir konum kazanan “fiziksel gerçeklik”, insanın metafizik temayülünü kesintiye uğrattı.³⁵ Böylelikle eski spekülative önermeler, yerini olgulardan hareket eden bir bilime bırakmaya başladı.³⁶ Esasında bilimsel devrim olarak görülen bu süreç, “doğanın matematikleştirilmesi”nden başka bir şey değildi. Tabiatıyla doğanın matematiksel bir form içerisinde düşünülmesi dış dünyaya ait tasavvurların değişmesine ve bilhassa metafiziksel algıda köklü değişimler yaşanmasına neden oldu.³⁷ Bu sebeple algı üzerine kurulu olan Aristoteles fiziği, matematiksel düşünme biçimine uygun olmadığından devre dışı bırakıldı.³⁸ Aristoteles'e göre, evrende nitelikçe farklı cevherler bulunurken yeni evrenbilime göre tek bir nicelik özellik gösteren ve ancak geometrik farklı-

²⁸ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 45-47.

²⁹ John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev. Selim Değirmenci, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), s. 28.

³⁰ Herbert Butterfield, “Newton Ve Evreni”, *Bilim Tarihi*, Cemal Yıldırım, s. 237.

³¹ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 252.

³² Alexandre Koyrè, *Bilim ve Devrim-Newton*, çev. Nur Küçük, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006), s. 155.

³³ Herbert Butterfield, “Newton Ve Evreni”, s. 231.

³⁴ Koyrè, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, s. 47.

³⁵ İlhan Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), s. 36.

³⁶ Martin Heidegger, *Bilim Üzerine İki Ders: “Bilim ve Düşünüm”, “Modern Bilim, Metafizik ve Matematik”*, çev. Hakkı Hünler, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), s. 45.

³⁷ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 15-16.

³⁸ Koyrè, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, s. 144.

lıklar gösteren tek bir cevher bulunmaktadır.³⁹ Eski evren görüşünde madde, yaşam ve ruh gibi kavramlar iç içe, evren devinimli, canlı ve düzenli olduğu için de akıllı ve amaçlıydı. Ne var ki modern dünya görüşü ile karşıtlık gösteren bu evren algısı düşünce olarak benimsenmedi.⁴⁰ Zamanla doğa bilimlerinde meydana gelen yeni gelişmeler, bilginin doğasını değiştirdi.⁴¹ Bilgi, her türlü dinî ve metafizik spekülasyonlardan koparılarak, sağladığı yarar için istenen bir değer haline geldi.⁴² Çünkü bilmek, modern insana yapabilme duygusu vermiş ve onu bilmenin süjesi haline getirmişti.⁴³ Bu düşünüş biçimiyle birlikte insanın dikey doğrultuda bilgi alma tarzı değişmiş ve yeni bilgisel süreçlerde insan odaklı bir yol benimsenir olmuştur.

Nitekim René Descartes (1596-1650)'in teoloji ile felsefeyi birbirinden ayırarak geleneksel düşünce sistemine müdahale etmesi, psikolojik dünya ile fiziksel dünyayı birbirinden ayırması, eski doğa anlayışına yöneltilen eleştiriler ve rahatsızlıklar olarak görülmelidir.⁴⁴ Bu Kartezyen düalist tutum, birçok alanda köklü ayrımların meydana gelmesine ve bilim algısının değişmesine neden olmuştur. Ona göre, bizi bilimselliğe götüren şey aklımızdır. Ayrıca Descartes da dikey yöndeki bilgi edinme biçimi yerine matematiksel bir bilgiyi esas almıştır.⁴⁵

John Locke (1632-1704)'a göre akıl, insanın kendi zihninin sahip olduğu doğal özellikleri sayesinde ortaya koyduğu önermeler iken inanç, Tanrısal bir kaynaktan geldiğine dair bir onaylamadır. Dolayısıyla bu iki kavram birbirinden ayrı alanlardır.⁴⁶ Özellikle aydınlanma çağıyla beraber sağlam ve güvenilir olanın sadece akıl olduğuna inanıldı. Çünkü aydınlanma düşüncesi hümanizm ve hümanizmaya bağlı akılcılık düşüncesiyle hareket eden, insan eylemlerinde tek kaynağın kendisi olduğunu iddia eden ve din ile geleneği referans alma-

---

³⁹ Collingwood, *Doğa Tasarımı*, s. 117.

⁴⁰ Collingwood, *Doğa Tasarımı*, s. 155-156.

⁴¹ Akgül, "Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", s. 217.

⁴² Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 122.

⁴³ Doğan Özlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, haz. Tanıl Bora v.dğr., 3. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), s. 58.

⁴⁴ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 40-42.

⁴⁵ Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Kuram Yayınları, 1980), s. 84.

⁴⁶ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996), s. 395.

yan bir çabaydı.⁴⁷ Hatta aydınlanma çağıyla birlikte akıl, tabiatın yanı sıra inançların anlaşılmasında da belirleyici rol oynamaya başladı.⁴⁸ Böylece modern bilgi, insanı her şeyin ölçüsü yapmış ve her şeyi de insana bağımlı kılmıştı.⁴⁹ Yeni doğa düşüncesinde insanın anahtar rolünde olması sonucunda tabiat ilimleri kutsal olandan koptu.⁵⁰

Gelinen noktada akıl, tüm bilgi faaliyetini yöneten bir güç olarak kabul edilmeye başlandı. Neticede modern düşünce ile birlikte meydana gelen epistemolojik başkalaşım, kadîm düşüncenin bilgi sisteminde köklü değişimler yaşanmasına ve yeni bir zihniyetin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu yönüyle bakıldığında, Rönesans ve Aydınlanma çağı Avrupa'nın geleneksel sınırlarını değiştirerek yeni zihni süreçler yaşadıkları bir dönem olarak da kabul edilebilir.⁵¹ Anlaşıldığı üzere bu yüzyılda kavramların değişikliğe uğraması bir zihni devrim özelliği göstermektedir.⁵² Matematiğin altın çağı kabul edilen XVII. ve XVIII. yüzyıl, bilimde meydana gelen kuramsal ve metodolojik gelişmeler açısından oldukça önemli bir dönemdir.⁵³

Kadîm gelenekte, ontolojik bakımdan farklı ve bağlı olduğu gayeye doğru tamamlanma arzusuyla hareket eden yer ve gök, modern evren düşüncesiyle birlikte eski statüsünü kaybederek tarihsel ve kültürel bağlamından kopmuştur. Klasik dünya görüşündeki organik doğa anlayışında bulunan “gaye” ve “nitelik” fikri, yerini “konu” ve “nicelik” fikrini esas alan mekanist ve determinist doğa anlayışına terk etmek zorunda kalmıştır. Geleneksel doğa anlayışında sürekli bir tamamlanma arzusu egemen olup doğa kendi varlık nedenine doğru oluş sürecini sürdürürken, modern kavrayış biçiminde doğa oluş süreçlerini sonlandırdığı için denetlenebilir ve hesaplanabilir bir özellikte kabul edilmiştir. Bunun sonucunda teleolojik doğa anlayışı yerini mekanist-determinist doğa anlayışına bırakmak durumunda kalmıştır. Nitekim XVII. yüzyılda mekanikçi felsefe, bütün bilimsel çalışmalara etki etme-

---

⁴⁷ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, 2. bs. (Bursa: Asa Kitabevi, 2008), s. 26.

⁴⁸ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 71.

⁴⁹ Kutluer, *Modern Bilimin Arka planı*, s. 20.

⁵⁰ Celal Türer, “Bilim Felsefesi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), s. 178.

⁵¹ Kalın, *İslâm ve Batı*, s. 94.

⁵² Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 125.

⁵³ Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, s. 205-206.

ye başladı.⁵⁴ Bu bağlamda modern bilimin yapısını nedensellik düşüncesi ile nedensel bilginin oluşturduğu söylenebilir.⁵⁵

Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton gibi bilim adamları üzerinden aktarılan modern bilim anlayışı kadim kültür dünyasının temel referansları olan metafizik, evren ve bilgi gibi ana kavramlarına doğrudan zarar verdiği için metafiziğin altında şekillenen geleneksel düşünce yapısı, matematiksel kesinliğin sınırları karşısında etkisiz kalmaya başladı. Yeni bilim anlayışı ile Tanrı-merkezli evren anlayışı yerini İnsan-merkezli bir evren anlayışına terk etti.⁵⁶ Aslına bakılırsa modern düşünce, Tanrı tarafından yaratılan evrendeki olguları niteliksel yönleriyle açıklayan Ortaçağ düşüncesinden ayrılarak evreni, “evren dışı” kaynaklara başvurmadan zaman ve mekânla sınırlı bir varlık alanıyla açıklama teşebbüsüdür.⁵⁷ Dolayısıyla modern bilim düşüncesi; varlık, evren, bilgi ve yöntem gibi temel kavramları kendi anlam geleneğinden koparmış ve bu kavramlara yeni bir kimlik kazandırmıştır. Bu durum Aristoteles merkezli kadim felsefi sistemi kökten değiştirerek yeni bir tarihsel ve sosyo-kültürel bağlama doğru evrilmesine yol açmıştır. Yukarıda yapılan açıklamalardan hareketle modern düşüncenin; kavramsal, realist, nedensel, rasyonel ve Neo-Platoncu bir karakter taşıdığı söylenebilir. Elbette ki bu modern karakter, yöntem hususunda da yeni bir kavramsal harita ortaya çıkartmıştır.

1.2. Metot Arayışı

XVII. yüzyıl, “yöntem çağı” olarak kabul edilir.⁵⁸ Bu dönemde bilgiye nasıl gidileceği veya bilginin hangi yollarla elde edileceği ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü modern bilim felsefesi sonucunda ortaya çıkan yeni algı, klasik metotlarla doğru bilgiye ulaşamayacağını ileri sürüyordu. Bu modernist tutum, yönetime ilişkin geleneksel birikimi de değiştirmiştir.

---

⁵⁴ Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 48.

⁵⁵ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), s. 75.

⁵⁶ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 31.

⁵⁷ Küçükcalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 109.

⁵⁸ Gür, *Bilim Kavramında Tarihsel Dönüşüm*, s. 88-89.

Şüphesiz ki bu yüzyılda yöntem krizi ile ilgilenen kişilerin başında Francis Bacon (1561-1626) gelmektedir.⁵⁹ Bacon, önceki birikime yaptığı eleştirilerle zihinleri harekete geçirecek çanı çaldığını, bilginin ve dolayısıyla yöntemin değişeceğini dile getiriyordu.⁶⁰ Ona göre, ancak doğru bir bilimsel yöntem ile doğanın ilkeleri öğrenilebilir. Klasik Aristoteles mantığının bir kenara bırakılması gerektiğini düşünen Bacon, yeni bir mantık kitabı olan *Novum Organum*'u yazarak kendi yöntemini oluşturmaya çalışmıştır. O, sağlam bir yöntem ile önyargılardan uzak hareket edildiğinde doğaya ilişkin doğru ve güvenilir bilgilere ulaşılabileceğini ileri sürüyordu.⁶¹ Bacon, “İnsan hâkimi ve yorumlayıcısı olduğu tabiatı hem nesnelere hem de zihni inceledikten sonra ve yaptığı gözlemler kendisine izin verdiği ölçüde anlayabilir ve onunla baş edebilir. Aksi halde ne daha fazlasını bilir ne de daha fazlasını yapabilir.”⁶² diyerek *Novum Organum*'da yeni yönteminin aşamalarını ortaya koymuştur.

Bacon, bilimsel bilgiye ulaşmanın zor olduğunu düşünüyordu. O, insanı engelleyen veya mahkûm eden şartları tespit etmeyi yöntem krizini aşmak için gerekli görüyordu. Çünkü insan aklı, çarpıtıcı aynalar gibi kendisini yanıltabiliyordu. Bacon bu durumu “Oymak düşlemi”, “Mağara düşlemi”, “Pazar yeri düşlemi”, ve “Tiyatro düşlemi” gibi dört ana düşlem (önyargı) üzerinden anlatır.⁶³ Bacon, yöntemini gözlemlenebilir bir dünya ile belirlemeye ve sınırlandırmaya çalışmaktadır. O, nesnel dünyayı tecrübe ve gözlemlerle incelemek, ardından elde ettiği sonuçları denetleyebilecek bir yöntem geliştirmek istiyordu.⁶⁴ Ona göre, olgusal karakter taşıyan bu yöntem, sağlam ve kesin sonuçlar verdiği gibi sınanabilir bir özellik göstermekteydi. İnsanoğlunun şu ana kadar doğaya karşı başarısız olması ve aklını yeterince kullanmamasının nedeni, yanlış bir yöntem izlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu yanlış yöntemin izlenmesinin altında yatan sebepler, üniversitelerde verilen eğitim ile insan aklının aceleci yapısı ve genellemeye olan düşkünlüğüdür.⁶⁵ Deneyci felsefenin öncüsü sayılan Bacon'ın yerleşik tabularla mücadele etmesinin altında yatan sebep, onun bilgiyi

---

⁵⁹ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 60.

⁶⁰ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, çev. Hamit Dereli, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), s. v.

⁶¹ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihi*, 2. bs. (Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997), s.102-104.

⁶² Francis Bacon, *Novum Organum & Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler I. Kitap*, çev. Sema Önal Akkaş, (Ankara: Doruk Yayınları, 1999), s. 7.

⁶³ Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, s. 226.

⁶⁴ Bacon, *Yeni Atlantis*, s. IX.

⁶⁵ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 1999), s. 272-273.

gelecekteki gücün kaynağı olarak görmesi ile ilgilidir.⁶⁶ Bilimsel çalışmalarda araştırmacının hata yapmaması için, tüm olguları kontrol ve denetlemesini sağlayan “Olgular Tablosu”nu kullanmasını öneriyordu.⁶⁷

Bacon açısından yöntem, akli güçlendiren ve onu daha işlevsel hale getiren bir araç olmalıydı. Buna göre, bir bilim adamı ancak “yöntem” sayesinde algılardan sıyrılarak güvenilir kanunlara ulaşabilirdi.⁶⁸ Bacon, bu nedenle algılara dayalı olan ve fizik dünyada inceleme konusu olmayan tümdengelim yöntemini yetersiz bulur. Ona göre, bilimsel araştırmalarda tikel olgulardan tümel yasalara varmayı sağlayan tümevarım yöntemi esas alınmalıdır.⁶⁹ Hatırlanacağı üzere Aristoteles, tümevarım yöntemine fazla önem vermemiş ve bunun yerine daha genel ilkeler veren tümdengelimi esas almıştı.⁷⁰ Fakat Bacon, tümevarımın gözlem, deney ve akıl gibi özellikleri kullanmaya imkân verdiği için daha elverişli bir yöntem olduğunu ve insan aklının olguları inceleyerek bulduğu sonuçlar bakımından daha güvenilir bulunduğunu söylüyordu. Yöntem konusunda ortaya çıkan bu yeni bakış, doğa felsefesinin bağlamını ve ilkelerini de değiştirmiştir. Çünkü Bacon için doğanın yorumcusu olmak aynı zamanda ona egemen olmak demektir. Nitekim ona göre bilgi, reel dünyada huzuru sağlayan yegâne güçtür.⁷¹ Skolastik dünya görüşünde egemen olan ve olgusal içerikten yoksun olan tümdengelim yöntemi ile olgular açıklanamazdı. En doğru yol deney ve gözlem ile olguları belirlemek ve daha sonra toplanan verilerden hareketle genellemelere gitmektir.⁷² Nitekim Bacon, “Öyleyse tek ümidimiz gerçek tümevarımdır.” diyerek benimsediği yöntemi açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁷³ Yöntem krizini tümevarım ile aşmaya çalışan Bacon, bu yöntemle nesne dünyasını insan aklına, insan aklını da nesne dünyasına bağlı kıldığı görülmektedir.

Descartes, XVII. yüzyılda yöntem sorunu ile yakından ilgilenen ve bu yönüyle yeni bilim anlayışında köklü değişimler yaratan bir diğer kişidir. Yeniçağ felsefesinin ilk sistem kuru-

---

⁶⁶ Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, s. 80.

⁶⁷ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 35.

⁶⁸ Tekeli, v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, s. 274.

⁶⁹ Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, s. 227.

⁷⁰ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, I, 4. bs. (İstanbul: Bulut Yayınları, 2002), s. 270-272.

⁷¹ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 43.

⁷² Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, s. 81.

⁷³ Bacon, *Novum Organum*, s. 10.

cusu kabul edilen Descartes, Rönesans'ın birikiminden yararlanarak skolastik düşünceye karşı yeni bir düşünce sistemi kurmaya çalışmıştır.⁷⁴ Descartes'in hakikat ölçüsü akıldı. Ona göre aklın sistematik olarak elde ettiği bilgiler doğru bilgilerdi.⁷⁵ Çünkü O, skolastik anlayışla bilgi elde etmenin imkânsız olduğunu düşünüyordu. Eski yöntemlerin iş görmediğini ve dolayısıyla yeni bir yöntemin bulunması gerektiğini söylüyordu. Descartes, yaptığı araştırmalar neticesinde tüm bilimlerde uygulanabilecek gerçek yöntemin “matematiksel yöntem” olduğuna karar verdi.⁷⁶ Ona göre, gerçeği arayan bir bilim adamı, hayatında her şeyden bir kez şüphe etmelidir.⁷⁷ İleri sürdüğü bu düşünceye fazlasıyla güvenen Descartes, kendi kuşkuculuğunu dahi inandığı yöntem olan matematiksel bir dayanak ile aşmaya çalışır.⁷⁸ Çünkü onun için bilgi yönteminde esas amaç, mutlak olanı elde etmektir.⁷⁹ Ona göre, bilimsel yöntemin bir temeli olmalıdır. Matematiksel yöntem, bu bilimsel temeli sağladığından dolayı doğanın hakikatini öğrenmek için şarttır. Descartes, bulduğu evrensel matematik yöntemini apaçıklık, analiz, sıra ve sayma gibi dört kural ile temellendirdikten sonra belirleyici olan yüksek aksiyomların, matematiksel olanlar olduğunu ileri sürdü. Böylece, sağlam ve artık güvenilirliğinden kuşku duyulmayacak bilgiye ulaşmayı hedefledi.⁸⁰ Aradığı yöntem, karmaşıklıklardan kurtaran ve en basit bilgiyi sağlayan matematiksel dil olmalıydı.⁸¹ O, matematiği kesinliği ve açıklığı nedeniyle sevdiğini ve şu ana kadar matematik üzerinden bir yöntem inşa edilmemiş olmasına şaşırıldığını söylüyordu.⁸² Bu durumda Descartes, herkesin matematiğin kesinliğine inanmasını istiyordu.⁸³ Çünkü akıl, ancak matematiksel bir çerçevede kendini gerçekleştirebilir ve aritmetik kuralların kesinliğine dayanan metot ile aklî melekeler en iyi biçimde kullanılabilir.⁸⁴

---

⁷⁴ Gürel, *Doğa Bilimleri Tarihi*, s. 276.

⁷⁵ Nils Gilje, *Felsefe Tarihi-Antik Yunan'dan Modern Döneme*, s. 253.

⁷⁶ Tekeli, v.dğr., *Bilim Tarihi*, s. 105.

⁷⁷ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, (İstanbul: Say Yayınları, 1983), s. 51.

⁷⁸ Heidegger, *Bilim Üzerine İki Ders*, s. 73-80.

⁷⁹ Afşar Timuçin, *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, (İstanbul: Bulut Yayınları, 2000), s. 47.

⁸⁰ Tekeli, v.dğr., *Bilim Tarihi Giriş*, s. 276-277.

⁸¹ Timuçin, *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, s. 50.

⁸² René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs, 2. bs. (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013), s. 8.

⁸³ Timuçin, *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, s. 55.

⁸⁴ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s. 21-22.

Böylelikle Bacon ve Descartes'ten hareketle geliştirilen yeni niceliksel bilimsel yöntem, bilgi felsefesinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Modern doğa felsefesinde niceliklerin öncelenmesi sonucunda niteliklerle ilgilenen geleneksel doğa felsefesi ve Aristotelesçi düşünce, yapısal olarak değişime uğramıştır.⁸⁵ Nitekim bu yüzyıllardaki bilimsel düşünce yöntemi deney, gözlem, sayma ve ölçme gibi yollarla olguları inceleyerek varsayım ve kuram ortaya çıkarmak, daha sonra bu kuramları yeniden olgulara dönerek doğrulamak şeklindeki “doğabilimsel” yöntemdir.⁸⁶ Öyleyse tümevarımın ortaya koyduğu anlayış sonucu nesne dünyası, teorik çerçevenin belirleyicisi olma konumunu kazandığı ileri sürülebilir. Olgusal dünyayı esas alan tümevarım yöntemi, ortaçağdaki skolastik felsefenin benimsediği yönetime bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁷

Açıkça görüldüğü üzere, modern bilim yöntemlerinin temeli, matematiksel çerçevenin belirleyici olduğu deney, gözlem ve tümevarım yöntemlerine dayanmaktadır. Zaten bu çağda deney ve tecrübenin yöntem olarak gelişmesinde matematikçilerin etkisi büyük olmuştur. Nitekim gelişen yeni kültürel dünyada ancak matematikçi olan, gerçek doğa filozofu sayılmıştır.⁸⁸ Buradan hareketle “doğabilimsel” yöntem hususundaki üretimlerin, modern perspektifin matematiksel bir çerçevede ortaya koyduğu ürünler olduğu ileri sürülebilir. Bunun sonucunda ise bilim eksenli perspektif, zamanla bilimsel dünya görüşü özelliğini kazanmaya başlamıştır. Bilimsel yasa ve önermeler üzerinde kuşku duyulmayan gerçekler olarak kabul edilegelmiştir.⁸⁹ Böylelikle modern kültürün, metafizik ve spekülatif düşünceyi kayda değer bulmayışının nedenlerinden biri yeni geliştirdikleri bilimsel yöntemin yapısı ve özellikleriyle ilgili olduğu açıklığa kavuşmuş olmaktadır.⁹⁰

Sonuç olarak, Bacon ve Descartes gibi kişilerin, “yöntem” sorunuyla yakından ilgilenmeleri ve yöntem hususundaki çalışmaları modern düşünce sisteminin şekillenmesinde etkili olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan yöntem arayışı, kendini geleneksel dünya görüşünden ayıran modern dünya görüşünün ortaya koyduğu bir zorunluluk olarak görülebilir.

---

⁸⁵ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 31.

⁸⁶ Doğan Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, 4. bs. (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008), s. 63.

⁸⁷ Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, s. 22.

⁸⁸ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 29-30.

⁸⁹ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 139-140.

⁹⁰ Türer, “Bilim Felsefesi”, s. 179.

Bu zorunluluk sonucu ortaya çıkan yöntem krizinin, modern düşünce parametreleri üzerinden yapılan okumalar ile aşılmaya çalışıldığı görülüyor.

1.3. Ekoller ve Okullar

Avrupa’da fikrî, politik, ictimaî ve kültürel alanda birçok değişimin yaşanmasına yol açan fikir akımları, modern dünya görüşünün yerleşmesinde etkili olmuştur.⁹¹ Ayrıca bu ekoller, doğa bilimlerinde esas alınan yeni yöntemlerin şekillenmesinde de belirleyici olmuştur.⁹²

Bilindiği gibi çok yönlü ve etki alanları geniş olan niceliksel bir bilim anlayışının sonucunda akılcılık akımı ortaya çıkmıştır.⁹³ Descartes ve Baruch Spinoza (1632-1677) gibi filozoflar tarafından geliştirilen rasyonalizm, yegâne geçerli kaynağın akıl olduğunu savunuyordu.⁹⁴ Akılın geçerliliği fikrî, dinî, siyasî, toplumsal ve kültürel alanlarda etkisini göstermeye başladı. Bilhassa aydınlanma çağıyla birlikte rasyonalizm, daha belirleyici bir etkiye sahip olmaya başlamış, akıl bilginin ve gerçeğin tek kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁹⁵

Buna mukabil empirizm düşüncesi, deney ve gözleme dayalı olduğundan bilgiyi fizik dünyanın sınırları olarak algılar. Bu durum, fizikötesi dünyaya ilişkin bakışın değişmesine neden olmuştur. İyi olanın bilinemeyeceğini savunan ampirik bilgi, sadece doğrunun peşindedir. Bu anlayışa göre, neyin iyi olduğunu bilmek imkânsız olduğuna göre bilim, salt doğrularla ilgilenmeliydi.⁹⁶ Dolayısıyla rasyonalizm ve empirizm, spiritüalist ve sensüalist fikirlerin ortaya çıkmasında ve toplumsal değişimlerin yaşanmasında etkili olmuştur.⁹⁷

Auguste Comte (1798-1857) tarafından sistemleştirilen pozitivism, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında düşünce hayatında geniş etkileri olmuş bir felsefi ekol olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Avrupa’da kısa zamanda kabul gören ve yayılan bu fikir

---

⁹¹ Doğabilimsel yöntemin ortaya çıkışında “izm”lerin etkisi için bk. Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, s. 81-86.

⁹² Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, s. 80-86.

⁹³ René Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), s. 113.

⁹⁴ Mâniëb. Hammâd el- Cuhenî, “Akılcılık (Rasyonalizm)”, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Ansiklopedisi: Dinler, Mezhepler, Cemaatler, İdeolojiler, Edebî, Felsefî ve Siyasî Akımlar*, çev. Beşir Eryarsoy, II, 285-286.

⁹⁵ Kutluer, *Modern Bilimin Arka planı*, s. 41.

⁹⁶ Akgül, “Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları”, s. 232.

⁹⁷ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 81.

⁹⁸ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), s. 9.

akımı, felsefe tarihi açısından oldukça önemli bir olaydır. Comte'a göre, felsefenin yerini bilim almalıydı. Bu pozitivist düşünce sonucunda bilimin bilgi edinme gücü değişmiştir.⁹⁹ Comte'un "Üç Hal Yasası" olarak ortaya koyduğu teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalar, insanın ilerleyişine dair düşüncesinin bir sonucudur.¹⁰⁰ O, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinler yerine pozitif dine ihtiyaç olduğunu söyleyerek sosyolojik ve din temelli anlayışların değişmesine etki etmiştir.¹⁰¹ Comte'a göre, insanlığın son evresi pozitivist bir toplumun ortaya çıkışıdır. İnsanlık, teolojik ve metafizik aşamaları bırakıp kaçınılmaz olarak pozitivist döneme geçecektir. Bu yüzden insanlar, bir an önce zihin yapılarındaki teolojik-metafizik devrelere ait bilgi ve üretimleri atmalıdır.¹⁰² Ayrıca Comte yazdığı "*Pozitif Politika Sistemi*" adlı eseriyle politik yönü ve etkileri olan pozitivist bir anlayışın gelişmesini sağlamıştır.¹⁰³ Buna bağlı olarak, yeniçağda mantıksal pozitivistler olarak ortaya çıkanlar da mantık ve deneyi esas almışlardır. Onlara göre, bilgilerimiz deney ve gözleme dayandığı için deney ve mantık dışında *a priori* gerçeklikler yoktur.¹⁰⁴ Bu bilgiler, modern düşüncenin bilgi ve bilim alanında sahip olduğu özellikler itibarıyla pozitivist bir karakter taşıdığını göstermektedir. Bu pozitivist anlayış sadece doğa felsefesine etki etmemiş, ayrıca sosyoloji, psikoloji gibi modern sosyal bilimlere etki etmesinden dolayı insanın düşünme biçimine de yansımıştır.¹⁰⁵

Bir diğer akım ise, Rönesans çağıyla ortaya çıkan hümanizmdir. Bu akım, insanı her şeyin ölçüsü görerek dinin otoritesine karşı bireysel özgürlüğü savunmuştur.¹⁰⁶ Hümanizm kavramıyla, göksel tüm üst ilkeler insancıl boyutlara indirgenmiş ve insanın ölçülerine göre oluşturulan yeni bir dünya tasavvuru ortaya çıkartılmıştır.¹⁰⁷ Aslında modern düşüncenin rasyonel ve hümanist bir özellik göstermesinin sebebi, hakikati düşünen öznenin zihnine

---

⁹⁹ I. S. Narski, "Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi III. Bölüm", *Pozitivizm*, çev. Olcay Geridönmez, 2. bs. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1013), s. 62.

¹⁰⁰ Cuhenî, "Pozitivizm", *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Ansiklopedisi*, II, s. 306.

¹⁰¹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 375.

¹⁰² Akgül, "Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", s. 219.

¹⁰³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 23.

¹⁰⁴ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 155.

¹⁰⁵ Küçükalkap - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 153.

¹⁰⁶ Cuhenî, "Hümanizm", *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Ansiklopedisi*, II, s. 292.

¹⁰⁷ René Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık, (Ankara: Hece Yayınları, 2005), s. 49.

indirgemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸ Bu nedenle Rönesans'ın ortaya koyduğu hümanist kültür çerçevesi, bireyciliği doğurmuş ve insanî unsurlar bu uygarlığın esası olarak kabul edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁹ Özetle hümanizm, insan aklının hiçbir teolojik kabule ihtiyaç duymayan yetkin bir referans kaynağı olduğunu ileri süren bir düşünce akımıdır.¹¹⁰

Modern yapıdaki bilimin ortaya koyduğu temel inançlardan biri ilerleme düşüncesidir.¹¹¹ Bu doğrultuda Herbert Spencer'ın (1820-1903) ilerlemeci/evrim fikri, hem toplum hem doğa alanında yeni değişimler ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda bu değişimler, liberal ve kapitalist düşüncelerin ortaya çıkmasına da ortam hazırlamıştır.¹¹²

Bunların dışında XVIII. ve XIX. yüzyıllarda maddeyi esas alan yönüyle modern düşünce biçimine etki eden materyalizmi de eklemek gerekir.¹¹³ Modern düşüncenin bir başka özelliği de varlık ve bilgi gibi alanlarda düşüncenin birbirinden bağımsız olduğu şeklindeki ikili karşıtlar üzerinde kurduğu düalist yapıdır.¹¹⁴

Öte yandan XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki fikrî değişimlerde bilim akademilerinin etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.¹¹⁵ Çünkü bu okullar çoğunlukla, metafizik bilginin imkânsızlığını savunarak modern düşünceye katkıda bulunmuşlardır.¹¹⁶ Özellikle Viyana çevresinin, metafizik ve spekülâtif önermeleri izole eden tutumu ve tek rehber olarak bilimi esas alan yaklaşımı oldukça etkili olmuştur. Bunun dışında deneysel yöntemin yaygınlaşmasında Paris Akademisi, Royal Society, Oxford ve Londra grupları, Montmor Akademisi gibi kurumların desteği ile yapılan toplantılar da modern düşüncenin yerleşmesinde etkili olmuştur.¹¹⁷ Elbette bu eğilimlerin arka planında siyasal ve ideolojik tutumlar gizlidir.¹¹⁸ Örneğin doğanın matematikleştirilmesinde Cizvitlerin eğitim faaliyetleri önemli rol oyna-

---

¹⁰⁸ Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 109.

¹⁰⁹ Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 95.

¹¹⁰ Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 143.

¹¹¹ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 28.

¹¹² Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 103-104.

¹¹³ Materyalizmin ortaya çıkış nedenleri ve tarihi için bk. Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, II, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), s. 7-445.

¹¹⁴ Küçükalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 144.

¹¹⁵ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, s. 270-272.

¹¹⁶ Edmond Goblot, *İlimler Sistemi*, çev. Fethi Yücel, 2. bs. (Anakara: Milli Eğitim Basımevi, 1965), s. 152.

¹¹⁷ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 43-44.

¹¹⁸ Türer, "Bilim Felsefesi", s. 175.

mıştır.¹¹⁹ Ayrıca bu akımlar ve okullar seküler, politik ve ekonomik yapıları itibariyle din ile hep bir çatışma içerisinde olmuşlardır.¹²⁰

XVIII. yüzyılda siyasî ve kapitalist gücün bilime verdikleri destek, bilimin varlığını sürdürmesi açısından bir hayli önemli olan diğer bir faktördür.¹²¹ Modern zihniyetin gelişmesine katkı sağlayan bu destek, manevî değerlerin hayatın dışında kalmasına neden olmuştur.¹²² Bu bağlamda modern politik düşüncenin özelliğine değinmek gerekmektedir. Çünkü modern politik düşünüş, birey ve insan merkezli bir karakter göstermektedir. Bu düşünüş biçimi, aşkın olanı ve dinî değerleri kaynak kabul etmediğinden seküler bir yapı taşır ve değerlerin göreceli olduğunu, dolayısıyla toplumsal yaşamda herkesin kabul edebileceği ortak değerler konusunda anlaşmanın güç olacağını ileri sürer. Hatta modern siyasî kavrayış, bireyi öncelediği için devlet ve toplumu da birey üzerinden konumlandırır.¹²³

Bu dönemde ortaya çıkan fikir akımlarının ve okullarının, modern düşüncenin gelişiminde ve şekillenmesinde inkâr edilemeyecek bir etkiye sahip oldukları görülüyor. Dolayısıyla modern dönem düşüncesi içerisinde tebarüz eden bu ekoller, bilim disiplinlerine ve yeni tasniflere etkileri yönünden dikkate alınmalıdır.

1.4. Bilimlerdeki Dönüşüm

Modern düşünce yapısının sahip olduğu özellikler zaman içerisinde bilimlerin tanımını, içeriğini, kapsamını ve amaçlarını değiştirmiştir. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren başlayan modern düşünce, birçok bilimin dönüşmesine, dolayısıyla yeniden konumlandırılmasına yol açmıştır. Uzun bir sürecin sonucunda gelişen bu düşünce yapısı, bilimlerin alan ve amaçlarına müdahale etmiş ve onları yeniden şekillendirmiştir. Bu kısımda, değişen modern paradigma doğrultusunda XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında, bazı önemli bilim dallarının nasıl bir değişim geçirdiğine değinmekle iktifa edilip ardından ortaya çıkan yeni bilimlere kısaca yer verilecektir.

---

¹¹⁹ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 25.

¹²⁰ Akgül, "Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", s. 222.

¹²¹ Türer, "Bilim Felsefesi", s. 180-181.

¹²² Akgül, "Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları", s. 227.

¹²³ Küçükkalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s. 158-159.

Modern düşünceyi temsil mevkiinde olan matematik, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda altın çağını yaşamıştır. Modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes, matematiğin tüm bilimlere uygulanabilecek bir yöntem olduğunu düşünüyordu. O, matematik sayesinde birincil niteliklere yani nesnel sonuçlara ulaşabileceğine inanıyordu. Yine matematik bu dönemde analitik geometrinin gelişmesini sağlamıştır. Bunların dışında matematik, fizik ve astronomi gibi bilimlerde de bir yöntem olarak uygulanmaya başlamıştır.¹²⁴ Hatta Descartes, matematik için geçerli olmayan hiçbir ilkeyi fizikte kabul etmeyeceğini söyleyerek matematiksel yöntemin en güvenilir yol olduğunu iddia ediyordu.¹²⁵ XIX. yüzyılda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızlanması sonucu matematik, sayılar kuramı, genel fonksiyonlar gibi kendine yeni alanlar buldu. Ayrıca bu çağda bilimlerde giderek uzmanlaşma ortaya çıkmış ve bunun neticesinde matematikte de özel problemlerle uğraşma eğilimi artmıştır. Bu uzmanlaşma sonucu dünyanın birçok yerinde matematik toplulukları ortaya çıkmaya başlamıştır.¹²⁶ Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında felsefi yoğunluklu çalışmalar sonucunda matematiksel mantık gibi eserler de yazılmaya başlandı.¹²⁷ Böylece matematik, klasik anlayışta küllî bir bilim olarak kabul edilen felsefenin içerisinde bir bilim olma özelliğinden ayrılarak bağımsızlaşma imkânı buldu. Matematiğin, daha nitel bir dünyanın kavrayışında bir “araç” olmaktan çıkıp, daha nicel bir dünyada merkez bir konum elde ettiği görülüyor. Öyle ki bu süreçte matematik yeni evren anlayışının anlaşılmasında “anahtar” rolü üstlenmiş ve gayeye giden bir ilim olma vasfından, vasıflarıyla gaye haline gelen bir ilim statüsüne kavuşmuş gibidir. Doğal olarak bu nicel ve mekanik düşünüş tarzı, eski dünya görüşünün altında yatan nedenleri de değiştirmiştir. Matematiğin egemen olduğu bu yeni evrende, bir amaç için varlığını sürdüren bütüncül evren anlayışı yerini kusursuz bir makine gibi çalıştığı düşünülen mekanik bir evren anlayışına terk etmiştir.¹²⁸ Sonraki bölümde değinileceği üzere, yeni sınıflamalarda matematiksel düşüncenin belirgin olmasından ötürü bu bilimlere özel bir yer verilmiştir.

---

¹²⁴ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 206-207.

¹²⁵ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 40.

¹²⁶ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 284.

¹²⁷ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihi Giriş*, s. 364.

¹²⁸ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 38.

XVII. yüzyılda fizik alanında mekanik, optik, elektrik ve ısı konularında önemli çalışmalar olmuştur.¹²⁹ Ayrıca fizik bilimi bu yüzyıllarda eylemsizlik kuralı ile “hareket” kavramını değiştirerek Aristotelesçi anlayışın sarsılmasına sebep oldu. Eylemsizlik ilkesine göre, herhangi bir kuvvet uygulanmadığı sürece kendi haline bırakılan bir cisim konumunu korur. Bu anlayışa göre hareket, bir durum olduğundan cisimde bir değişikliğe yol açmaz. Hareket geometrik bir geçiş olarak kabul edilir.¹³⁰ Eylemsizlik prensibiyle ortaya çıkan durum, Aristoteles’in hareket düşüncesinin geçerliliğini ortadan kaldırmıştır. Çünkü Aristoteles’e göre fiziksel nesnelere bir amacı vardı ve fiziksel değişimler varlığın amacına göre hareket etmesinin sonucunda gerçekleşmekteydi. Başka bir deyişle, Aristotelesçi gelenekte fizik, evrenin organik bütünlüğünü sağlayan bir unsurdur.¹³¹ Daha önce ifade edildiği gibi, Kopernik ve Galileo, fizik biliminin eski gelenek üzerinde oturduğu ilkeleri derinden sarstı. Çünkü yeni evren görüşü matematiksel bir formda kendini ifade etmekteydi. Fizik, özellikle Newton ile birlikte kuramsal bir bütünlüğe kavuşmuştur. Newton’un evrensel çekim kanunu, entegral hesap, diferansiyel ve güneş ışığının yapısı hakkındaki çalışmaları, bilim tarihinin gelişmesinde önemlidir.¹³² Bu yüzyıllarda fizik, doğayı kendi ilkelerine göre inceleyen bağımsız bir bilim statüsü kazanarak metafizik dünyaya ulaşmayı sağlayan aracılık pozisyonundan çıkmıştır. Geleneksel düşüncede fizik, tabiat ilmi anlamına gelirken, modern bilimle birlikte anlam daralmasına uğramış ve daha özel bir alan olmaya başlamıştır.¹³³ XVIII. yüzyılda fizikteki ısı ve elektrik konusundaki çalışmalar astronominin de gelişmesine etki etmiştir.¹³⁴ XIX. yüzyılda fizik gelişimini sürdürmüş başta optik, ısı, elektrik ve ışık konularında yeni çalışmalar yapılmıştır.¹³⁵ Denilebilir ki, fizik alanındaki her yeni teori, eski kozmolojik algıya ait teorik düşünce yapısını bozmuş ve itibarını kaybetmesine sebebiyet vermiştir.

---

¹²⁹ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 54.

¹³⁰ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihi Giriş*, s. 288.

¹³¹ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 37.

¹³² Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 245.

¹³³ Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 81.

¹³⁴ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 74.

¹³⁵ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 95.

Ayrıca bu çağda, yer ve gök ile ilgili yeni yaklaşım, astronomi ve fizik bilimlerini birbirlerine yaklaştırmıştır.¹³⁶ Bu durum kadim anlayıştaki ay-altı ve ay-üstü âlem ayrımını ortadan kaldırmıştır. XVII. yüzyılda astronominin gelişimi ise daha çok teleskopun gelişmesine bağlı kalmıştır. Çünkü teleskop “Yer Merkezli” astronomi geleneğinin değişmesinde önemli etkiye sahiptir.¹³⁷ Teleskoplar, gözlemsel astronominin gelişmesinde devrim niteliğindeki çalışmalara olanak sağlamıştır.¹³⁸ Astronomide meydana gelen bu hızlı gelişmeler XIX. yüzyılda da sürmüştür ve özellikle dinamik astronomi ve astrofizik gibi alanların ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹³⁹ Astronomideki bu gelişmeler, evrenin gizemlerini çözmeye çalışan bilim adamlarına güven ve güç vermiştir. Öte yandan fiziğin kazandığı yeni konum, eski sınıflamalardaki kapsayıcılığını kaybetmesine yol açmıştır.

Maddenin yapısı hakkında geçerliliğini sürdüren eski düşünce yapısı yüzünden modern kimyanın ortaya çıkışı gecikmiştir.¹⁴⁰ Kimya biliminin temeli XVIII. yüzyılda atılmış ve XIX. yüzyılda geliştirilerek yasaları oluşturulmuştur. Modern kimyada Antoine-Laurent de Lavoisier (1743-1794) tarafından geliştirilen nicel kimya esas alınmıştır.¹⁴¹ Özellikle nicel ve deneysel bir yöntem ile nesnelere yapıları ve özelliklerini araştıran kimya bu yönüyle felsefi problemlerle ilgilenmiştir.¹⁴² XVIII. yüzyılda Lavoisier’in yanma olayını açıklaması ve John Dalton (1766-1844)’un atom teorisi önemli çalışmalar olarak kabul edilir. Ayrıca bu çalışmalar, gelecek yüzyılda kimya endüstrisinin oluşmasında da etkili olmuştur.¹⁴³ Bu bilim dalı ile maddelerin yapısının sonsuz olarak devam etmediği, deneyle maddelerin kesikli yapıda olduğu ortaya koyuldu. Böylece modern kimyanın temellerinin atılması sağlandı.¹⁴⁴ Kimya alanındaki çalışmalar, deneysel bir yaklaşımla ele alındığından antikçağ felsefesine ait birçok problem ve kavramın yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmış ve Aristoteles felsefesine olan bakışın değişmesinde etkili olmuştur. Bilhassa Galileo ve Evangelista Toricelli’nin (1608-1647) boşluk ve hava basıncı konusunda yaptığı çalışmalar yeni

---

¹³⁶ Gür, *Bilim Kavramında Tarihsel Dönüşüm*, s. 122.

¹³⁷ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 212.

¹³⁸ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 218.

¹³⁹ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 290-291.

¹⁴⁰ Douglan Mckie, “Modern Kimyanın Doğuşu”, *Bilim Tarihi*, Cemal Yıldırım, s. 238.

¹⁴¹ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 344.

¹⁴² Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 59.

¹⁴³ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 77.

¹⁴⁴ Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 94.

kimya anlayışının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.¹⁴⁵ XIX. yüzyılda sembolik bir dil kazanan kimya bilhassa madde ve enerji konuları etrafında yoğunlaşmıştır.¹⁴⁶

Aynı şekilde biyolojideki gelişmeler de birçok kavramın değişmesine ve fiziksel dünyadaki varlıkların geleneksel anlayıştan farklı olarak açıklanmasına yol açmıştır. Biyoloji alanında hücreyle ilgili ilk bilgiler XVII. yüzyılda elde edilmiştir. XVIII. yüzyılda ise yapılan çalışmalar sonucu yeni hayvan ve bitki türleri bulunmuştur.¹⁴⁷ Ayrıca keşifler ve seyahatler sonucunda elde edilen bilgiler, biyoloji biliminin gelişmesini sağlamış ve bu dönemde canlıları sınıflama düşüncesi üzerinde çalışmaların yapılmasına yol açmıştır.¹⁴⁸ Canlıları sınıflandırma çabası beraberinde yeni bir bakışı da ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁹ Nihayetinde biyolojinin ele aldığı canlı problemi felsefi bir mahiyet göstermektedir.¹⁵⁰ Meydana gelen teknik-bilimsel gelişmeler sonucunda kimya ve biyolojinin yeni bilim sınıflamalarındaki bağlamaları giderek değişmiştir.

Coğrafya bilimi ise, coğrafi keşifler ve Rönesans sonrası seyahatler sonucunda gelişmeye başlamıştır. Kartografya ve topografya alanında giderek artan bilgiler sonucunda coğrafya bir bilim olma özelliği kazanmaya başladı. Özellikle Bernhardus Varenius (1622-1650) tarafından yapılan çalışmalar ile coğrafya bilimi iyice gelişme imkânı buldu. Coğrafyaya katkısıyla bilinen diğer bir kişi olan Immanuel Kant (1724-1804) ise, bu bilimi yeryüzünün fiziki tasviri olarak açıklamıştır.¹⁵¹ Yeryüzü şekilleri, dünyanın şekli ve özellikleri hakkında bilgiler veren coğrafya, dünyaya ilişkin oluşmuş kültürel bilginin değişmesinde etkili olmuş bilimlerden biridir. Bunların dışında XVIII. yüzyılda ortaya çıkan bir diğer bilim de jeolojidir.¹⁵²

Yukarıda bazı bilim dalları üzerinde anlatılmaya çalışılan dönüşümler, elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu temel bilimlerin yanı sıra burada sözü edilmeyen diğer bilimler de, bu

---

¹⁴⁵ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 56.

¹⁴⁶ Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihi Giriş*, s. 397.

¹⁴⁷ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 350.

¹⁴⁸ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 352.

¹⁴⁹ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 79.

¹⁵⁰ Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 59.

¹⁵¹ Topdemir - Unat, *Bilim Tarihi*, s. 265-266.

¹⁵² Ural, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, s. 80.

gelişmelerden nasibini almıştır. Diğer yandan geleneksel bilimlerin dışında yeniçağda modern kavramsallaştırma biçiminin bir sonucu olarak sosyal bilimler adıyla yeni bilimler ortaya çıkmıştır.¹⁵³ XVII. yüzyıldan itibaren tabiat bilimleri hızla gelişince fizik ve insan bilimleri arasında kopukluk oldu.¹⁵⁴ Nitekim modern dünya tasavvurunu oluşturmaya yönelik girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan¹⁵⁵ bu bilimler; sosyoloji, tarih, iktisat, siyaset ve antropoloji bilimleridir.¹⁵⁶ Sosyal bilimler modernleşmeyi ve toplumu anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktığı gibi modernleşme sürecini daha ileriye taşımak, toplumu daha iyi kontrol etmek amacıyla da sahaya sürülmüştür.¹⁵⁷ Ancak sosyal olay ve olguların karmaşıklığı sonucunda zamanla sosyal bilimlerde uzmanlaşmaya doğru gidilmiştir. Sosyal psikoloji, etnografya, antropoloji, hukuk, demografi gibi bilimler bu yaklaşımın neticesinde ortaya çıkan bilim dallarıdır.¹⁵⁸ Sosyal bilimler, toplumsal ve kültürel bir modernleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Bunların dışında doğaya ilişkin yeni araştırma yöntemlerinin sosyal yansımaları da olmuş, hukuk, siyaset, ahlâk ve din gibi birçok alanda yeni anlayışları ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁰ Bu nedenle bilimlerdeki her yeni gelişme, salt bir sonuç olarak kalmayıp önceki birikimin teorik sınırlarını da etkilemiştir. Başka bir ifadeyle, modern bilim yeni kavramlar ve sonuçlarla, eski düşünüş tarzının başkalaşmasına neden olan bir süreç olarak görülebilir.

Anlaşıldığı kadarıyla matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, coğrafya gibi bilimlerdeki gelişmeler sonucunda elde edilen bilgiler ve bulgular, Aristoteles geleneğinin, teorik çerçevenin değişmesinin sebeplerinden biridir. Doğaldır ki bu durum, geniş bir kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde nesnel, güvenilir ve ispatlanabilir olmayı

---

¹⁵³ Nilüfer Göle, “Batı-dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, 2008, s. 310. İnsan bilimlerinde yöntem hakkında geniş bilgi için bk. Lucien Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, çev. Afşar Timuçin - Füsun Aynuksa, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), s. 40-96.

¹⁵⁴ Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri* çev. Bahaeddin Yediyıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 4.

¹⁵⁵ Fernand Braudel, “Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, *Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, 9. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), s. 12.

¹⁵⁶ Doğan Özlem, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, s. 58.

¹⁵⁷ Robert Hollinger, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, çev. Ahmet Cevizci, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), s. 12-14.

¹⁵⁸ Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), s. 21.

¹⁵⁹ Hollinger, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, s. 9.

¹⁶⁰ Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 40-41.

esas alan bilimlerin ortak özelliği “nicel”i belirleyici kabul etmeleridir. Zira modern zihniyet hemen hemen her alanda niceliği öncelemiştir.¹⁶¹ Bu durumda niceliğin egemenliği etrafında şekillenen modern bilim paradigmasının, “bilimler”i de bu doğrultuda değişime zorlayarak farklı bir kimlik edinmelerine ve yeni bilimlerin doğmasına yol açtığı sonucuna varılabilir. Buna bağlı olarak geleneksel bilimde kendi başlarına bir anlam ifade etmeyen bilimlere, modern dönemde fazlasıyla önem atfedilmiş gibidir. Bu bakımdan hem bilimlerdeki yapısal dönüşüm hem ortaya çıkan yeni bilimler, bilim tasniflerinin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılan gelişmelerden biri olarak kabul edilmelidir.

1.5. Uzmanlaşma

Bilginin disiplinlere ayrılması ve uzmanlaşmaya gidilmesi yönündeki eğilim, bilhassa XIX. yüzyılda arttı. Çünkü bu dönemde sistemli araştırmaya ancak ihtisaslaşmayla varılabileceği düşünülmüyordu. Elbette birçok yeni disiplinin ortaya çıkması hem meslekleşmeye hem gerçeklik arayışında farklı alanların doğmasına yol açtı.¹⁶² Ayrıca bu dönemde, bilimlerin doğa, insan ve sosyal bilimler olarak ayrılması beraberinde yeni sorunlar da getirdi.¹⁶³

Bilimlerde meydana gelen tekilleşme süreci daha önce başlamıştı. 1500’lerde ilahiyat önemi kaybetmeye başladı ve tıp ile hukuk bilimleri daha özerk hale geldi. XVIII. yüzyılda yeni uzmanlık sahaları oluşunca yeni fakülteler oluşmaya başladı. Bilhassa Fen Bilimleri, kültürel yapının ve düşüncenin değişmesinde belirleyici oldu. Artık bu dönemde, toplumu oluşturan ahlâk ilkeleri dine değil, bilimsel kaidelere göre belirleniyordu.¹⁶⁴ XIX. yüzyıl ortalarında daha önce felsefenin içerisinde yer alan psikoloji gibi birçok bilim bağımsızlaştı. Yine ahlâk bir felsefi konu olmaktan çıkıp özel bir bilim haline geldi.¹⁶⁵

Değişen algı sonucunda ortaya çıkan sorunlardan biri de bilhassa bilgi teorisi bağlamında bilim ve felsefenin karşı karşıya konumlandırılmasıydı. Felsefe mahiyeti gereği bilimi ve bilimsel disiplinleri kendi ilkelerine göre belirlemek; bilim de bağımsız bir şekilde kendi

---

¹⁶¹ Rêne Gunëon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgular*, çev. Fevzi Topaçoğlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), s. 117.

¹⁶² Fernand Braudel, “Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, s. 16.

¹⁶³ Fernand Braudel, “Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, s. 67.

¹⁶⁴ Akgül, “Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları”, s. 220.

¹⁶⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm*, (İstanbul: Tarih ve Devrim Yayınevi, 1974), s. 7.

sınırlarını kendisi çizmek istiyordu.¹⁶⁶ Din ve bilim arasında oluşturulan bu mesafe sonucunda maddî ve manevî ilimler birbirinden ayrılmış ve her ilim kendi sahası ile ilgilenmeye başlamıştır.¹⁶⁷

Uzmanlaşmanın sonucunda bilimlerin sürekli alt-dallara ayrılması bütüncül dünya görüşü sonucu şekillenen tasniflerin değişmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda ise “Bilgi Sosyolojisi” adında yeni bir uzmanlık alanı ortaya çıktı. Hâlbuki eski ilim tasniflerinde bilgi kavramı bütüncül ve her ilim, içinde yer aldığı sistemde bir parça özelliğindedir. Oysa Bilgi Sosyolojisinin tasniflerinde bu bütünlük ve uyum bulunmamaktaydı. Yeni tasnifler daha düalist bir yapı göstermekteydi. Ayrıca ihtisaslaşma sonucu sürekli alt dalların oluşması bilimler arasındaki kopukluğu arttırmıştır.¹⁶⁸ Dolayısıyla uzmanlaşmanın ortaya koyduğu mahzurlardan biri de, bilimlerin varlık sebepleri olan üst ilkelere koparak dar bir alana hapsetmiş olmasıdır.¹⁶⁹

Bilimlerdeki branşlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni spesifik çizgi, hem bilimlerin ilkelerinde, sınırlarında, amaçlarında hem de tasniflendirme yöntemlerinde yeni problemler ortaya çıkartmıştır. Çünkü bilimler arttıkça ve alt bilim dalları oluşmaya başladıkça, bilimlerin bir düzene koymak ve belirli ilkelere sınıflamak giderek zorlaşmıştır.¹⁷⁰

1.6. Sınıflama Dizgesinin Değişmesi

Modern düşüncedeki bilim sınıflamaları sistemi, klasik bilim sınıflamaları sisteminden farklılık göstermektedir. Fiilen Rönesans’ın sonuna kadar bütün bilimler aynı noktada idi.¹⁷¹ Ancak Rönesans’tan itibaren devam eden akla ve pozitif ilimlere göre yeni tasnif anlayışları şekillenmeye başladı.¹⁷² Özellikle XIX. yüzyıl, birçok yeni disiplinin değişik bilgi anlayışlarıyla ortaya çıktığı bir dönem niteliğindedir.¹⁷³

---

¹⁶⁶ İsmail Kılıçoğlu, “Bilim”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, s. 196.

¹⁶⁷ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 73.

¹⁶⁸ Kutluer, *Modern Bilimin Arkaplanı*, s. 69-71.

¹⁶⁹ Guënon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 79-83.

¹⁷⁰ Hasan Şahin, “Bilimlerin Tasnifi”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, s. 200.

¹⁷¹ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 3.

¹⁷² Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 176.

¹⁷³ Fernand Braudel, “Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, s. 18.

Bilimlerin zamanla artmaya başlaması sonucunda bunları sınıflamak veya tasnif etmek, filozoflar ve bilim adamları için bir zorunluluk halini almıştır.¹⁷⁴ Ayrıca bu dönemde, sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasında hangi kıstasların esas alınacağı hususu tartışmalıydı. Düşüncenin elde ettiği yeni statü sonucunda, irrasyonel ve kutsal olanı dikkate almayan yeni metodolojik ölçülerin belirmeye başlaması, nesnel ve rasyonel olana itimat edilmesi yeni sınıflandırma sorunlarını beraberinde getirmiştir.¹⁷⁵

Bu sebeple, modern düşüncenin etkili olmaya başladığı yeniçağda, bilimlerin tanımı, alanları, sınırları, temel karakteristik özellikleri ve amaçları önemli bir sorun teşkil ediyordu. Özellikle bilimler arasındaki ilişkinin ne şekilde olacağı konusu problematik bir durum arz etmekteydi.¹⁷⁶ Hiç şüphesiz bilimlerin şekillenmesinde etkili olan bir husus da dönemin hâkim ilmî zihniyetiydi.¹⁷⁷

Aslına bakılırsa, dünya görüşü denilen şey, insanın zihnî süreçleriyle sorduğu sorular ve bu sorulara verdiği cevapların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸ Bu bakımdan bilim tasnifleri, hem tasnif sahibinin fikri yapısını hem dönemin hâkim düşüncesini yansıtmaları bakımından önemli ipuçları vermektedir.¹⁷⁹

Bilimlerin özerkleşmesi sonucu ortaya çıkan bu problematik durum, Descartes, Bacon, J. Stuart Mill (1806-1873) gibi filozoflarca aşılmaya çalışıldı. Buna karşın J. J. Rousseau (1712-1778) gibi bazı düşünürler ise ilimlerin ve sanatların gaye itibarıyla boş ve zararlı olduğunu söylüyordu.¹⁸⁰ Rousseau'ya göre, ilimler ve sanatların gelişimi gerçek hakikate ulaşmamızı engellemiş ve ahlâkımızı bozmuştur.¹⁸¹

---

¹⁷⁴ Şahin, “Bilimlerin Tasnifi”, s. 200.

¹⁷⁵ Akgül, “Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları”, s. 217-218.

¹⁷⁶ Şahin, “Bilimlerin Tasnifi”, s. 200.

¹⁷⁷ Goblot, *İlimler Sistemi*, s. 10.

¹⁷⁸ Türer, “Bilim Felsefesi”, s. 172.

¹⁷⁹ Hidayet Peker, “İbn Hazm’ın İlimler Tasnifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1 (2009): 320.

¹⁸⁰ J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, (Ankara: Serdengeçti Neşriyat, 1959), s. 22.

¹⁸¹ Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 33.

Yeni tasniflerin yapısında, daha çok ilimlerin kanunlarını belirleme ve ortaya çıkan beşerî bilimlere ilkeler oluşturma çabaları hâkimdir.¹⁸² Bilimler sınıflaması denilen şey, bilimlerin amaç, konu, fayda, basitlik ve karmaşıklık durumları ile bilgi edinme yolları gibi hususların göz önünde bulundurularak belli açılardan yeniden tasnif edilmesidir.¹⁸³ Bu bağlamda modern bilim sınıflamalarının, oluşagelen birikime dair kavrayışın, yöntemin ve bilgi kaynaklarının değişmesiyle şekillenen bir mesele olduğu görülüyor. Gerçekte bu problem, kendiliğinden ortaya çıkmayıp bilim tarihi içerisindeki süreç ve dönüşüm ile yakından ilgili bir husustur.¹⁸⁴

Bütün bu genel arka plan dâhilinde bakıldığında, süreç içerisinde bilimlerin tabanının değişmesi, yeni bilimlerin ortaya çıkmasıyla beraber bilim sınıflamalarına olan ihtiyacı arttırmış ve bilimlerin yeniden dizaynını zorunlu hale getirmiştir. Yeni düşünce biçimi, her alanda düşüncenin kaynağını değiştirdiği gibi geleneksel bilim tasniflerinde izlenen yollar ve amaçları değiştirmiştir. Gelineen noktada nicel perspektifin bilimsel çalışmalara ve bilimlerin yapısına damgasını vurmasıyla nitel bir yapı gösteren geleneksel tasnif düşüncesi değişmek zorunda kaldı. Bu nedenle metafizik bir gayeye göre sınıflandırılmış bilim tasnifleri, nesne ve duyunun esas alındığı yeni dünya görüşünde muteber kabul edilmedi. Bu durumun bilim tasniflerinde yenilenme sorununu ortaya çıkardığı göze çarpmaktadır.

Geleneksel düşüncedeki tümdengelim esaslı bütüncül düşünce yapısının zamanla yerini tümevarım yöntemine bırakması, yeni araştırma sahalarının doğmasına, dolayısıyla yeni bilim dallarının ve alt dalların gelişmesine yol açtığından “konu” esaslı tasniflerin gelişmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Bilhassa insanın “gaye” bilgisinde değişikliğe neden olan¹⁸⁵ modern düşünce ile birlikte, bilim sınıflamalarında kullanılagelen sistemin kökten değiştiği görülüyor. Zira bilimler hususunda geleneksel düşünce ile modern düşünce mahiyetleri gereği birbirlerinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bilimler, metot ve ilgilen-

---

¹⁸² Osman Eskicioğlu, “Din ve Bilimlerde Terim, Tarif ve Tasniflerin Yenilenmesi”, (*Günümüzde Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989*), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (1989): 237.

¹⁸³ Şahin, “Bilimlerin Tasnifi”, s. 200.

¹⁸⁴ Yavuz Aksoy, *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 1994), s. 45.

¹⁸⁵ İlhan Kutluer, “Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları”, *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat*, XV (2009): 153.

dikleri sahalardan bakımından farklılık göstermekte ve bu durum bilimlerin aynı konumda kalmalarını zorlaştırmaktadır. Böylece daha önce birleşik yapıdaki bilgi kültürü sonucu ortaya çıkan bilim sistemlerinin yapısal ve sistematik bir değişime uğradığı hususu açıklık kazanmış olmaktadır.

Bundan sonraki kısımlarda İzmirli'nin düşünce bütünlüğüne uyularak, onun ilimler tasnifi hususundaki görüşleri modern tasnifleri ele aldığı bölüm ve İslâmî tasnifleri ele aldığı bölüm şeklinde incelenecektir. Öncelik, düşünürün üzerinde yoğunlaştığı ve “konu” esaslı modern bilim tasniflerine verilmiştir. Zira İzmirli, Aristoteles'ten beri devam eden “gaye” eksenli tasnif geleneğini eleştirerek “konu” esaslı tasnif çizgisini doğru bulmuştur.¹⁸⁶

İzmirli'nin bilimlerde “konu” esaslı tasniflendirme çizgisini doğru bulmasında modern dönem düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Zira düşünür, değişen yeni dünyaya karşı bulunduğu yerden bir çözüm yolu aramaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, İzmirli'nin yeni bilim sınıflamalarıyla pratik amaçlarla ilgilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bilindiği gibi “mevzû” esaslı bilim sınıflamaları klasik İslâm düşünce geleneği içerisinde de yapılmıştır. Ancak İzmirli'nin konuyu merkeze alan çağdaş bilim sınıflamalarıyla daha yakından ilgilenmesinde yeni dünya tasavvurunun etkili olduğu söylenebilir.

Düşünür açısından bu durumu, Aristoteles merkezli eski dünya görüşünün sonucunda şekillenen “gaye” esaslı bilim sınıflama tarzlarının, yeni bilim paradigması karşısında artık iş görmediği şeklinde okunabilir. En başta bu çözümsel tutumun, İzmirli'yi modern bilim tasniflerinin amaçları, özellikleri ve yapılarıyla yakından ilgilenmeye ve “konu” merkezli bilim sınıflamalarını doğru bulmaya ittiği iddia edilebilir.

---

¹⁸⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnifu'l-'ulûm*, (İstanbul: y.y., t.y.), vr. 1a. (Süleymaniye Kütüphanesi, İİHB, No: 3759 olarak kayıtlı olan ve 56 varaktan oluşan bu eser, henüz basılmamıştır.); *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329/1911), s. 3. Bu eserin orijinalinin Fongrive ait olduğu ve bazı bölümlerin Boirac'dan alıntı olduğu şeklindeki iddialar için bk. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Ülken Yayınları, 1979), s. 295; *Felsefe-Hikmet, I.Kitap "İlmü'n-Nefs"*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333/1914-5), s. 9.

BÖLÜM 2: İZMİRLİ’NİN İNCELEDİĞİ MODERN TASNİFLER

İzmirli, hem batı hem doğu düşüncesiyle yakından alakadar olmuş bir düşünürdür. Nitekim İzmirli'nin birçok eserinde batı ve doğu fikriyatı arasında sentezci bir yol izlediğini görmek mümkündür. Onun düşünce yapısında yer alan bu sentezci yaklaşım, ilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin görüşlerine de egemendir. O, bilimlerin tasnifi hususunda hem İslâmî birikimden hem modern dönem düşüncesinden yararlanarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla onun bilimler tasnifi hususundaki görüşlerinin biri İslâmî, diğeri modern düşünce olmak üzere iki sacayağı olduğunu görmek doğru olacaktır. Bu durumda düşünürün bilimlerin sınıflandırılması hakkındaki görüşlerinin doğu ve batı perspektifi içerisinde ele alınması, bütünlüğü kavramak açısından zorunluluk arz etmektedir.

İzmirli, bilhassa *Felsefe-Hikmet*, *Tasnîfu'l-'ulûm* ve *Fenn-i Menâhic* adlı eserlerde batılı filozoflar ve felsefe müelliflerinin tasnifleri ile İslâmî ilimlerin tasnifi hakkındaki görüşlerini topluca ortaya koymuştur. O, *Tasnîfu'l-'ulûm* adlı küçük risâlesini tamamen ilimler sınıflamasına ayırmıştır. Bu eserlerde Bacon, André Marie Ampere (1775-1836), Comte, Spencer, Niels Henrik David Bohr (1885-1962), Émile Boirac (1851-1917) gibi batılı filozofların tasnifleri ile İslâmî ilimler tasniflerinin nasıl yapıldığını açıklamaktadır. Ancak *Tasnîfu'l-'ulûm*'da Boirac tasnifi, *Fenn-i Menâhic*'de ise Bohr tasnifi bulunmamaktadır. Zaten Bohr tasnifi, tespit edilebildiği kadarıyla sadece *Tasnîfu'l-'ulûm* adlı küçük risâlede geçmektedir. Ayrıca İzmirli, *Fenn-i Menâhic*'te yer verdiği tasniflere daha özet değinirken, *Tasnîfu'l-'ulûm*'da söz konusu tasniflerin bazılarına ilişkin daha detaylı bilgiler vermektedir. Ancak İzmirli, *Felsefe-Hikmet* adlı eserinde geniş bir yelpaze içerisinde batılı filozofların tasniflerine yer vererek mülahazalarda bulunmuştur. O, bu eserlerin dışında, *Arap Felsefesi*'nde Arap toplumunda İslâmiyet öncesi dönemde yaygın hale gelmiş olan ilimleri inceleyen *Yeni İlm-i Kelâm*, *Tarih-i Hadis* eserlerinde ve *İslâm-Türk Ansiklopedisinde* İslâmî ilimler hakkındaki görüşlerini sistemli bir şekilde aktarmaktadır. Yine İzmirli, *Miyâ'ru'l-'ulûm*'da ilmin çeşitlerini açıklayarak genel bir çerçeve sunmaya çalışır. *İslâm Mütefekikleri İle Gârp Mütefekikleri Arasında Mukâyese* adlı eserde, batı ve doğu filozofları arasında karşılaştırmalar yapmak suretiyle sentezci çizgisini sürdürmektedir.

Görüldüğü üzere İzmirli, birçok eserde bilim sınıflamaları, disiplinlerin özellikleri ve konuları ile bilimsel çalışmaların metotları hakkında araştırma ve değerlendirmelerde bulunmuş-

tur. Bu konuda düşünür, hem müstakil eserler ortaya koymuş hem değişik eserlerinde yer yer bu konulara değinmiştir. Açıktır ki, İzmirli'nin bilim sınıflamalarına dair ortaya koyduğu malzemeler azımsanmayacak bir düzeydedir. Öte yandan düşünürün birçok eserinde bilim tasniflerine ilişkin düşüncelerini hemen hemen aynı cümlelerle ifade ettiğini de belirtmek gerekiyor. Başka bir ifadeyle İzmirli, farklı eserlerde benzer ifadeleri-kimi yerlerde aynı- kullanmak suretiyle bilim sınıflamalarına dair düşüncelerini ortaya koymuştur. İzmirli, bilimlerin tasnifi hususundaki yaklaşımını ve takip ettiği yolu şöyle özetler:

Sâha-i hakikatte ne kadar kıta'ât-ı muhtelifе varsa ise, o kadar 'ulûm-u muhtelifе vardır. 'Ulûm-u muhtelifе yekdiğëerinden mevzûları itibâriyle temâyüz eder, tanınması ve tetabbû' olunması kâbil olan bir mevzû mütemayiz meydana çıkınca bir ilm-i mahsûsun varlığı anlaşılmiş olur. Tasnif-i 'ulûm temâyüz-u 'ulûma mübteni olduğundan 'ulûmu mevzûları itibâriyle tasnif etmek daha muvâfik olur. Tasnif-i 'ulûm hakkında felâsifenin nokta-i nazarları muhtelifdir. Her feylesûf meslek-i felsefiyesine göre 'ulûmu tasnif eder. Buna mebnî tasnif-i 'ulûm için meslek-i muhtelifе zuhur etmiştir.¹⁸⁷

İzmirli'de farklı hakikat sahalarının varlığı, ilimleri doğuran ana etken olarak anlaşılmiştir. Zira bu durum sonucunda çeşitli meslekî sınıflamalar ortaya çıkmıştır. İzmirli, içerisinde bulunduğu siyasî, sosyal ve zihnî koşullar gereği modern bilim düşüncesiyle, dolayısıyla batılı filozof ve felsefecilerin yaptığı bilim sınıflamalarıyla hususî olarak ilgilenmiş, pek çok eserinde batıdaki bilim disiplinleriyle ilgili yapılan çalışmalara yer vermiş ve bu konuda görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte içerik şartlı modern bilim sınıflamaları, İzmirli'nin tasnif düşüncesine paralellik göstermektedir. Her ne kadar İzmirli, eserlerinde birçok filozof ve felsefeciye ait çalışmalardan bahsetmiş olsa da bu kısımda izlenilecek yol, düşünürün üzerinde yoğunlaştığı ve özel olarak ilgilendiği tasnifleri ele almak şeklinde olacaktır. Önce, İzmirli'nin modern bilim disiplinleri ve sınıflamalarıyla yakından ilgilenmesinin nedenleri ele alınacaktır.

---

¹⁸⁷ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 8; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 1a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 3.

2.1. İzmirli'nin Modern Bilim Tasnifleriyle İlgilenme Nedenleri

İzmirli, modern düşüncenin yöntem ve yaklaşımlarını kendi eserlerine taşıyan bir mütefekkiridir.¹⁸⁸ Modern dönem düşüncesini dikkatle incelemesi ve bunun sonucunda yeni anlayış ve metotları takip etmesi, onun yenilikçi tarafını ortaya koymaktadır.¹⁸⁹ İzmirli'yi modern bilim tasnifleriyle ilgilenmeye birbiriyle ilintili değişik saikler götürmüştür.

Bu nedenlerden *birincisi*, onun modern bilim felsefesiyle kurduğu yakın temastır. Çünkü O, çağdaş batı felsefesini ve filozoflarını yakından izlemiş bir münevverdir.¹⁹⁰ Nitekim ona göre, batı ve doğu bilim düşüncesi birlikte öğrenilmelidir.¹⁹¹ İzmirli açısından modern felsefe ile İslâm felsefesi birbirini tamamlayan felsefi sistemler olarak kabul edilmelidir.¹⁹² Bu yüzden O, eserlerinde İslâm düşüncesine yer verdiği kadar, batı düşüncesine de yer vermekten kaçınmamıştır.¹⁹³ Öyle ki, batı ve doğu felsefesindeki yetkin çalışmaları “üstatların üstadı” olarak anılmasını sağlamıştır.¹⁹⁴ İzmirli, eserlerinde sentezci bir yol izleyerek batı ve doğu felsefesinin özelliklerini ve filozoflarının düşüncelerini mukayeseli bir şekilde ele almaktadır.¹⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında İzmirli'nin kendi döneminde, çağdaş batıdaki bilim tasniflerini incelemesi, karşılaştırmalar yapması onun modern düşünceye olan ilgisinin ve aynı zamanda vukufiyetinin de bir göstergesi olarak görülmelidir.¹⁹⁶ İzmirli, geleneği ihmal etmeden ve çağındaki gelişmelere kayıtsız kalmadan çağdaş bilimlere dair bakışını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹⁷ Hatta bu alanda yaptığı yoğun çalışmalarla sistem kuracak bir du-

---

¹⁸⁸ Bayram Ali Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), s. 277.

¹⁸⁹ Sabri Hizmetli, “İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmi Şahsiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (1995): 3.

¹⁹⁰ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 290.

¹⁹¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Metodoloji*, haz. ve sad. Refik Ergin, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), s. 9.

¹⁹² Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 278.

¹⁹³ Vahdettin Başçı, “İsmail Hakkı İzmirli'de Felsefe, İlim ve Mantık Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1993): 423.

¹⁹⁴ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 276.

¹⁹⁵ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 39.

¹⁹⁶ Mehmet Şeker, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Tasnif-i ulûm Adlı Eseri”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (1996): 155.

¹⁹⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *İslam Dini ve Tabii Din*, sad. Osman Karadeniz, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), s. 21.

ruma dahi gelmiştir.¹⁹⁸ O, batı ve doğu İslâm düşüncesi arasında kurmaya çalıştığı bütünlü-
gün bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.

Bu hususta çağdaş düşünce ekollerinin etkisi *ikinci* neden olarak kabul edilebilir. Müslü-
man aydınları etkileyen modern akımların farkında olan İzmirli, bu çağdaş düşüncelerle
mücadele etmiş ve onların etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Nitekim onun felsefi çalışmalara
yoğunlaşmasının önemli sebeplerinden biri de, materyalist ve pozitivist akımların ülkemize
girmesi halinde oluşturabileceği tehlikeleri sezmiş olmasıdır.¹⁹⁹ Pozitivizm, materyalizm,
mekanizm, septisizm, Darwinizm gibi ekollerin düşünce yapılarıyla meşgul olmuş, himme-
tini bu akımların eksikliklerini, içerisine düşükleri çelişkileri ortaya koymak için harcamış-
tır.²⁰⁰ Çünkü İzmirli, başta Allah'ın varlığı ve fiilleri, ruh ve madde olmak üzere birçok
hususda bu ekollerin teorilerinde sorunlar görüyordu.²⁰¹ Bununla birlikte İzmirli, bu akımla-
rı titiz bir süzgeçten geçirmek yerine sorgulanmaksızın doğru kabul edilen Avrupa-merkezli
egemen bakışın karşısında yer almış ve bu yaklaşımı sakat bularak eleştirmiştir.²⁰² Bundan
ötürü İzmirli, çağdaş fikir akımlarını tanıtmak ve öğretmek istemiştir.²⁰³ Bu saikle hareket
eden düşünür, kendi çağındaki felsefi ekolleri anlamaya ve eksik yönlerini tespit etmeye
çalışırken onların bilim sınıflamalarıyla da ilgilenmek durumunda kalmıştır. Kabul edilir ki,
bilim sınıflamaları, filozofların düşüncelerinden ayrı değildir. Dolayısıyla pozitivismi de-
ğerlendiren İzmirli, Comte'un ortaya koyduğu bilim sınıflamasıyla da uğraşmak durumun-
da kalmıştır. Farklı bir ifadeyle, herhangi bir filozofun yaptığı sınıflamayla ilgilenmek aynı
zamanda o filozofun düşüncesini değerlendirmek olacaktır.

Tespit edilen nedenlerden *üçüncüsü* ise, İzmirli'nin modern bilimsel yöntemin, bilimler
sınıflamasında gerekli bir yol olduğunu düşünmesinden kaynaklandığı yönündedir. Çünkü
o, modern metodolojiyi doğru bulmakta ve bu metodoloji ile bilimlerin sınıflandırılması

---

¹⁹⁸ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 276.

¹⁹⁹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 8.

²⁰⁰ M. Sait Özervarlı, "İzmirli'nin İlmi Şahsiyeti ve Görüşleri" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 23 (2001): 535.

²⁰¹ İzmirli'nin çağdaş felsefe ve düşüncelerine dair eleştirileri için bk. Bayram Ali Çetinkaya, "Dârülfünûn'da Bir Ansiklopedist Müderris / Düşünür: İzmirli İsmail Hakkı", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, (2010): 324- 343.

²⁰² Ö. Mahir Alper, "İsmail Hakkı İzmirli'nin İslam Felsefesi Yorumu" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003): 117.

²⁰³ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 282.

gerektiğini düşünmektedir.²⁰⁴ İzmirli, modern bilim düşüncesinde muteber kabul edilen tümevarım yöntemini doğru bulur. Ona göre, nasıl tündengelim ile gerçeğe ulaşılabiliriyorsa tümevarım yöntemiyle de hakikatlere ulaşılabilir²⁰⁵ ve hatta bu yöntem sayesinde olayları idare eden nedenlere erişilebilir.²⁰⁶ Bilgiye ulaşmada tümevarım metodunu aklî delillerden biri olarak görür.²⁰⁷ Böylece yeni düşünce paradigmasının ürünü olan yeni yöntemler, İzmirli'nin zihin dünyasında olumlu bir karşılık bulmuşa benzemektedir.

Bilimlerin kavuştuğu yeni bağlam *dördüncü* neden olarak görülebilir. Çünkü İzmirli'nin yeni bilim sınıflamalarıyla ilgilenmesindeki etkenlerden biri de yaşadığı çağda bilimlerin geldiği noktada çıkmazları olduğunu düşünmesidir.²⁰⁸ Böyle düşünmesinin nedeni, bilimlerin değişim ve dönüşümlerle kavuştuğu yeni bağlam içerisinde metafizik ve teolojik arayışların terkedilmesinin etkili olmuş olabileceği varsayımdır.

Beşincisi, İzmirli'nin yeni felsefî tutumu benimsemiş olmasıyla ilgilidir. Ona göre, eşyayı anlamaya dönük olan eski felsefe yerine insanın kendini tanımaya olanak sağlayan yeni felsefenin yöntemi daha doğrudur.²⁰⁹ Hatta yeni felsefenin kurucuları olan Bacon ve Descartes'in, felsefeyi ilmin tahakkümünden kurtardığını söyler. İzmirli'ye göre, yeni felsefe tecrübî ve aklî olmak üzere iki yönetime sahiptir.²¹⁰ Böylece İzmirli'nin modern felsefeyi ve metodunu doğru bulması onun yeni bilim felsefesiyle ilgilenmesinde etkili bir neden olduğu kabul edilebilir.

Altıncısı, İzmirli'nin bilim tasniflerinde “konu” esaslı sınıflamayı daha doğru bulmasıdır. Ona göre, bir ilmi ortaya çıkaran ve onun ilim olarak tanımlanmasını sağlayan şey konusu olmalıdır.²¹¹ Modern bilim felsefenin esas aldığı “konu” merkezli yöntemi doğru bulduğunu söyleyerek Aristoteles'in ortaya attığı ve daha sonra birçok İslâm filozofu tarafından da

---

²⁰⁴ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 3.

²⁰⁵ İzmirli, *Metodoloji*, s. 28.

²⁰⁶ İzmirli, *Metodoloji*, s. 48.

²⁰⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassal Yeni Kelâm İlmine Giriş*, haz. ve sad. Refik Ergin, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), s. 180.

²⁰⁸ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 277.

²⁰⁹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 288.

²¹⁰ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 45.

²¹¹ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 1a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 3; *Felsefe-Hikmet*, s. 8.

benimsenen “gaye” merkezli bilim tasnifini tenkit eder.²¹² Böylece ilimleri ortaya çıkaran faktörün “konu” olduğunu ve bilim sınıflamalarının konu esaslı yapılması gerektiğini söylemektedir.

Yedincisi, yeni bilim sınıflamalarında “metafizik” boyutun ihmal edilmesidir. Çünkü İzmirli, modern düşüncenin bir ürünü olarak batılı filozoflar tarafından ortaya konan bilim sınıflamalarının “metafizik” alanda suskun kaldıkları görüşündedir.²¹³ Ona göre, ilimler, hangi konumda olursa olsun, hiçbir şekilde metafizikten ayrı ele alınmamalıdır.²¹⁴ Başka bir deyişle, İzmirli açısından bilimler, her halükarda metafizik ile ilişkilendirilmelidir. Buradan hareketle denilebilir ki İzmirli, yeni bilimsel yöneme müspet bakmasına karşın, metafizikten kopuk sınıflandırmalara menfî bakmaktadır.

Düşünürün modern yöntemlerle İslâmî bilimleri şekillendirmeye çalışması *sekizinci* neden olarak ileri sürülebilir. Ona göre, İslâmî bilimlerin yeniden yorumlanması ancak batı felsefesini ve bu felsefenin ortaya koyduğu yöntemi iyi bilmekten geçmektedir.²¹⁵ Hatta o, bu çabasıyla, ülkemizdeki İslâmî bilimleri modern yöntemlerle inceleyen ilk bilgin olma vasfını da taşımaktadır.²¹⁶

Modern bilim sistemleriyle ilgilenmesinde *dokuzuncu* neden olarak, “dahilî” ilimlere dair bakışının etkili bir arka plan oluşturduğu görülüyor. İzmirli’ye göre diğer milletler tarafından ortaya konan ve daha sonra İslâm’a giren bilimlere dahilî ilimler denilmektedir.²¹⁷ Ona göre, İslâmî ilimler, eski bilimleri içerisine alabilir. Çünkü matematik ilminde kullanılan burhan yöntemi, tecrübe ilimlerindeki tecrübe, tümevarım yöntemi, tarih ilmindeki haber ve rivayet yöntemleri tamamıyla İslâm ulemâsı tarafından İslâmî ilimler içerisinde ele alınmıştır.²¹⁸ İzmirli, aklî ilimlerin özellikleri ve yöntemleri itibariyle İslâmî ilimlere uygunluk arz

---

²¹² İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, s. 9.

²¹³ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

²¹⁴ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 160.

²¹⁵ İzmirli, *Metodoloji*, s. 8.

²¹⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *İslam Felsefesi Tarihi*, haz. ve sad. Refik Ergin, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), s. 11.

²¹⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341/ 1920-21), s. 73; *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 7a;

²¹⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 74.

ettiğini düşündüğünden, aklın şekillendirdiği yeni bilim sınıflamalarına uzak ve yabancı durmamıştır.

Hülasa, İzmirli, birbiriyle bağlantılı değişik nedenlerle, modern düşünüş biçiminin ortaya koyduğu fikir ve yöntemlerle ilgilenmiş ve bu ilmî çizgi, onun modern bilim sınıflamalarıyla uzun süre iştigal etmesine yol açmıştır.

2.2. Filozofların Tasnifleri

İzmirli, batılı filozofların ve felsefe müelliflerinin bilim sınıflamalarını ayrı ayrı kategorize etmiş ve her sınıflama üzerinde mülahazalarda bulunmuştur. Burada, İzmirli'nin yaptığı ayrıma sadık kalınarak, önce batılı filozoflara sonra da felsefe müelliflerine ait bilim sınıflamalarına değinilecektir. Şimdi İzmirli'nin hususî olarak ele aldığı Bacon, Ampere, Comte, Spencer ve Bohr'un bilim disiplinlerine ilişkin görüşleri, yaptıkları sınıflamalar ele alınacak ve bu bilim sınıflamalarına ilişkin düşünürün değerlendirmelerine yer verilecektir.

2.2.1. Bacon Tasnifi

İngiliz filozofu Bacon, yaşadığı dönemin en ilerici düşünürü kabul edilmektedir. Yunan-Skolastik düşüncesini eleştirerek yeni bir düşünce ortaya koymaya çalışan Bacon, deneysel bilimin kurucusu sayılır.²¹⁹ O, bir taraftan bilimlerde yöntemin yenilenmesine diğer taraftan bilimlerin yeni baştan kurulmasına çalışmıştır.²²⁰ Ona göre, bilimlerin gelişmemesinin nedenlerinden biri de, bilimlerin varacağı yerin iyi belirlenmemesiydi.²²¹

Bacon, yığinsal bilgi ile bilimlerin gelişebileceğine inanmıyor, kökten bir yenilenmenin şart olduğunu düşünüyordu.²²² Bu yüzden, insan zihninin güç ve yetkinliğe ulaşmasını engelleyen ortaçağ bilimini var gücüyle eleştirerek bilimleri yeniden kurmaya çalışmıştır.²²³ Bu doğrultuda Bacon'ın yaptığı bilimler tasnifinin, geliştirmeye çalıştığı yönetime göre felsefeye daha büyük katkı sağladığı düşünülmüştür.²²⁴

---

²¹⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, I, s. 51.

²²⁰ Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, (Bursa: Asa Kitabevi, 2001), s. 13.

²²¹ Bacon, *Novum Organum*, s. 48-49.

²²² Bacon, *Novum Organum*, s. 14.

²²³ Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 15.

²²⁴ Bacon, *Yeni Atlantis*, s. VIII.

İzmirli için Bacon, İngilizlerin ilk filozofudur.²²⁵ O, Bacon'ı modern ilmin müjdecilerinden ve tecrübe okulunun temsilcilerinden biri olarak kabul eder.²²⁶ İzmirli, filozofun kâinatı, anlamak ve keşfetmek için gözümüzün önünde duran el kitabı, şeklindeki tanımını dile getirir.²²⁷ Bacon'ın yaptığı çalışmalar sayesinde tabiat, filozofların hakikati buldukları bir saha haline gelmiştir. Buna karşılık İzmirli, Bacon'ın geliştirdiği olgular cetvelindeki yöntemde belirsiz, uzun ve şüpheli olmak şeklinde üç kusur bulur. Fakat bu eleştirilerine rağmen İzmirli, İngiliz felsefesinde metafizik yerine deneysel teorilerin tercih edilmesinde ve yaygınlaşmasında Bacon'ın etkisinin büyük olduğuna inanmaktadır.²²⁸ Hatta İzmirli, 1600'lü yıllarda Bacon'ın da içerisinde yer aldığı Avrupa'da metot konusunda yapılan çalışmalarla felsefenin özgürlüğe kavuştuğunu ve yeni felsefenin doğduğunu ileri sürmektedir.²²⁹ Çünkü ona göre XV. ve XVI. yüzyıllarda ortaya çıkan yeni felsefe, skolastik düşünceye karşı şekillenen bir felsefedir.²³⁰ O, Bacon ve Descartes sayesinde Aristoteles mantık anlayışının geride bırakıldığını ve gelişen yeni metotlarla felsefenin ilmin tahakkümünden kurtulduğuna inanmaktadır.²³¹ Ancak bütün bunlara rağmen İzmirli, Bacon'ın bilim ve felsefede yeni bir şey ortaya koymadığı kanaatindedir.²³²

Bacon, bilimleri *De dignitate et augmentis scientiarum* adlı eserinde zihni melekeleri dikkate alarak sınıflandırmıştır.²³³ O, bilimlerin tasnifini ilmin kaynağı olarak gördüğü ruhun yetilerinden hareket ederek oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle, şiirin kaynağını muhayyilede, tarihin kaynağını hafızada ve felsefenin kaynağını da akılda bulmuştur. Bellek bilimi olarak gördüğü tarih ilmini, insan ve tabiat anlayışını öngören bir bakışla tabii tarih ve medeni tarih olarak ikiye ayırmıştır. Tabii tarihten kastettiği gök cisimleri, meteorlar, kuyruklu yıldızlar, topraklar, denizler, dağlar ve diğer unsurlar olup bunlar hür tabiat tarihi olarak kabul

---

²²⁵ İzmirli, *Metafizik*, s. 237.

²²⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârip Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, sad. S. Hayri Bolay, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), s. 71.

²²⁷ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 5.

²²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Metafizik*, haz. ve sad. Refik Ergin, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), s. 220.

²²⁹ İzmirli, *Metafizik*, s. 214.

²³⁰ İzmirli, *Metafizik*, s. 219.

²³¹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 156.

²³² İzmirli, *Metafizik*, s. 219.

²³³ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 5.

edilmektedir.²³⁴ Medenî tarih ise manevî ilimleri kapsamaktadır.²³⁵ Mütelayayla gücü olarak gösterdiği şiiri destan, dramatik ve sembolik olarak üçe ayırmıştır.²³⁶ Bacon, aklî ilimlerin (felsefe) altında yerleştirdiği ilâhiyat (Tanrı ilmi), tabiat ilimleri ve insan bilimlerinin alt dallarını da belirler. Tabiat ilimlerini, nazarî ilimler (fizik ve metafizik) ve uygulamalı ilimler (mekanik ve tabiî büyü) olarak ikiye ayırırken insan bilimlerini de ferdî insan bilimleri ve toplum bilimleri olarak sınıflandırmıştır. Ferdî insan bilimlerini tıp, kozmetik, atletizm, zevk ve güzel sanatları kapsayan beden bilimi ve ruh bilimi olarak belirler. Ruh bilimini ise mahsus ve iradî ruh ile aklî veya ilahî olan olarak ikiye ayırır. Daha sonra mahsûs ve iradî ruha mantık (icat etme, yargılama sanatı-tümevarımla yargılamalar ve kıyasla yargılamalar şeklinde alt dalları var- hatırda tutma sanatı ve iletişim sanatı) ve ahlâk (iyilik ve ruh kültürünün bilimi) bilimlerini ekler. Ayrıca tıbbın hayatı koruma sanatı, tedavi sanatı ve hayatı uzatma sanatı gibi alt dallarını da oluşturur. Toplum bilimlerini ise konuşma bilimi, ticaret veya iktisat bilimi ve yönetim (siyaset bilimi) olarak üçe ayırmaktadır.²³⁷ Yeni doğa felsefesini bütünleyen unsur olarak gördüğü matematiği, saf ve uygulamalı olarak ikiye ayırmaktadır. Saf matematiğe geometri ve analitik, uygulamalı matematiğe perspektif, müzik, astronomi, mimari gibi bilimleri örnek göstermektedir.²³⁸

Görüldüğü üzere Bacon, her spekülâtif bilimin yanına pratik bir bilim veya sanat yerleştirmeye çalışmıştır. Çünkü O, Aristoteles anlayışının aksine teorik bilimlerle pratik bilimler arasında yakın bağ kurulması gerektiğine inanıyordu. Nitekim onun düşüncesine göre, doğa felsefesinin gelişmemesinin nedenlerinden biri de pratik bilimlerle yeterince ilişki kurulamamasıdır.²³⁹ Ayrıca Bacon'ın doğa bilimlerinin içerisinde yer alan bazı bilimleri, insan bilimlerine dâhil ederek insan ve doğa ayırımını yapması daha sonraki halefleri tarafından da bu anlayışın sürdürülmesine yol açmıştır.²⁴⁰

---

²³⁴ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 5.

²³⁵ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 202.

²³⁶ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 202.

²³⁷ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 6.

²³⁸ Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 14-15.

²³⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2000), s. 448-449.

²⁴⁰ Hülya Altunya, "Fârâbî, Bacon ve Dilthey'de İnsan Bilimleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2000):174.

Bunlardan başka, Bacon, bu sınıflandırmasıyla bitki ve otopsi bilimleri, milli devletler tarihi, edebiyat tarihi gibi anlayışların gelişmesine katkıda bulunmuştur.²⁴¹ Tabiat ilimlerinde bulunan bazı ilimleri, insan bilimlerine dâhil etmiştir. Mantık ve ahlâkı ferdî ve toplum bilimlerine eklese de, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin konumunu belirsiz bırakmıştır.²⁴²

Şimdi, genel hatlarıyla sunulan Bacon tasnifinin İzmirli tarafından nasıl anlaşıldığı ortaya konularak mukayeselere imkân verilecektir. İzmirli, önce sınıflamanın genel kısa bir özetini veriyor:

Felsefe-i cedîde müessisi Bacon ‘ulûmu zihnî beşeriyyenin kuvây-ı selâsesine göre tasnif ediyor, ‘ulûmu başlıca üç büyük sınıfa ayırıyor: Hafıza ‘ulûmu, mütehayyile ‘ulûmu, âkile ‘ulûmu. Hafıza ‘ulûmu tarih, mütehayyile ‘ulûmu sînâât-ı nefise veya şiir, âkile ‘ulûmu felsefe ile riyâziyyâttır. Hafıza ‘ulûmu olan tarihe iki mevzû gösteriyor. Âlem-i hâricî, hayât-ı beşeriyyeye ait vâkıât. Birinci mevzûudan bahseden ilim, tarih-i medenî; ikinci mevzûudan bahseden ilim, tarih-i tabîî oluyor.²⁴³

Hemen ifade edilmeli ki, İzmirli’nin aktardığı bu bilgiler, Bacon’ın tasnifine uygun düşen açıklamalardır. O, sadece insan zihninin kuvvetlerini esas alarak bilimleri sınıflandırmaya tabi tutan Bacon tasnifinde yer alan temel ayrımlara değinmiş ve sınıflamanın çerçevesini sunmakla yetinmiştir. Bu tutumuyla sınıflamada esas alınan üç kıstasa ve bunların altında yer alan ana bilimlere değiniyor ve bu sınıflamasının ayrıntılarına girmeden derli toplu bir özetini vermeye yetiniyor. İzmirli, Bacon tarafından yapılan hafıza gücü bilimleri, mütehayyile (hayal gücü) bilimleri ve akıl gücü bilimleri şeklindeki tasnifi aynen aktarmıştır. Ancak O, eksik ve hatalı bulduğu bu sınıflandırmaya üç noktadan itiraz edildiğini söyler:

1. Her ilim kuvve-i selâseyi isti’ mâl ettiğinden ‘ulûmu kuvây-ı selâseye göre tasnif etmek tasnifi tamm değildir.
2. Şiir ilim değildir, ‘ulûm meyânında bulunması doğru bir şey değildir.

²⁴¹ Şahin, “Bilimlerin Tasnifi”, s. 202.

²⁴² Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 6.

²⁴³ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 1a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 5; *Felsefe-Hikmet*, s. 9.

3. Tarih-i medenî ile tarih-i tabîi yekdiğerine yabancıdır, nasıl oluyor da her ikisi aynı zümrede bulunuyor?²⁴⁴

İzmirli, zihni melekelerin bütün bilimlerde ortak bulunan bir özellik olduğunu, dolayısıyla bu durumun bilim tasniflerinde ölçü kabul edilemeyeceğini ileri sürer. Başka bir deyişle, “hafıza, hayal gücü ve akıl” güçleri tüm bilimlerde ortak kullanılan hususlar olmalarından ötürü, bilim sınıflamalarında belirleyici nesnel kıstaslar olarak kabul edilemezler.

İzmirli’nin ikinci itirazı ise, şiirin bir bilim olarak kabul edilmesine yöneliktir. Ona göre şiir, sahip olduğu vasıflar itibariyle bir bilim olma özelliğinde değildir. Bu sebeple şiire, bir bilim olma konumunu vermiş olan Bacon, bu tutumunda hatalı davranmış ve yaptığı bu kategorik ayırmda yanılmıştır.

İzmirli’nin Bacon tasnifine yönelik son eleştirisi de tabii tarih ile medenî tarihin aynı grupta yer almalarına dönüktür. Ona göre amaçları ve içerikleri bakımından ayrı olmaları gereken bu iki bilimin, aynı sınıfta bulunmaları yanlıştır. İzmirli, Bacon’ın birbirine yabancı olan bu iki bilimi aynı grupta kabul etmesini kategorik bir yanlılık olarak görür.

Düşünürün Bacon tasnifine ilişkin bir diğer değerlendirmesi de felsefenin konusuna dairdir. Ona göre Bacon, felsefeye “beşer, tabiat, ilâh” olmak üzere üç konu belirlemiştir.²⁴⁵ Bacon, felsefenin içeriğiyle ilgili yaptığı bu belirlenim sonucunda felsefeyi teoloji bilimi, doğa bilimi ve insan bilimi şeklinde üç kısma ayırmış olmaktadır.²⁴⁶ Ne var ki Bacon’ın düşünce yapısı içerisinde bakıldığında, teoloji kavramı vahye dayalı olanı değil, salt aklı olan doğal teolojii ifade etmektedir.²⁴⁷ Akı, Tanrı’nın varlığını nesne dünyasına bakarak anlamaya çalışan bir özellik kabul etmiştir.²⁴⁸ Bu tutum, modern düşünce yapısı içerisinde anlaşılabilir bir durum olsa da İzmirli tarafından mahsurludur. Çünkü İzmirli, daha sonra da belirtileceği gibi teoloji derken vahiy eksenli olanı anlamaktadır. Buna rağmen İzmirli, yine de Bacon’ın, Tanrı ve ruha inanmayan bir filozof olduğu görüşünde değildir.²⁴⁹ Bunların dışında

²⁴⁴ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 9; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6; *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 2a. Ancak İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*’da iki ve üçüncü maddelerinin yerlerini değiştirerek vermiştir.

²⁴⁵ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 5; *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 1a; *Felsefe-Hikmet*, s. 9.

²⁴⁶ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 5; *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 1a; *Felsefe-Hikmet*, s. 9.

²⁴⁷ Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 14.

²⁴⁸ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 448.

²⁴⁹ İzmirli, *Metafizik*, s. 220.

düşünür, Bacon'ın takip ettiği bazı yol ve yöntemlerin İslâm dünyasında önceden bulunduğunu iddia etmektedir. Bacon'ın tabiat ve fizikötesi için gösterdiği illet türlerini özgün bulmaz. Zira Bacon'ın bu yöntemi İslâm dünyasında usûlcülerde görülmektedir.²⁵⁰ İzmirli, Descartes ve Bacon'ın ortaya koyduğu illet kanunlarının çok önceden usûlcüler tarafından tatbik edildiğini savunmaktadır.²⁵¹ Ayrıca Bacon'ın Aristoteles mantığını inkâr etmesi anlayışı ise İslâm dünyasında Ebû Saîd Ebû'l-Hayr ile Şehâbeddîn Sühreverdî'de görüldüğünü söyler.²⁵²

İzmirli tarafından verilen bu bilgiler, İngiliz filozofun ortaya attığı fikir ve yöntemlerin özgün olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılır. Gerçekte, Bacon'ın yaptığı bilimler sınıflamasında esas olan prensipler değil insan zihninin melekeleridir.²⁵³ İzmirli, yukarıda da söylendiği gibi her ilmin bu zihnî güçlerle ilgili olmasından dolayı bu hususun makul bir ölçü olamayacağını ifade eder. Açıktır ki, Bacon, bilimleri sübjektif bir yaklaşımla sınıflandırmaya tabi tutmuştur.²⁵⁴ Bu sübjektif yönelim, modern düşünce sisteminin önkoşulları ve parametrelerinin getirdiği bir sonuç olarak görülebilir. Yeni düşünce içerisinde gelişen bu öznel yaklaşım, beraberinde insan ve tabiat ayırımını getirmiştir.²⁵⁵

Bacon sınıflamasındaki bu yapı ve durumlar, İzmirli tarafından kabul edilebilir bir özelliğe sahip değildir. İzmirli, insan ve doğa arasına mesafe koyan, ruh ve madde bölünmüşlüğüne kadar götüren bu düalist yaklaşımı sakıncalı bulmuştur. Bu bağlamdaki diğer önemli bir nokta da Bacon'ın yaptığı sübjektif sınıflandırma ile kendi tasnifine epistemolojik bir değer atfedilmesine engel olmasıdır.²⁵⁶ Bu durum yapılan tasnifin, ansiklopedik bir karakter taşımasına neden olmuştur.²⁵⁷ Ancak görüldüğü kadarıyla İzmirli, Bacon tasnifindeki bu ansiklopedik yönle fazla ilgilenmeyi tercih etmemiştir. İlginç olan noktalardan birisi de düşünürün modern düşüncenin kurucusu olarak gördüğü Bacon'ı, yaptığı bilim sınıflamasında başarılı bulmamasıdır.

---

²⁵⁰ İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, s. 53.

²⁵¹ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, (Ankara: Umran Yayınları, 1981), s. 46.

²⁵² İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, s. 53.

²⁵³ Altunya, "Fârâbî, Bacon ve Dilthey'de İnsan Bilimleri", s. 174.

²⁵⁴ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 202.

²⁵⁵ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 5.

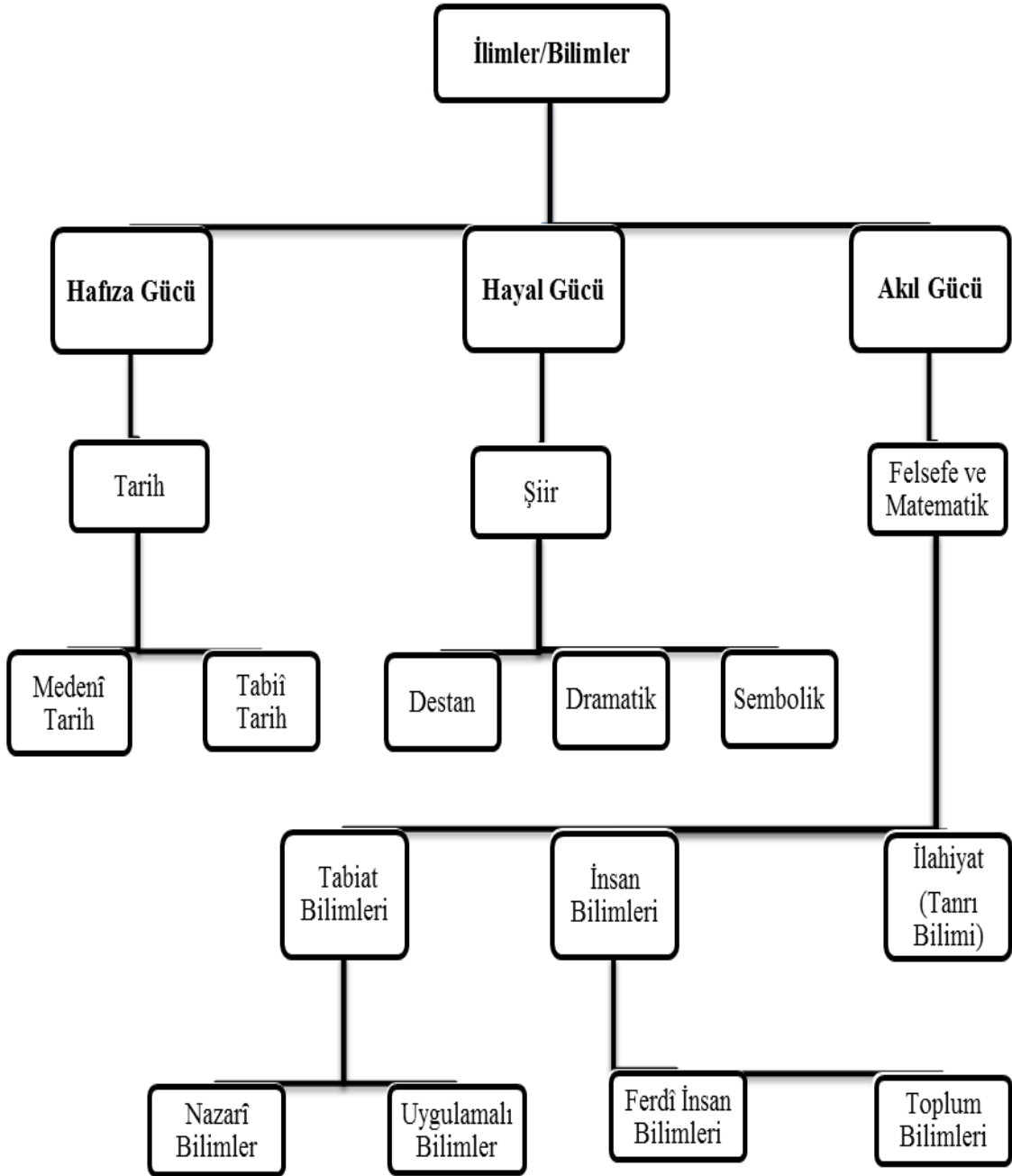
²⁵⁶ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 5.

²⁵⁷ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 7.

Sonuç olarak İzmirli, Bacon tasnifi hakkında genel prensipler üzerinden özet bilgiler vermekle yetinmiştir. O, söz konusu sınıflamayla ilgili temel ilkelere değindikten sonra bu tasnifinin niçin yetkin ve makul bir tasnif olamadığını ortaya koyacak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlarla yetinmeyen İzmirli, Bacon'ın ortaya koyduğu "sebepl" türlerinin özgün olmadığını da eklemeyi ihmal etmez. Ayrıca Aristoteles mantığının çok önceden İslâm dünyasında reddedildiğini göstererek bu yolla Bacon'ın mantık kitabına göndermelerde bulunarak yeni bir şey yapmadığını temellendirmeye çalışır. İzmirli, Bacon'ı oluşturduğu alt bilim dalları hakkında fazla bir şey söylemese de bu sınıflandırmayı temel ilkeler, kategorik ayırmalar, nitelikler ve yöntemler üzerinden eleştiriye tabi tutmakta ve neden uygun bir tasnif olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Yinelemek gerekirse, İzmirli'ye göre Bacon tasnifi, sahip olduğu özellikler bakımından özgün, tam ve makbul bir tasnif mevkiinden uzaktır.

Tablo 1. Bacon Tasnifi

2.2.2. Ampere Tasnifi

Fransız fizikçi ve matematikçi Ampere, bilimsel ve tutarlı yönleri fazla olan bir sınıflandırma ortaya koymuştur.²⁵⁸ Yaşamının sonuna doğru bilimleri sınıflandırma teşebbüsüne girişen Ampere, önerdiği kendine özgü deyimlerle de ünlüdür.²⁵⁹ Özellikle ruhbilim ve bilimler felsefesi alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır.²⁶⁰

Ampere, Bacon'a göre bilimleri daha nesnel olarak sınıflandırmaktadır. Hatta onun yaptığı bilim sınıflandırması, en sistematik sınıflandırmalardan biri olarak kabul edilir.²⁶¹ O, bilimlerin sınıflandırması ile ilgili görüşlerini *İlimler Felsefesi Üzerine Deneme* veya *Bütün Beşerî Bilgilerin Tabî Bir Sınıflandırılmasının Tahlîlî İzahı* adlı eserinde 1834 yılında açıklamıştır.²⁶²

Ampere, bilimler sınıflamasını dört ana görüşü kapsayan umumî bilimlerden hareketle oluşturmuştur. Doğrudan bilgiyle ilgilenen otopsik, nesnenin kendi gerçekliği içerisinde anlaşılmasını sağlayan kriporistik, nesnelere niteliklerini karşılaştırarak yasalar bulmaya çalışan troponomik ve bilginin koşullarını kritik eden kriptomolojik matesiyolojileridir. Bu tasnifte otopsik, bilimlerin sayımını sağlarken kriporistik bilimlerin yöntemleriyle ilgilenmektedir. Troponomik bilimlerin genel kanunlarını bulma ve onları doğal olarak sınıflandırma görevini üstelenirken kriptomolojik bilimlerin zamansal gelişimini takip eder.²⁶³ Bu yol ile Ampere bilimleri ayırırken yöntem, kanunların bilgisi, zamansal gelişim ve sayım şeklinde geliştirdiği ölçülerle kapsamlı bir tasnif ortaya koymaya çalışmıştır.

Ampere, tasnifini şekillendirmek amacıyla ortaya koyduğu bu dört ilkeyle genel bir çerçeve sunmuştur. Ancak onun kendi bilim sınıflaması için ortaya koyduğu bu dört ilke hakkında İzmirli, herhangi bir bilgi aktarmamıştır. İzmirli, sadece Ampere'in bilimleri konularına göre ayırdığına işaret ederek söz konusu sınıflandırmanın kısa bir özetini vermekle yetinmiştir:

²⁵⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, IV, s. 273.

²⁵⁹ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, VII, s. 352.

²⁶⁰ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, I, s. 26.

²⁶¹ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 202.

²⁶² Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 11.

²⁶³ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 11.

Fransız ‘ulûm cismâniyye (fizikiyye) erbâbından Ampere, ‘ulûmu mevzûuları itibâriyle tasnif ediyor, ‘ulûmu evvela iki büyük sınıfa ayırıyor idi: ‘Ulûm-u kiyâniyye, ‘ulûm-u nefsâniyye. ‘Ulûm-u kiyâniyyenin mevzûu âlem-i maddî, ‘ulûm-u nefsâniyyenin mevzûu âlem-i mana idi. Ampere ‘ulûm-u kiyâniyyi de ikiye ayırmış, birine asl-ı ‘ulûm-u kiyâniyye veya madde-i gayr-i uzviyye ‘ulûmu, diğerine ‘ulûm-u fizyolojiye veya madde-i uzviyye ve nâmiye ‘ulûmu demiş idi. ‘Ulûm-u nefsâniyyeyi de böylece iki kısma ayırmış, birine asl-ı ‘ulûm-u nefsâniyye diğerine ‘ulûm-u ictimâiyye telâkki etmiş idi.²⁶⁴

İzmirli’ye göre bu sınıflamada kozmolojik bilimler maddî âlemi, noolojik bilimler ise mana âlemini incelemektedir. Ampere’in tasnifinde kozmolojinin konusu evrendi. Evren, inorganik madde bilimleri ve organik madde bilimleri olarak iki kısımda incelenmektedir. Düşünre göre Ampere, noolojiyi temel nooloji ve sosyoloji olarak iki kısma ayırmaktadır.²⁶⁵ Ayrıca İzmirli, Ampere’nin tasnifinde kozmolojik bilimler ile ruh bilimlerinin kendi içerisinde ikiye ayrıldığını söyler.

Oysa Ampere’nin sınıflaması daha detaylıdır. O, bilimleri oluşturduğu temel ölçülere göre kozmolojik ve noolojik olarak ikiye ayırdıktan sonra kozmolojik bilimleri matematik (aritoloji, geometri, mekanik, gökbilimi), fizikî bilimler (fizik, teknoloji, jeoloji ve madenler bilimi), tabiat bilimleri (botanik, tarım, zooloji, hayvan yetiştirme bilimleri) ve tıbbî bilimler (tıbbî fizik, hijyen, nozoloji ve uygulamalı tıp) olarak dörde ayırmıştır. Yine noolojik (ruh) bilimleri, felsefî bilimler (psikoloji, metafizik, etik ve teleziyoloji), dialegmatique bilimleri (glossologie, edebiyat, tekno-estetik ve pedagoji), etnolojik bilimler (etnoloji, arkeoloji, tarih ve dinler bilimi) ve siyasî bilimler (hukuk bilimi, askerî sanat, iktisat ve politika) şeklinde dörde ayırmaktadır.²⁶⁶

Görüldüğü gibi İzmirli’nin ikiye ayrıldığını söylediği kozmolojik bilimler, Ampere tasnifinde dörde ayrılmaktadır. Aynı durum noolojik bilimler için de geçerlidir. Burada İzmirli’nin Ampere’in yaptığı bilim sınıflamasında yer alan alt-başlıklar arasında birleştirme yapma yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte İzmirli, daha alt düzeyde yer verilen disiplinler ve kategorik ayrımlara hiç değinmemiştir.

²⁶⁴ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6; *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 2a; *Felsefe-Hikmet*, s. 10.

²⁶⁵ İzmirli, *Metodoloji*, s. 21.

²⁶⁶ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 13.

Aslına bakılırsa Ampere, dört ölçü etrafında bilimlerin konularının neler olabileceğiyle ilgili bir tasnif oluşturmuştur. Bilimleri; ilk bakışta benzer özellikler gösterenler, ilk bakışta sezilmeyen ve ortaya çıkmayanlar, olay ve nesnelereki değişimlerin yasalarını araştıranlar ve kapsam ile derece bağlantısına göre ilişkilendirilenler olarak ayırmıştır.²⁶⁷ Ayrıca bu tasnifin bir özelliği de matematik bilimlerini maddî tabiata ait olan kozmolojik bilimler haline getirmesidir.²⁶⁸

Ampere'in kapsamlı tasnifinde bilimler, genel itibariyle maddî ve manevî olarak ayrılmaktadır. Nitekim onun kozmolojik ve ruh bilimleri arasında yaptığı bu ayırım, beşerî bilimlerin bütün anlayışlarında etkili olmaya başlamıştır. Ampere'e göre, bu ayırım sunî olmayıp kendiliğinden ortaya çıkan doğal bir ayırmadır.²⁶⁹ Zaten O, tabîî bir sınıflandırma peşinde koşmuştur. Ona göre, ancak böyle bir sınıflandırma düzgün olabilir ve yapay olmaktan kurtulabilirdi. Bilim tasniflerinde en doğru simetri egemen olduğunda en tabîî sınıflandırmanın ortaya çıkabileceğinden yanaydı. Bilim sınıflamaları için geliştirilen bu simetri aynı zamanda yeni bilimlerin gelecekle bütünleşmesini de sağlayacaktır. Ona göre, bilimlerden biri diğerinin ortaya çıkmasının nedeni oluyordu. Böylelikle bilimlerden birbirlerine geçiş kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktı.²⁷⁰

Ampere, bu açıklamalarıyla daha sonra da açıklanacağı üzere Comte tasnifiyle benzer yönere sahip bir sınıflandırma yapmıştır. Nitekim Comte da bilimler arası ilişkiyi esas alan bir sınıflandırma ortaya koymuştur.

İzmirli, ülkemizde Ampere tasnifinden bahseden ilk kişi olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.²⁷¹ O, Ampere tasnifinin niçin tam bir tasnif olamayacağını şöyle açıklıyor:

Fi-l-vâki Ampere, 'ulûmu mevzûuları itibâriyle tefsîh etmiş ise de bilâ fâide 'ulûmu yüz yirmi sekize iblâğ ettiğinden, tasnifinde silsile-i merâtîp ve intizâmı kaybetmiştir. Bundan dolayı bu tasnif de tâmm ve makbul bir tasnif görülmemiştir.²⁷²

²⁶⁷ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 202.

²⁶⁸ Gablot, *İlimler Sistemi*, s. 20.

²⁶⁹ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 12.

²⁷⁰ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 11.

²⁷¹ Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, 2. bs. (İstanbul: Divan Kitap, 2012), s. 140.

Şu açıktır ki İzmirli, Bacon tasnifinde nitelikler üzerinde yoğunlaşırken Ampere tasnifinde aksi bir yol izleyerek bilimlerin sayıları üzerinden daha nicel bir değerlendirmede bulunur. Nitekim Ampere, birinci dereceden on altı, ikinci dereceden otuz iki ve üçüncü dereceden altmış dört olmak üzere toplam yüz yirmi sekiz bilim tespit etmiştir.²⁷³ İzmirli’ye göre bilimlerin bu kadar çoğalmasının nedeni Ampere’in her bilimi yeniden açıklamaya girişmesiydi. İzmirli, Ampere’in konu eksenli tasnifini doğru bulmakla beraber bilimler sayısını abartmakla hata ettiği ve tasnifinde dengeyi kaybettiği görüşündedir. Görünen o ki, sınıflandırma ne çok dar olmalı ne çok geniş olmalı²⁷⁴ diyen Ampere, İzmirli’nin gözünde ironik bir şekilde bilimlerin sayısını arttırarak aynı hataya düşmüştür.

Ampere’in “silsile”den de uzaklaştığını söyleyen İzmirli, onun tasnifinin tarihsel olmadığını da ima eder gibidir. İzmirli, belirttiği bu sebeplerden dolayı Ampere tasnifini yetkin bulmamaktadır. Düşününürün Ampere’nin kendi tasnifinde belirlediği temel ölçülere yer vermemesi ve sadece söz konusu tasnifin nicel yönleri üzerinden bir eleştiri getirmesi sağlıklı bir yaklaşım olarak kabul görmeyebilir. Fakat İzmirli, ele aldığı tasniflerin tüm yönlerini göstermekten ziyade, eksik yönlerini kritik ederek doğru bir sınıflandırmanın ve bilimsel yöntemin izlerini sürüyor gibidir. Nitekim ona göre Ampere’in sınıflamasındaki tek kusur, bilimlerin sayısını çoğaltmasıydı.²⁷⁵

İzmirli, bu tasnifin genel ilkelerine değinmeyerek bilimlerin sayısı üzerinden eleştirilerini yöneltmiş ve yetkin bir tasnif olamayacağı sonucuna varmıştır. Daha açık bir ifadeyle İzmirli, bilimlerin sayısının çoğaltılmasının, yapılan tasnifte denge ve düzenin kaybedilmesi sonucunu doğurduğuna inanmaktadır. Bu fikrin İzmirli’yi Ampere tasnifinin diğer yönleri hakkında konuşmaktan alıkoyması muhtemel görünse de daha güçlü görünen neden, İzmirli, bu tasnifleri kendi döneminin düşünce birikimi içerisinde geçerli kabul edilmeme yönleriyle ön plana çıkarmış olmasıdır. Nitekim Bacon sınıflaması için “itiraza uğramıştır”, Ampere sınıflaması için “makbul bir tasnif görülmemiştir” gibi ifadeler kullanması İzmirli’nin ele aldığı tasnifleri kabul edilmeyen taraflarıyla incelediğini göstermektedir.

---

²⁷² İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 2a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6; *Felsefe-Hikmet*, s. 10.

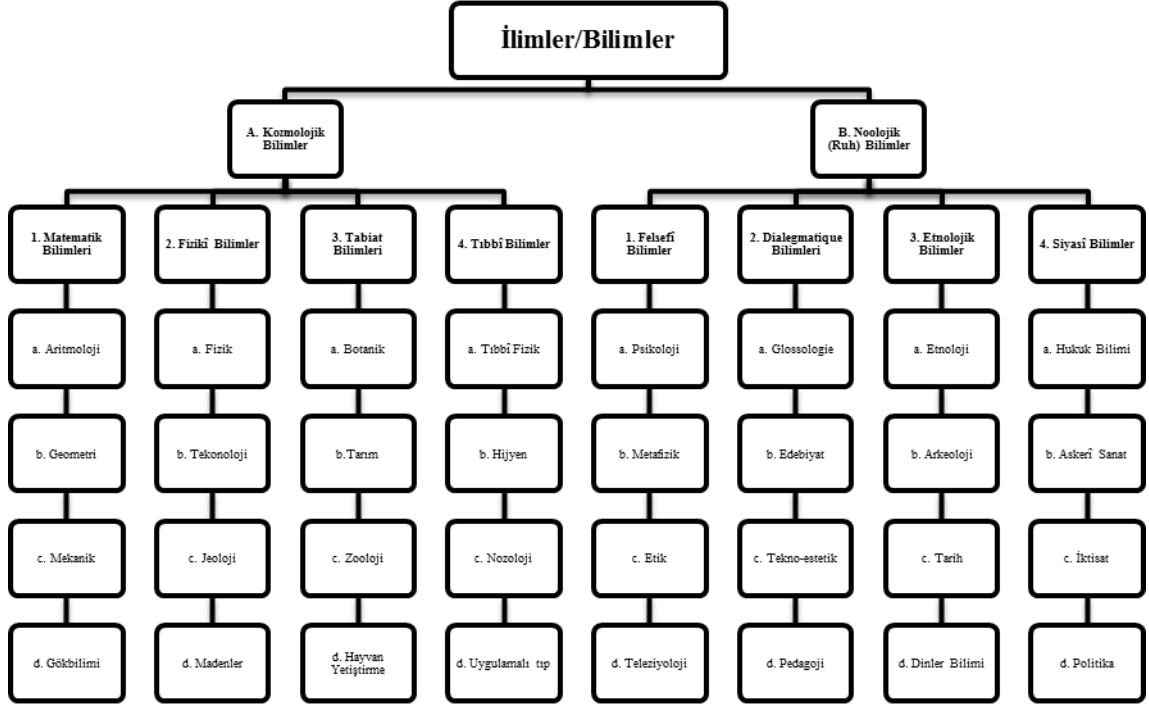
²⁷³ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 12.

²⁷⁴ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 12.

²⁷⁵ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 10.

Burada bir hususu daha ilave etmek gerekir ki, Ampere'in yaptığı bilim sınıflaması, ilerleyen sayfalarda belirtileceği üzere birçok felsefe müellifi tarafından da takip edilmiş ve etki alanı geniş olmuş önemli bir çalışmadır.

Tablo 2. Ampere Tasnifi

2.2.3. Comte Tasnifi

Pozitivizm öğretisinin kurucusu sayılan Comte, yaşadığı çağı geniş ölçüde etkilemiş önemli bir Fransız düşünürdür.²⁷⁶ Comte'a göre, insanlar ya düşünür ya eylemlerde bulunur. Dolayısıyla insanların bilgileri de teorik veya pratik olabilmektedir. Comte, insanların tüm uğraş alanlarını incelemek yerine yapacağı tasnifte düşünceye önem vermenin daha doğru olduğunu düşünür.²⁷⁷ Denilebilir ki bu düşünce, onun bilim sınıflamasında baskın rol oynamıştır.

Comte, kendisinden önce aklî yöntem henüz gelişmediği için dikkate değer tasniflerin oluşturulmadığını iddia eder.²⁷⁸ O, daha önce yapılmış birçok sınıflandırmanın eksiklerini göstermenin kolay olduğunu düşünmesine rağmen, söz konusu sınıflandırmalardaki eksiklikleri ortaya koymak yerine yetkin bir sınıflandırmaya ulaşamamasının nedenleriyle ilgilenmeyi tercih etmiştir.²⁷⁹ Ona göre yetkin ve aklî bir sınıflandırma yapılamayışının esas nedeni, bilgilerimizin bir kısmının halen teolojik veya metafizik devreye ait olmasıdır.²⁸⁰

Comte'un bilimler tasnifi, hem yeni felsefenin planı hem de üç hal kanununun tamamlayıcısı özelliğini taşımaktadır.²⁸¹ Pozitivist evrenin yapısını ve iddialarını esas alan Comte, bilimler sınıflamasında "geçerlilik" şartını pozitivist döneme bağlamaktadır. Nitekim bilimler genellik, basitlik ve diğer bilimlerden bağımsızlık gibi kriterler ile pozitivist evreye dâhil olurlar.²⁸² Örnek vermek gerekirse Comte'a göre metafizik evreden pozitivist evreye geçen ilk organik bilim, biyolojidir.²⁸³ Daha sonraki dönemlerde sosyoloji de metafizik spekülasyonlardan kurtulup pozitivist evreye dâhil olmuştur. Ancak sosyoloji hem kompleks olması hem gelişmek için diğer bilimlere beklemesi nedeniyle bilimler hiyerarşisinde en tepede yer

---

²⁷⁶ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, I, s. 105.

²⁷⁷ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Ümid Meriç, (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 19-20/1964-1966, Ayrı basım, 1967), s. 238.

²⁷⁸ L. Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, çev. ve ekler ilave eden, Z. Fahri Fındıkoğlu, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970), s. 38.

²⁷⁹ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 237.

²⁸⁰ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 237-238.

²⁸¹ Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, s. 42.

²⁸² Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 911.

²⁸³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 911.

almaktadır.²⁸⁴ Böylece Bacon'ın belirsiz bıraktığı sosyolojiyi, Comte, bilim sınıflamasının merkezine yerleştirmiş olmaktadır.

Pozitivist dönemi esas alan filozofa göre yapılacak sınıflama *a priori* olmak yerine gözlemlere dayanmalıdır.²⁸⁵ Çünkü bize araçsız olarak verilen algılarımız ve duyularımızdır.²⁸⁶ Bu yüzden Comte'un ilk nedenler vurgusu metafizik göndermeleri değil aksine pozitivist gözlemleri yansıtır. O, bu tutumuyla pozitivist yöntemini, ilk nedenler araştırmasından ayrı tutmak istemektedir.²⁸⁷ Comte'a göre, kullanılan yöntemler birbirine uygunluk gösterdiğinden dolayı ilimler arasında bir dayanışma bulunmakta ve bu dayanışma sayesinde herhangi bir yöntemin tekelleşmesi önlenmektedir.²⁸⁸ Bu düşünceden hareket eden filozof, her bilimin kendine has yöntemlerle kendini koruduğu fikrine varır. Böylece bütün hakikatler birbiriyle uyumlu olduğundan bilimlerdeki koordinasyon kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.²⁸⁹ Zira onun bilimler sınıflaması, bilimlerin ideal birliği ilkesine dayanmaktadır.²⁹⁰

Öte yandan Comte için felsefe, konusu itibariyle bütün bilimlerin bir araya toplanarak sistematize edilmesinden başka bir şey değildir.²⁹¹ Burada onun felsefeyi küllî bir ilim olarak gördüğüne şahit olmakta ve bilimler sınıflamasında felsefeyi konumlandırmaya çalıştığını da görmekteyiz. Nitekim ona göre felsefe, bilimler bilimidir.²⁹²

Comte, sınıflamasını ana bilimler dediği nazarî ve mücerret bilimler üzerine kurar. Çünkü kendilerinden önce diğer bilimlerin bulunmasına muhtaç olmayan bu bilimler, kanunlar bilgisine dayanmaktadır.²⁹³ Tabiat bilimlerini soyut-genel ve somut-özel olarak ikiye ayıran Comte, soyut bilimleri temel bilimler olarak görür. Diğer bilimler ise ikinci dereceden öneme sahiptir.²⁹⁴ Buradaki temel ilke, en basit ve en genel olayların, insanın en dışında veya uzağında olduklarından daha soğukkanlı ve mantıklı incelenebileceğine olan inanç-

---

²⁸⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 911.

²⁸⁵ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 238.

²⁸⁶ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, V, s. 119.

²⁸⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 912.

²⁸⁸ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 43.

²⁸⁹ Goblot, *İlimler Sistemi*, s. 150-151.

²⁹⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 910.

²⁹¹ Goblot, *İlimler Sistemi*, s. 150.

²⁹² Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, II, s. 148.

²⁹³ Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, s. 38.

²⁹⁴ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 242.

tır.²⁹⁵ Comte, amacının belli başlı bilimlerin sınıflamasını yapmak olduğunu söyler. En önemliler 6 bilim olmasına rağmen bu bilimler de 720 sınıflamaya ayrılmaktadır. Ancak bu sınıflandırmalar hakkında olumlu bir fikre sahip olmadığını söylemektedir.²⁹⁶ Çünkü Comte, önceki bilim tasniflerinin aklî olmadığını düşünüyordu.²⁹⁷ Yaptığı tasnifin doğa felsefesinin gelişim sırasına uygun olduğunu, bilgilerin kesinliğini ve birbirleriyle olan zincirleme ilişkisini gösterdiğini düşünüyordu.²⁹⁸

Ona göre ilk gelişen bilim, astronomi olup sonrasında sırasıyla fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji gelişmiştir.²⁹⁹ Doğal felsefeye astronomi ile başlamasının nedeni bu bilimin en genel, en basit ve en soyut olayları içermesidir.³⁰⁰ Comte'a göre inorganik unsurlar organik unsurlardan önce gelir. Bu yüzden ilk bilim astronomi olup onu fizik ve kimya takip etmektedir.³⁰¹

Comte'un bilimler arasında kurduğu ilişki oldukça önemlidir. Bunun için yaptığı sınıflandırmanın bilimler arasında kendiliğinden bağlılığa uyduğunu iddia ederek ansiklopedik tutum benimseyenleri eleştirme yoluna gider. Ansiklopedik sınıflandırma yapanlar farkında olmadan bilimleri birbirlerinden ayrı düşünmüş ve bu yüzden bilimleri birbirinden koparmak zorunda kalmışlardır.³⁰² Comte'un tasnifinde bilimler arasında zorunlu ilişki olmasına rağmen sınırlar ve kapsam açısından farklılıklar bulunmaktadır. Hatta denilebilir ki bu sınıflamanın temel özelliği, bilimlerin yasalarının kapsamları ile ilgili farklılıkları içerisinde barındırmasıdır.³⁰³ Bilindiği gibi bu tasnifinde yasalar bakımından farklılık gösteren bilimler, soyuttan somuta doğru ilerlemektedir.³⁰⁴

---

²⁹⁵ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 248.

²⁹⁶ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 247.

²⁹⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 109.

²⁹⁸ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 253.

²⁹⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 911.

³⁰⁰ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 249.

³⁰¹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 911.

³⁰² Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 252.

³⁰³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 910.

³⁰⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 910.

İzmirli'nin Comte tasnifiyle ilgili verdiği bilgiler, yukarıda çerçevesi çizilen açıklamalara genel itibariyle uygun düşmektedir. İzmirli'ye göre Fransız filozofu, bilimleri iki temel kategoriye ayırarak bir sınıflandırma oluşturmuştur:

Felsefe-i isbâtiyye vâzihı Auguste Comte 'ulûmu evvelen ikiye ayırıyor: 'Ulûm-u müşahhâsa veya tatbikiyye, 'ulûm-u mücerrede veya aslıyye.³⁰⁵

İzmirli de Comte'un aslı ilimlere daha fazla önem verdiği görüşünü paylaşır.³⁰⁶ Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi bu bilimler, Comte tasnifinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Düşünür, Comte'un aslı bilimleri sınıflandırmak için geliştirdiği üç maddeye de değinir:

1. Tabiînde en basît olan vâkıât en âmmdır.
2. Her sınıf-ı mevcut, kendinden daha basît olan ve daha küllî olan sınıf-ı mevcuda mütevakkıftır.
3. Mevzûun terkîbi, ne nispette tezâyüd ederse mevzûu o nisbette tanımak güç olur.³⁰⁷

İzmirli, bu maddelerle Comte tasnifinin genel ilkelerinin bir özetini çıkarmış gibidir. Çünkü bu üç maddenin Comte tasnifinin ana çerçevesini oluşturduğunun farkındadır. Yukarıdaki maddeler de göstermektedir ki Comte, azalan umumîlik ve artan muğlaklık ilkesi üzerine bilimleri inşa etmiştir.³⁰⁸ Bu maddelerin bileşkesinden zuhur eden bu ilkeyi İzmirli, "umûm tenâkus ettikçe, terkîb tezâyüd ediyor." şeklinde ifade etmektedir.³⁰⁹ Bu üç maddeden hareketle altı bilim oluşturmuştur. Bu bilimler sırayla matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji'dir.³¹⁰ Genel hatlarıyla matematik ve fizik, kozmolojinin incelenmesini sağlarken, biyoloji, sosyoloji ve ahlâk, insanı veya diğer adıyla sosyolojiyi incelemektedir.³¹¹ Zooloji ve botanik birbirinden oldukça farklıdır. Yine kimya ve minerolojinin konusu aynı olmasına rağmen aralarında farklar vardır.³¹² Önce gelen ilim, kendinden sonra ge-

³⁰⁵ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 2a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6; *Felsefe-Hikmet*, s. 10.

³⁰⁶ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6-7.

³⁰⁷ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 2a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 6; *Felsefe-Hikmet*, s. 10.

³⁰⁸ Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, s. 39.

³⁰⁹ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 3a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 7; *Felsefe-Hikmet*, s. 11.

³¹⁰ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 2a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 7; *Felsefe-Hikmet*, s. 11.

³¹¹ Comte, burada İnsan tasavvurlarının nazârî silsilesi yahut küllî nizamın terkibî şeklinde bir tablo vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Auguste Comte, *Pozitivizmin İlmihali*, çev. Peyami Erman, 2. bs. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), s. 141.

³¹² Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 242.

len ilimden bazı kavramları almak zorunda kalır. Örneğin astronomi fizikten önce gelmesine rağmen optik astronominin açıklanmasında fiziğe ihtiyaç vardır.³¹³ Yine bu sınıflandırmada yukarıdan aşağıya doğru inildikçe bilimlerin “genellik” vasfı azalmakta, dolayısıyla zorlaşmaktadır. Örneğin fizik kimyaya, kimya da biyolojiye göre daha basit bilimler olmaktadır.³¹⁴

İzmirli’ye göre Comte, bilimleri konularına göre tasnif etmiştir.³¹⁵ Bu sınıflandırmanın esasını “her ilim kendinden sonra olan ilmin şartı oluyor” şeklindeki ilkenin oluşturduğunu belirtir. Bu durumda önceki bilim sonraki bilime göre daha basit ve küllî olduğundan ona ilkelerini vermektedir.³¹⁶ Her bilim kendinden önce gelen bilime konu olmaktadır.³¹⁷ Nitekim düşünür bu hususta, “mâ-ba’dına müteallik değildir, mâ-kabline mütealliktir.” diyerek her sonra gelen bilimin önceki bilime içkin olduğunu söylemektedir.³¹⁸ Anlaşıldığı gibi Comte tasnifinde, bilimlerin birbiriyle ilişkisi, birbirlerinin varlık sebebi olmalarıyla yakından ilintili bir durum arz etmektedir.

Comte tasnifine diğer tasniflerden daha geniş yer veren İzmirli, şu değerlendirmeyi yapıyor:

Auguste Comte’un bu tasnifi itibârî bir tasnif değildir. Bu tasnif hem silsile-i ‘ulûmu, hem beyinlerinde olan mütekâbil nisbetleri, hem terakkiyât-ı tarihiyyeye ait olan tertibi iş’âr ediyor.³¹⁹

Buna göre Comte, bilimler tasnifini yalnız felsefî olarak yapmamış, aynı zamanda bilim tarihini de dikkate alarak yapmıştır.³²⁰ Ancak bu iyimser açıklamalara karşın İzmirli, Comte tasnifinde sorunlar görmekte ve bu tasnifi farklı açılardan eleştirmektedir.

İlk olarak Comte’un bilimler arasında ortaya koyduğu “genel” ve “özel” sebepler ilkelerini eleştirir. Ona göre Comte, bilimleri sınıflandırırken merkeze koyduğu genel ve özel şart

³¹³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 112.

³¹⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 910-911.

³¹⁵ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 3a.

³¹⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 3a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 8; *Felsefe-Hikmet*, s. 11.

³¹⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Metodoloji*, s. 22.

³¹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 3a; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 8; *Felsefe-Hikmet*, s. 11.

³¹⁹ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 3a; *Felsefe-Hikmet*, s. 11.

³²⁰ İzmirli, *Metafizik*, s. 42.

ilkeleri arasında ikna edici bir ayırım yapamamış ve olayları açıklarken sadece terkip bağlamında fark bırakmakla hata etmiştir.³²¹

İkinci husus, Comte'un "şart-ı zarûrî" ile "şart-ı kâfi"yi aynı görmesi ile ilgilidir. İzmirli'ye göre alt ilimler, üst ilimlerin varlığı için zorunlu şart olsa bile yeterli şart özelliği gösteremezler. Şart-ı zarûrî, öyle bir şarttır ki o şart olmaksızın şart koşulamaz. Şart-ı zarûrî, şarta bağlanan durum için vacip olsa da, şart koşulanı var kılmaz. Buna mukabil şart-ı kâfi, öyle bir koşuldur ki şart koşulanın varlığı için lazım olan şarttan sonra, şart koşulanın mevcut olması için yeterli olan şarttır.³²² Böylece İzmirli, sonra gelen bilimlerin önceki bilimler için yeterli bir şart olduğunu düşünen Comte'tan ayrılır.

Düşünürün bir diğer eleştirisi de Fransız filozofun tüm âlemi matematiğe, dolayısıyla sayıya indirgemesine yöneliktir. Comte, matematiği en umumî ve en basit ilim olarak kabul etmiştir.³²³ Matematik bilimini pozitif felsefeye yerleştirmekle sınıflamasını genişlettiği kanısını taşıyan Comte, bu bilimin özel ve genel tüm olayları akla uygun olarak açıklamada hareket noktası alınması gerektiğini savunur.³²⁴ Belli ki modern düşünce yapısının belirleyicisi olan matematik bilimi, Comte'un da düşünce yapısında ve sınıflamasında etkin rol oynamıştır. O da matematik biliminin Descartes ve Newton'dan beri bütün felsefenin gerçek temeli olduğunu düşünmektedir.³²⁵ Comte, matematiği bütün bilimlerin üstünde tutar. Ona göre pozitif felsefe de matematik ile oluşmuştur.³²⁶

İzmirli'ye göre de Fransız filozofu sınıflamasında birinci olarak matematik bilimini kurmuştur.³²⁷ Ancak O, her şeyin matematiğe bağlanması ve bunun sonucunda her şeyin sayıdan ibaret hale gelmesini hatalı bir durum olarak görür. İzmirli'ye göre matematik âlemin oluşmasının zarûrî şartı olsa da Comte'un iddia ettiği gibi yeterli ve tam bir şart niteliğinde

---

³²¹ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 12; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 3a.

³²² İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 12; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 3a-4a.

³²³ Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, s. 39.

³²⁴ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, s. 258.

³²⁵ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 110.

³²⁶ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 113.

³²⁷ İzmirli, *Metafizik*, s. 42.

değildir.³²⁸ İzmirli bu açıklama ile “matematikselleştirme” algısına yönelik göndermede bulunmuştur.

İzmirli'nin sorun olarak gördüğü noktalardan biri de her şeyin matematiksel olarak görülmesi sonucunda felsefenin “konusuz” kalmasıdır. Nitekim matematiksel düşünüş biçiminin sonucunda felsefe, tümel olma özelliğini kaybederek tikellerin en genel sonuçlarını tasdik eden bir ilim konumuna düşmüştür.³²⁹ İzmirli'nin Comte'un tasnifine başka bir eleştirisi de, soyut ilkeler ile somut olayların tam olarak açıklanamayacağı ile ilgilidir. Hâlbuki İzmirli için tam da bu karanlık noktayı ve varlığı açıklamaya yarayacak olan kısım burasıdır.³³⁰ Nitekim daha sonra Funsu Garyo, Comte'un tasnifini somut olayların soyut ilkelerle tam olarak izah edilemeyeceğini söyleyerek düzeltmelerde bulunur.³³¹

Bilhassa Comte'un varlığı açıklaması gereken noktayı es geçmesi İzmirli açısından büyük yanlışlık olarak görülmüştür.³³² Düşünür, “varlık” probleminin göz ardı edilmesi veya açıklanamamasını bu tasnifin en belirgin kusurlarından biri olarak görür. Comte, Tanrı, ruh gibi konuların deneyle ispatlanamayacağını, dolayısıyla geliştirilen tüm teorilerin sonuçsuz kalacağını söylemesine karşın İzmirli'ye göre filozof, bu meseleleri ne kabul ne inkâr etmiştir.³³³ İzmirli, Comte'un insan ruhunun metafizik gerçeklere değil pozitif gerçeklere ulaşabildiğini iddia etmesini yanlış bir tutum olarak değerlendirir. Çünkü İzmirli'ye göre insan ruhu olayları açıklayabilir ve bu olaylardan genel kanunlar çıkarabilir.³³⁴ Dolayısıyla Comte'un insan ruhunun ilk nedenlerin bilgisine ulaşamayacağı tezine karşılık İzmirli, insan ruhunun ilk nedenler bilgisini elde edebileceğini savunur.

Comte, metafizikçilerin metafiziğin ilkeleri hususunda bir anlaşmaya varamamaları yüzünden bu ilmin sistematik bir özelliğe sahip olmadığını ileri sürerken İzmirli, bu açıklamaya “metafizikçilerin aralarında ittifak olmaması, ittifak olmayacağı sonucuna götürmeyeceği-

---

³²⁸ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 12; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 3a- 4a.

³²⁹ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 12.

³³⁰ İzmirli, *Metafizik*, s. 42.

³³¹ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 13.

³³² İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 4a.

³³³ İzmirli, *Metafizik*, s. 238.

³³⁴ İzmirli, *Metafizik*, s. 37-38.

ni” söyleyerek karşı çıkar.³³⁵ İzmirli, pozitivism açısından mutlak olanın deneyle araştırılabilir olmadığını belirtmiştir. O, pozitivism açısından insan ruhunun mutlak hakkında bütün şüpheleri yok edecek yeterli bilgiye sahip olmadığını ekler. Fakat buradan metafizik gerçeklere ulaşamaz sonucu çıkarılamayacağını ifade eder.³³⁶

Görüldüğü üzere İzmirli, fizikötesi alanı dışlayan ve olgusal bir temelden hareket eden bu yaklaşımı sakıncalı bulmaktadır. Zaten onun açısından pozitivism, evrenin nesnel varlığını kabul etmesi yönüyle natüralist dogmatizm, metafiziğin konularına düşünce yoluyla açıklama yapmaması yönüyle metafizik septisizm özelliği göstermektedir.³³⁷ İzmirli, metafiziğin bir ilim olduğu hususunda ittifak olmadığını söyleyen Comte’a cevap verir.³³⁸ Ayrıca İzmirli, Comte’un yaptığı bilim sınıflamasının Ampere sınıflamasına yakın olduğunu da aktarır.³³⁹ Bununla birlikte Comte’un Ampere gibi bilimlerin tam bir tasnifiyle meşgul olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.³⁴⁰

Bunlara ilave olarak düşünürü göre, Comte’un bilimleri tasnif anlayışı İslâm dünyasında Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî ile İbn Miskeveyh’de görülmektedir.³⁴¹ Pozitivism düşüncesini Ömer Hayyam ile Kelîm-i Hemdânî’de, sosyolojinin aslının İbn Haldûn’da ve insanîyet dininin gerçekte İbn Rüşd’de var olduğunu söyler. İnsanîyet Tanrısının aslı da Muhyiddin-i Arâbî’de görülür.³⁴² İzmirli tarafından yapılan bu mukayeseler Comte düşüncesinin ve bilim tasnifinin özgünlüğüne yöneltilen tenkitler olarak görülmelidir.

Bunlardan başka “düz” bir yapı gösteren Comte tasnifinde mantık ilmine yer verilmediğini eklemek gerekiyor.³⁴³ İzmirli’ye göre, bunun nedeni Comte’un mantık ilmini, ilimlerin yolu olarak görmesidir. Ayrıca filozof, ahlâk ilmini de sosyolojiye, psikolojiyi de biyolojiye dâhil etmiştir.³⁴⁴ Oysa Comte, sınıflamasında ilahiyatın son biçimi olarak gördüğü psikolo-

---

³³⁵ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 157.

³³⁶ İzmirli, *Metafizik*, s. 39.

³³⁷ İzmirli, *Metafizik*, s. 38.

³³⁸ İzmirli, *Muhtasar Felsefe-i Ulâ*, (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329/1911), s. 5-6.

³³⁹ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 8.

³⁴⁰ Levey-Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, s. 38.

³⁴¹ İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, s. 52.

³⁴² İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, s. 52.

³⁴³ Narski “Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, s. 67.

³⁴⁴ İzmirli, *Tasnîfu'l-‘ulûm*, vr. 3a.

jiye bilerek yer vermemektedir.³⁴⁵ Ancak İzmirli Comte'un bu tutumu hakkında herhangi bir şey aktarmamaktadır. Bir cümle ile ifade etmek gerekirse İzmirli'ye göre, Comte'un bilimler sınıflaması, pozitivizm düşüncesinin tamamlayıcısı niteliğinde ortaya konan bir çalışma olarak görülmelidir.³⁴⁶

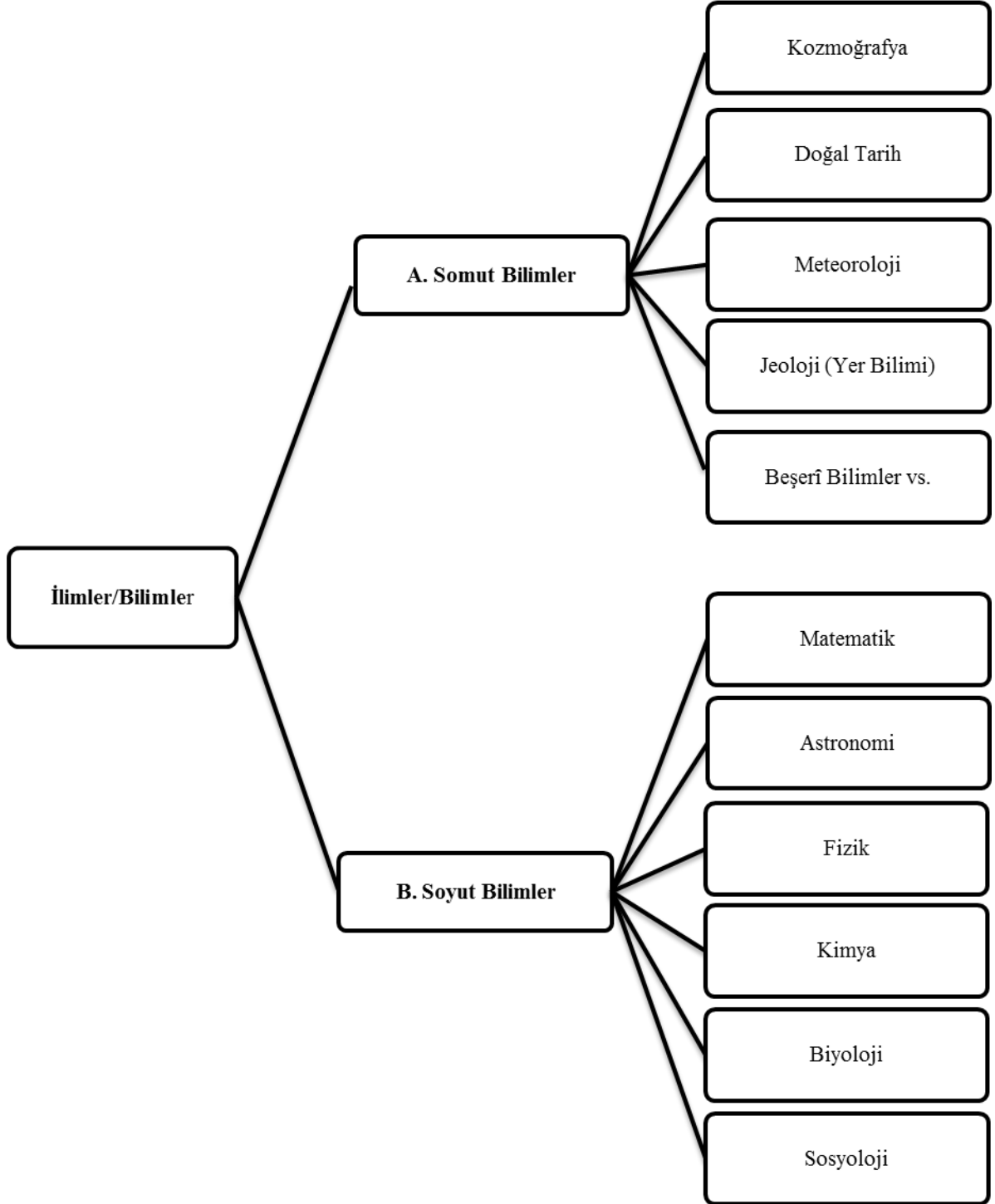
---

³⁴⁵ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, s. 111.

³⁴⁶ İzmirli, *Metafizik*, s. 42.

Tablo 3. Comte Tasnifi

2.2.4. Spencer Tasnifi

Agnostik bir fikre sahip olan ve aynı zamanda pozitivistin kurucularından sayılan Spencer, biyolojik bir toplum anlayışını geliştirmeye çalışmıştır.³⁴⁷ Ayrıca İngiliz düşünürü Spencer, basitten zora, bir türden çok türliliğe giden bir evrim anlayışını benimsemiştir.³⁴⁸

Spencer, *The Classification of the Sciences* adlı eserinde bilimleri tasnif ederek üç sınıfa ayırıyor: Matematik gibi salt ilişki bilimleri olarak tanımladığı bilimlere soyut bilimler, olgu ve kanunların bilgisini veren, soyut bilimlere göre daha az, somut bilimlere göre daha fazla soyut olan mekanik, fizik ve kimya gibi bilimlere soyut-somut bilimler, varlık bilimleri olarak tanımladığı, biyolojik ve tabii bilimler ile psikolojik ve sosyolojik bilimleri örnek verdiği üçüncü kısımdaki bilimlere ise somut bilimler denilmektedir.³⁴⁹

Spencer'a göre soyut bilimler, olay ve olguların bilinmesini sağlayan formları inceleyen bilimler iken, bileşenler açısından olay ve olguların kendisini ele alan bilimlere soyut-somut bilimler, bunları bir bütün olarak ele alan bilimlere de somut bilimler adı verilmektedir.³⁵⁰

Spencer için en geniş ve doğal bilimler sınıflandırması, olayların açıklanmasını sağlayan, soyut ilişkileri ve olayların kendisini ele alan bilimler şeklinde yapılmalıdır. Yapılan ilişkiler sınıflandırılmasında ilişkiler arasındaki bağlantı herhangi bir nesneyle olan bağlantıdan daha güçlü olmalıdır. Olaylar sınıflandırılmasında ise olaylar arasındaki bağlantı herhangi bir ilişkiye olan nispetle daha güçlü olmalıdır.³⁵¹

Spencer tasnifinde bilimlerin, konularına ve karmaşıklık sırasına göre sıralanmasına yol açmıştır. Bu tasnifte birinci grupta matematik bilimleri yer alır. Matematik bilimleri, teorik ve uygulamalı olmak üzere ikiye ayrılır. İkinci sırada ise fizik-kimya bilimleri gelir. Fizik, maddenin en genel halini ve özelliklerini inceler ve bu bilimin de baroloji, termoloji, optik, akustik, elektroloji gibi alt dalları bulunmaktadır. Kimya ise, cisimlerin daha özel durum ve

³⁴⁷ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, II, s. 275.

³⁴⁸ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, VII, s. 155.

³⁴⁹ Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 203.

³⁵⁰ Herbert Spencer, *The Classification of the Sciences*, (New York: D. Appleton and Company, Broadway 1864), s. 6.

³⁵¹ Spencer, *The Classification of the Sciences*, s. 4.

şartlarını inceler. Üçüncü sırada tabiat veya hayat bilimleri yer alır. Bu bilimler, hayat kanunlarını ve canlı varlıklar dünyasını ele alır. Bu bilimler de botanik ve zooloji olarak iki alt dala ayrılır. Ayrıca bu iki alt dalın da altında anatomi, fizyoloji, embriyoloji, paleontoloji, sistematik gibi bilimler yer alır. Spencer, insan ırklarının kökenlerini ve özelliklerini araştıran antropoloji ve etnoloji gibi bilimleri tabiat ve hayat bilimlerinin arasına yerleştiriyor. Dördüncü sırada bulunan bilimler, insanı çeşitli yönleriyle inceleyen ahlâkî ve sosyal bilimlerdir. Spencer, bu bilimleri üçe ayırır: İlki insanın yapısında bulunan genel olayları araştıran ve bunlara ilişkin kanunları belirleyen psikolojik bilimlerdir. Bu bilimler de üçe ayrılır. Bilinç olaylarını inceleyen psikoloji, zihni tutarlı hale getirmeye çalışan mantık, hayal gücü ve güzeli bulmaya çalışan estetik bilimi ve insan iradesini iyi eylemler yapmaya yönelten ahlâk bilimi. Spencer mantık, ahlâk ve estetik bilimleri, normatif bilimler olarak tanımlamaktadır. Onun ahlâk ve sosyal bilimlerin içerisine dâhil ettiği diğer bir bilim, insanlık tarihindeki olayları sebep ve sonuçlarıyla ortaya koyan tarih bilimleridir. Üçüncü sırada yer verdiği bilimler ise sosyal ve politik bilimlerdir. Bu bilimler toplumun genel yapısını inceleyen ve bu dokunun işleyişindeki kaideleri araştıran ekonomi, sosyoloji, hukuk ve politika gibi bilimlerden teşekkül etmektedir.³⁵²

Spencer'ın tasnifi Comte tasnifiyle benzerlik göstermektedir.³⁵³ Ancak benzerliklere rağmen önemli farklılıklar da vardır. Spencer, Comte'un bilimleri soyut ve somut olarak sınıflandırdığını ancak bilimlerin tamamen soyut veya somut olamayacağını iddia etmektedir.³⁵⁴ Sınıflamasında bilimleri üç ana kısımda inceleyen Spencer, soyut bilimler ve somut bilimler arasına koyduğu soyut-somut bilimler ile Comte tasnifinden ayrılmaktadır. Bu farklılık, sadece adlandırmaya dayalı olmayıp kavramsal ve anlamsal düzeyde de kendini göstermektedir. Spencer, bilimlerin tümünün soyut veya somut olarak kategorize edilemeyeceği görüşünü savunur. O, Comte'un bilimleri genellik ilkesine göre düz bir şekilde sınıflandırmasını doğru bulmaz ve bu tasnifi tenkit eder. Ona göre, her bilim sınıflaması aynı derecede geneldir.³⁵⁵ Ayrıca bir farklılık da Spencer'ın kendi tasnifinde yer verdiği mantık ve psikolo-

---

³⁵² Şahin, "Bilimlerin Tasnifi", s. 203-204.

³⁵³ İzmirli, *Metodoloji*, s. 23.

³⁵⁴ Spencer, *The Classification of the Sciences*, s. 6.

³⁵⁵ Narski "Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", s. 79.

jinin Comte'un bilim sınıflamasında yer almamasında kendini göstermektedir.³⁵⁶ İzmirli, yaptığı tasnifte düzen gözeten ve konularına göre bilimleri sınıflandıran Spencer'ın da Comte tasnifini eleştirdiğini söyler. İzmirli de, Comte'un soyut olarak kabul ettiği ilimlerin hepsinin Spencer açısından soyut kabul edilmediğine işaret eder. Örneğin Comte'ta tamamen soyut kabul edilen matematik bilimleri Spencer tarafından kısmen soyut kısmen somut olarak kabul edilmektedir.³⁵⁷

İzmirli, Spencer'ın bilimleri sınıflaması hakkında şu açıklamayı yapıyor:

Spencer, 'ulûmu üç büyük sınıfa ayırıyor: 'Ulûm-u mücerrede, 'ulûm-u mücerrede-i müşahhâsa, 'ulûm-u müşahhâsa.³⁵⁸

Burada mücerred ilimler, mutlak olan ve olayların en küllî şartlarını ele alırken, müşahhas mücerred ilimler, olayları yöneten yasaların denetimini sağlayan ve ilahi güce muhtaç olan ilimlerdir. Buna mukabil müşahhas ilimler ise, varlıkların içyapısını yöneten yasalara bağlı olan ilimlerdir.³⁵⁹

Görüldüğü üzere Spencer tasnifi, Comte tasnifinden kimi yönleriyle farklılık göstermektedir. Comte'un soyut ve somut bilimler şeklindeki tasnifine Spencer, iki ayrımın arasında bir geçiş özelliği sağlayan soyut-somut bilimleri de ekleyerek sınıflamasını farklılaştırmıştır. Ona göre, tündengeline dönük olan bu bilimler, değişmez kanunları gözlemlemek için gereklidir.³⁶⁰

İzmirli, Spencer'ı bilim sınıflamasında diğer filozoflardan farklı kılan yönün, her bilimin hem genel hem özel olabileceğini söylemesi olduğunu belirtir. İzmirli, Spencer'a göre ilimlerin mahiyetler bakımından da farklılık gösterdiğini söylemektedir.³⁶¹ Oysa Comte tasnifinde bilimlerin böyle bir özelliği bulunmuyordu. Böylelikle Spencer'da hem bilimlerin özellikleri hem yer aldıkları kategorik durumlar, Comte'un bilim sınıflamasına göre farklılık göstermektedir. Bir örnek daha vermek gerekirse Comte'ta soyut kabul edilen fizik,

³⁵⁶ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 140.

³⁵⁷ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 4a; *Felsefe-Hikmet*, s. 14.

³⁵⁸ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 8; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 4a; *Felsefe-Hikmet*, s. 15.

³⁵⁹ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 195.

³⁶⁰ İzmirli, *Metodoloji*, s. 23.

³⁶¹ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 5a.

kimya gibi bilimler Spencer’da soyut-somut bilimler kapsamında ele alınmıştır. Spencer açısından her türlü ilim öngörüdür ve bu öngörüler sayesinde kötü olandan kaçıp iyi olana yaklaşmayı başarırız.³⁶² Bu durum onun, ilimleri tecrübî bir gelişmenin sonucu olarak görmesine neden olmuştur.³⁶³ İzmirli, Spencer’ın vicdanı tecrübenin sonucu haline getirdiğini savunur.³⁶⁴ Şu halde, Spencer’da tecrübe ve deneyim ilmî süreçleri tayin eden bir güç haline gelmiştir.

İzmirli, Spencer ile Comte düşüncesindeki temel ayrıma değinir. Ona göre Spencer, mutlak mevcudun varlığını kabul ederken tasavvurunun imkân dışı olduğunu düşünmektedir.³⁶⁵ Spencer’a göre mutlak değişmeyen bir varlıktır.³⁶⁶ Fakat mutlak, gerçek olmasına rağmen bilinebilir değildir.³⁶⁷ Comte ile Spencer arasındaki temel farklardan birisi Comte’un mutlak yok ve dolayısıyla tasavvur edilemez düşüncesine karşın, Spencer mutlak vardır fakat bilinemez görüşünü savunmasıdır. Spencer, bu düşüncesiyle panteist bir fikri de geliştirir.³⁶⁸

İzmirli, mantık ilmine eski itibarını geri kazandıran Spencer’ı takdir etse de Comte gibi fizikötesi alanda suskun kalmasından ötürü eleştirir ve metafizik alanı dışlamasını hatalı bulur.³⁶⁹ Çünkü Spencer’a göre, mantık ile kavranamayan her şey gerçek dışıdır. O, bir taraftan mantık ilmi ile mutlak tasavvurların imkânsızlığını gösterirken diğer taraftan metafizik çabaları anlamsız bir hale getirmiştir.³⁷⁰ Buna rağmen İzmirli, bu iki düşünürün düşüncesi hakkındaki değerlendirmelerinde Spencer’a daha yakın bir çizgide durmayı tercih etmiş görünüyor.

---

³⁶² Herbert Spencer, *İlk Prensipler*, I, çev. Selmin Evrim, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947), s. 23.

³⁶³ Spencer, *İlk Prensipler I*, s. 22.

³⁶⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Mülâhhas İlm-i Ahlâk*, (İstanbul: y.y., t.y.), s. 8. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, İİHB, 3762 numaralı yerde kayıtlıdır. Henüz basılmamış olan bu eserin 30 varak olduğu söylene de “Mesuliyet Ahlâkı” üzerine yazılmış ilave dört sayfanın varlığı da dikkate alınmalıdır. Eserin İzmirli’ye ait olmadığına dair ileri sürülen görüş için bk. Selahattin Parlador, “İzmirli’nin Ahlâk ve Eğitim Görüşü”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (1996):177-178.

³⁶⁵ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 195.

³⁶⁶ İzmirli, *Metafizik*, s. 237.

³⁶⁷ İzmirli, *Metafizik*, s. 46.

³⁶⁸ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 229.

³⁶⁹ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

³⁷⁰ Paul Janet - Gabriel Séailles, *Metâlib ve Mezâhib*, çev. Elmalı’lı M. Hamdi Yazır, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1978), s.74.

Bunların dışında İzmirli'ye göre, Spencer'ın bilgi formasyonu İbn Haldûn'da, sosyolojik değerlendirmeleri Fârâbî, İhvan-ı Safâ, Nuşencânî, İbn Sînâ ve Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'de, felsefi düşüncelerinin izleri Kâtip Çelebi'de görülmektedir.³⁷¹

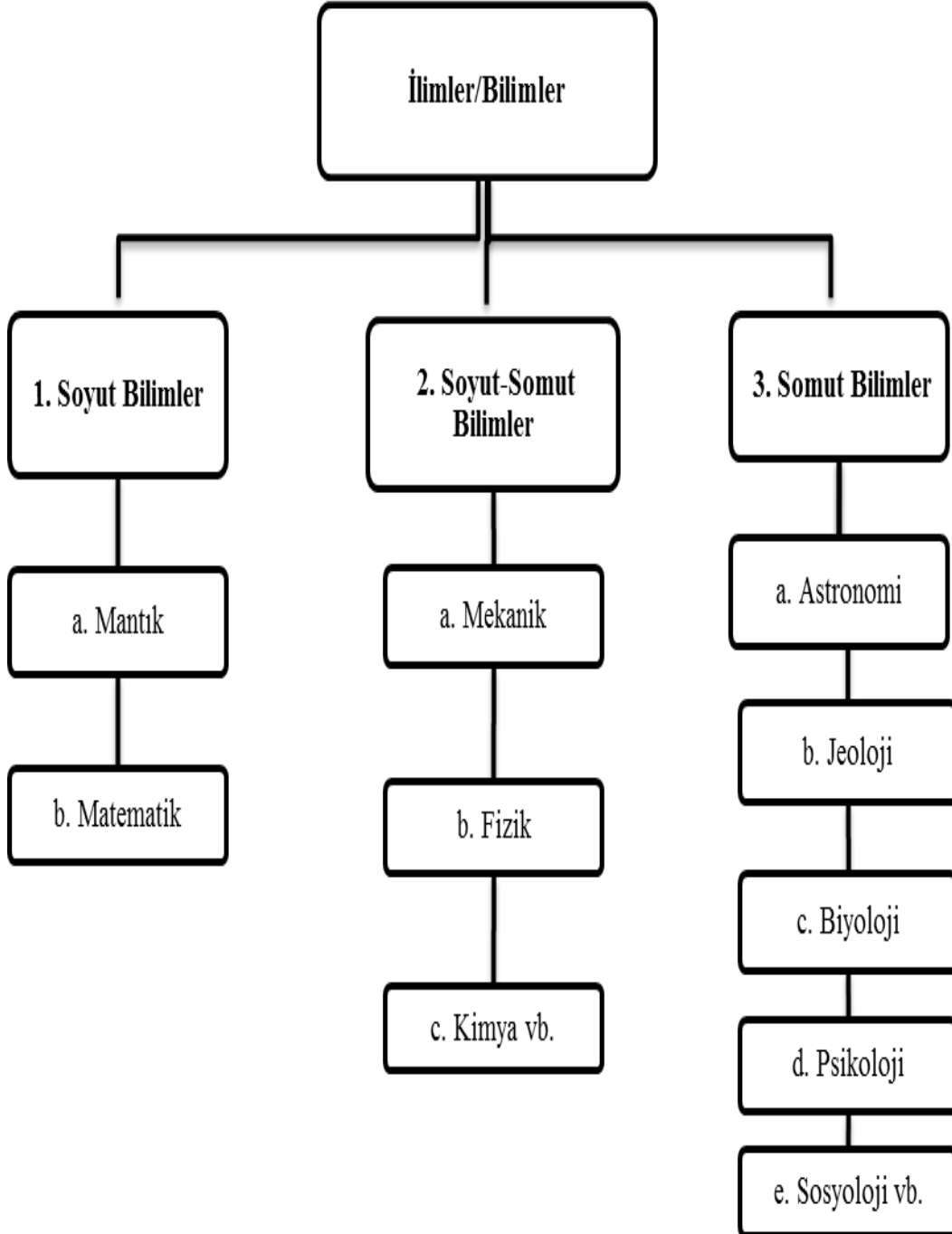
Ortaya çıkan netice şu ki, İzmirli, Spencer tasnifine değinirken onu en çok fizikötesi alanda suskun kaldığı için eleştirmektedir. Onun bu tasnifte eksik ve hatalı olarak öne çıkardığı husus, Spencer'ın metafizik alandaki yetersizliğidir. Zaten İzmirli, Comte ve Spencer tasnifine ilişkin eleştirilerini metafizik boşluklar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu iki düşünürün bilim sınıflamalarının, fizikötesi problemlere ilişkin durumları açıklayamadığı görüşündedir. Dolayısıyla İzmirli, Comte ve Spencer'ı "varlık" alanını boş bırakmaları ve metafiziği bilinemez olarak kabul etmeleri yönlerinden suçlamaktadır. Spencer'ın bilim tasnifi Comte tasnifinin eksiklerini ortadan kaldırmak gibi bir amaca sahip olsa da İzmirli açısından aynı çıkmaza girmekten kurtulamamıştır. Nitekim prensip bakımından fark bulunan bu iki filozofun sınıflamaları, gerçekte birbirine oldukça yakın bir özellik göstermektedir.³⁷²

---

³⁷¹ İzmirli, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, s. 56.

³⁷² Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 140.

Tablo 4. Spencer Tasnifi

2.2.5. Bohr Tasnifi

Danimarkalı fizikçi Bohr, kuantum kuramının kurucularından biri olarak kabul edilir. Düşüncelerinde ilk başlarda pozitivismi benimsese de daha sonra materyalizme kaymıştır. Bilhassa fiziksel bulgularla felsefeye ve diyalektik materyalizme büyük katkıları olmuş önemli bir bilim adamıdır.³⁷³ Bohr, yeni bilimsel yasaların ve kuralların önceki bilimsel yasalara esas itibarıyla uygun olduğunu, hatta onu geliştirdiğini gösteren “uygunluk ilkesi”ni ortaya atan kişidir.³⁷⁴ XX. yüzyılda kuantum kuramı ve mekaniğini derinden sarsan bilimsel çalışmalar, Bohr atomuyla başladı.³⁷⁵ Hiç şüphesiz ki Bohr, bir bilim adamı olarak bilimlerin sınıflandırılmasıyla da ilgilenmiş ve bu konuda görüşlerini açıklamıştır.

Bohr sınıflaması, Spencer ve Comte’un yaptığı bilim sınıflamasıyla benzer özellikler taşımaktadır. Bohr da Comte gibi bilimleri öncelikle ikiye ayırmıştır. Fakat bu sınıflamada pratik bilimlere yer verilmesi farklı bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanında Bohr da Spencer gibi mantık ilmine önem vermiş ve soyut bilimlerin altında kategorize etmiştir. Aslına bakılırsa Comte, Spencer ve Bohr’un tasnifleri genel sınıflandırma özellikleri açısından birbirlerine benzemektedir. Spencer Comte’u, Bohr da Spencer’ı tadil ederek kendi bilim sınıflamalarını şekillendirmişlerdir.

Görüldüğü kadarıyla ülkemizde Bohr tasnifinden bahseden ilk kişi İzmirli’dir. Daha önce açıklandığı üzere İzmirli, Bohr tasnifine sadece *Tasnîfu’l-‘ulûm* adlı eserinde yer vermiştir. Oysa İzmirli *Fenn-i Menâhic* adlı eserinde Bohr sınıflaması yerine Boirac’ın sınıflamasını ele almayı yeğlemiştir. Dikkat edilirse her iki eserin bilim tasniflerini ele alış sıralaması aynı olmasına rağmen son filozoflara ait olan sınıflamaların yerinin değiştiği göze çarpmaktadır. Yani *Tasnîfu’l-‘ulûm*’daki Bohr sınıflaması *Fenn-i Menâhic*’te yerini Boirac sınıflamasına terk etmiştir. İlerleyen sayfalarda değinileceği gibi İzmirli, Boirac tasnifine yakın durmakta ve bu tasnifi diğer tasniflere göre daha tercih edilebilir bulmaktadır.³⁷⁶ Bu bilgidен hareketle, *Tasnîfu’l-‘ulûm* risâlesinin *Fenn-i Menâhic*’ten daha önce yazılmış ol-

³⁷³ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, I, s. 78.

³⁷⁴ Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, VII, s. 57.

³⁷⁵ Ray Spangenburg ve Diane K. Moser, *Niels Bohr Danimarka’lı Kibar Dâhi*, çev. Celal Kapkın, (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2000), s. 148.

³⁷⁶ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 67.

duğunu ileri sürmek mümkün gözüküyor. Belli ki İzmirli, daha sonra bilimsel sınıflamalar ve metotları incelediği *Fenn-i Menâhic* kitabında Bohr tasnifini göz ardı ederek benimsediği Boirac tasnifine yer vermeyi daha uygun bulmuştur. İzmirli, Spencer tasnifinin Bohr tarafından tenkit edildiğini söyledikten sonra bu tasnifin Comte tasnifine benzediğini aktarmaktadır.³⁷⁷ İzmirli, bu hususta şunları ifade ediyor:

Bohr da Auguste Comte gibi ‘ulûmu evvela ikiye ayırıyor: ‘Ulûm-u mücerrede, ‘ulûm-u müşahhâsa. Mücerred olan ilm-i basît, müşahhâs olan ilm-i muhtalidir. Bohr, ‘ulûm-u mücerredeyi ta’dîl ile adedini yediye iblâğ ediyor: Mantık, riyâziyyât, mihâniyye veyahut fizik mihânîkî, fizik veya fizik cüz’ü ferdî, kimya, ilm’ül-hayât, ilm’ün-nefs.³⁷⁸

İzmirli’ye göre, Bohr bilimleri Comte gibi soyut ve somut bilimler şeklinde iki sınıfa ayırır. Soyut bilimler basit iken, somut bilimler daha karışık bir yapıdadır.³⁷⁹ Bohr’un yaptığı tasnifte soyut bilimlerin sayısını yediye kadar çıkardığını söylemektedir. Bunlar mantık, matematik, mekanik, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji bilimleridir.³⁸⁰ Spencer, psikoloji ve sosyolojiyi somut bilimlere dâhil ederken, Bohr psikolojiyi soyut, sosyolojiyi somut bilimler altında inceler. Ancak hatırlanacağı üzere Comte, sosyolojiyi soyut bilimler içerisinde değerlendirmişti. Ampere ise sosyoloji ve psikolojiyi noolojik bilimler arasında ele almıştı. Elbette bu bilim sınıflamaları arasında benzer ve farklı yönleri tespit etmek müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir. Burada sadece bazı bilimler üzerinde meydana gelen yer kaymalarına işaret etmekle yetinildi.

Comte, Spencer ve Bohr sınıflamalarının genel bir bakışla birbirlerine benzediğini ve şekilsel olarak birbirini takip ettiğini gözlemlemek mümkündür. İzmirli, Bohr’un mantık ilmine bakışına da değiniyor ve onun açısından mantık ilminin en genel olanı elde etmeye yarayan bir ilim olduğunu söylüyor.³⁸¹ Bunun yanı sıra Bohr’un mantık ve matematiğin eşyanın hakikatini anlamada gerekli yol olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.³⁸² Görülüyor ki Bohr, yaptığı bilim sınıflamasında olduğu gibi mantık ilmine dair görüşlerini Spencer’dan almış-

³⁷⁷ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

³⁷⁸ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

³⁷⁹ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

³⁸⁰ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

³⁸¹ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

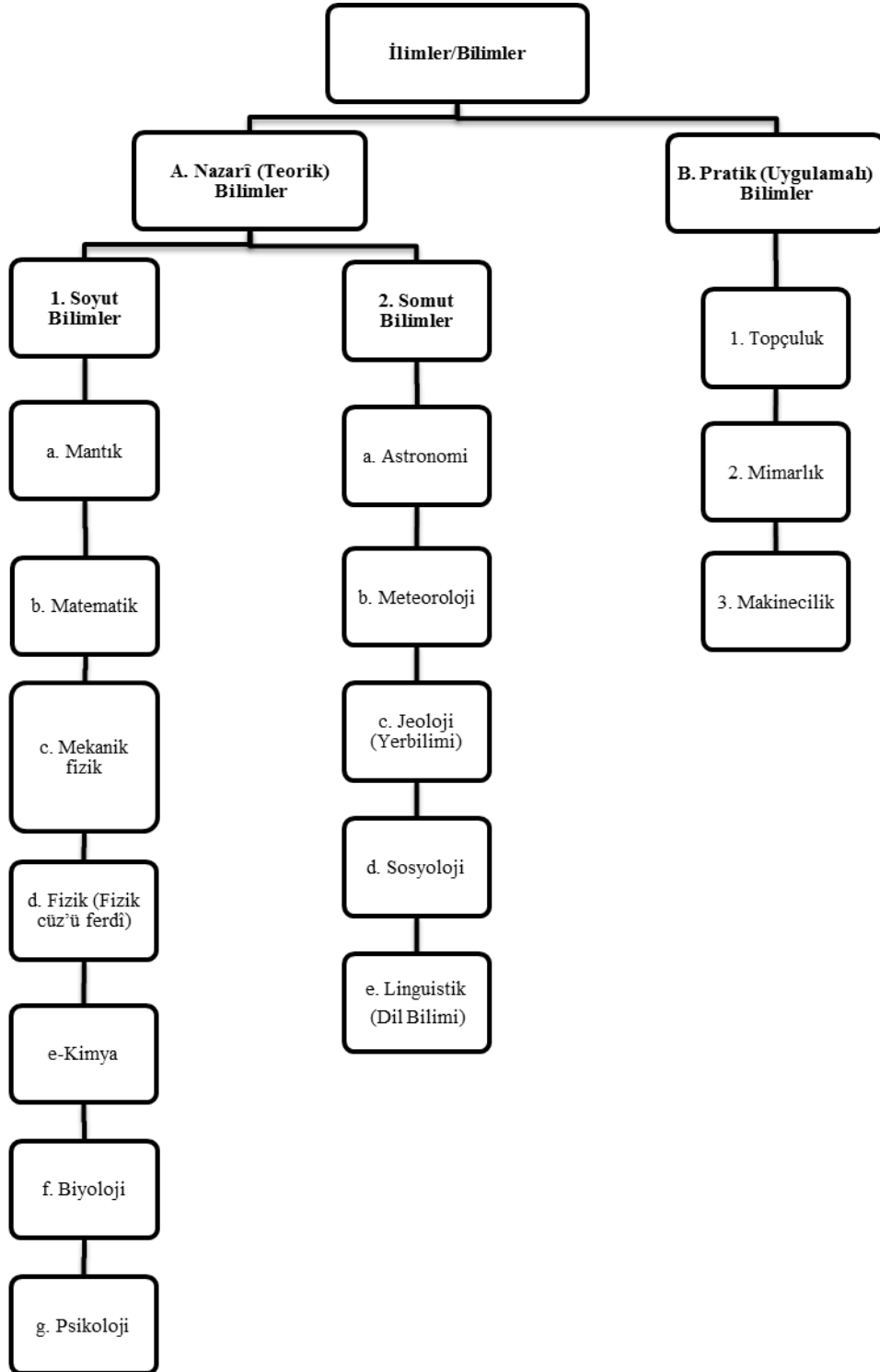
³⁸² İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 5a.

tır. İzmirli, Bohr tasnifi ile ilgili herhangi bir eleştiride bulunmuyor. Sadece Bohr'un Spencer tasnifini yeniden gözden geçirmesiyle kendi bilim sınıflamasını şekillendirdiğini söylüyor ve bu iki sınıflamanın birbirine benzediğini ekliyor.³⁸³ Özellikle Bohr da Comte gibi bilimleri öncelikle somut ve soyut olarak ikiye ayırmaktadır. Comte'un yer vermediği ancak Spencer'ın önemseyerek soyut bilimlere dâhil ettiği mantık ve matematik bilimlerini Bohr da soyut bilimlere dâhil ediyor. Bohr sınıflamasında fizik biliminin mekanik ve tekil unsurları inceleyecek şekilde ikiye ayrılması da bir farklılık olarak göze çarpmaktadır. Bohr sınıflamasının ayırt edici yönlerinden biri de pratik bilimlere yer vermesidir. İzmirli'nin aktardığına göre, Bohr somut ve soyut ilimlere genel itibariyle nazarî ilimler; topçuluk, mimarlık, makinecilik gibi uğraşlara da pratik (amelî) ilimler demektedir. Dolayısıyla bu bilim sınıflamasının diğer sınıflamalardan tanımsal bir ayrışma gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak şurası açıktır ki Bohr'un bilim tasnifi, onun atom üzerine yaptığı çalışmalar kadar ses getirmemiştir.

---

³⁸³ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 5a.

Tablo 5. Bohr Tasnifi

2.3. Felsefe Müelliflerinin Tasnifleri

İzmirli, *Felsefe-Hikmet* adlı eserinde bazı felsefe müelliflerinin tasniflerini ayrı bir başlık altında toplar. Ona göre, felsefe müellifleri ya önceki tasnifler arasından birini seçmek ya birkaç tanesini birleştirmek ya da daha önceki ilkelerin üzerine yeni ilkeler bina etmek suretiyle bilim sınıflamalarını oluşturmuşlardır.³⁸⁴ Çünkü felsefe müellifleri, felsefenin mevzûsunu bulmak için değişik yollar takip etmişler ve bu durum bilim sınıflamalarıyla doğrudan ilgilenmelerine yol açmıştır.³⁸⁵ Bu düşünceye göre, ilimlere konu belirlenirken “hariç” kalanın tespit edilmesi ile felsefenin konusu kendiliğinden belirlenmiş olacaktır. Batıda felsefenin konusunun ve sınırlarının tespit edilmesi meselesi, felsefe müelliflerini bilim disiplinleriyle ilgilenmeye ve bilimleri yeniden konumlandırmaya yöneltmiştir.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta, felsefe müelliflerinin başta Ampere olmak üzere, Comte ve Spencer’ın bilim sınıflamaları üzerinden değerlendirmeler yapmaları ve bir sonuca varmaya çalışmalarıdır. Nitekim Garyo ve Geller, bu üç filozofun bilim sınıflamalarını telif ederek bir tasnif ortaya koymuşlarken Paul Janet (1823-1899) ve Jean Elie Rabier (1846-1900) daha çok dikkatlerini felsefenin konusu üzerine teksif edip yaptıkları bilim sınıflamalarına araçsal bir konum vermiş gibidirler. İzmirli, eserlerinde başka felsefe müelliflerinden de bahsetmiştir. Ancak burada düşünürün daha geniş yer verdiği ve bilim tasnifleri bağlamında detaylı bilgiler aktardığı beş felsefe müellifine ait bilim sınıflamalarına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, İzmirli’nin bilim sınıflamalarında doğru bulup takip ettiği Boirac, bu konu etrafında önemli bir felsefe müellifidir.

Burada yer verilen felsefe müelliflerine ait bilim sınıflamalarına ilişkin değerlendirmeler daha çok İzmirli’nin *Felsefe-Hikmet* adlı eseri esas alınarak yapılmıştır.

---

³⁸⁴ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 18.

³⁸⁵ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 22-23.

2.3.1. Garyo Tasnifi

İzmirli'ye göre Garyo; Ampere, Comte ve Spencer'ın bilim sınıflamalarını bir araya getirerek yeniden bir tasnif oluşturmuştur.³⁸⁶

Garyo, ilk önce Ampere gibi bilimleri ikiye ayırmış, Comte'un genelden uzaklaşıldıkça terkip çoğalır ilkesini esas almış ve Spencer'ın da bilimleri soyut, soyut-somut ve somut bilimler şeklindeki ayrımını benimseyerek tüm bilimleri "mevcûdât ilmi" adı altında toplamıştır. Ayrıca düşünür, Garyo'nun bilimleri sınıflandırdığı "tasnif cetvelini" de sunar. Buna göre Garyo, ilk önce Ampere gibi bilimleri temelde kozmolojik ve ruh bilimleri olarak ikiye ayırır. Ardından Spencer sınıflamasını uygulamak suretiyle hem kozmolojik hem ruh bilimlerini soyut, soyut-somut ve somut şeklinde alt bir sınıflamaya tabi tutar. Bu işlemde sonra bilimleri, Comte'un ortaya koyduğu ilkeye göre konumlandırmaya ve dizmeye çalışır.³⁸⁷ Böylelikle Garyo'nun üç filozofun tasniflerini birleştirerek yeni bir bilim sınıflaması ortaya koymaya çalıştığı görülüyor.

Bunun dışında İzmirli, felsefenin konusunu bulmaya çalışan Garyo'nun "anasır-ı erbaa"dan sadece ikisine cevap verebildiğini söyleyerek eleştiride bulunur. Ona göre ilim, bir şeyin neden yapıldığını, o şeyi oluşturan unsurların neler olduğunu ve o şeyin nasıl yapıldığını ortaya koysa da, genellikle kim tarafından ve niçin yapıldığını bildirmez. Fizik ve kimya gibi bilimler, bu son iki soruya cevap vermez. Çünkü bu bilimlerde olaylar nasıl gerçekleşmiş ise o halleriyle ele alınır. Hâlbuki İzmirli'ye göre, eşyaya ve hadiselere bu hali veren kimdir ve bu hal bir amaç doğrultusunda mı verilmiştir? gibi sorularının sorulması gerekir. İşte bu sorulara cevap veren ilim, felsefedir.³⁸⁸ Nitekim İzmirli, "içinde yaşadığımız âlemin kıymeti nedir?", "Hayatımızın ne kıymeti vardır?", "Yaşamak zahmetine değer mi?" gibi sorularla bu meseleyi irdelemeye ve anlamaya çalışır.³⁸⁹

İzmirli'nin verdiği bilgilerden hareketle Garyo, birkaç sınıflamayı birleştirmek suretiyle, yeni bilim sınıflaması oluşturmaya çalışan müellifler arasında yer alır. Aynı şekilde daha

³⁸⁶ Funsu Garyo ve Geller hakkında tüm çabalarımıza rağmen herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

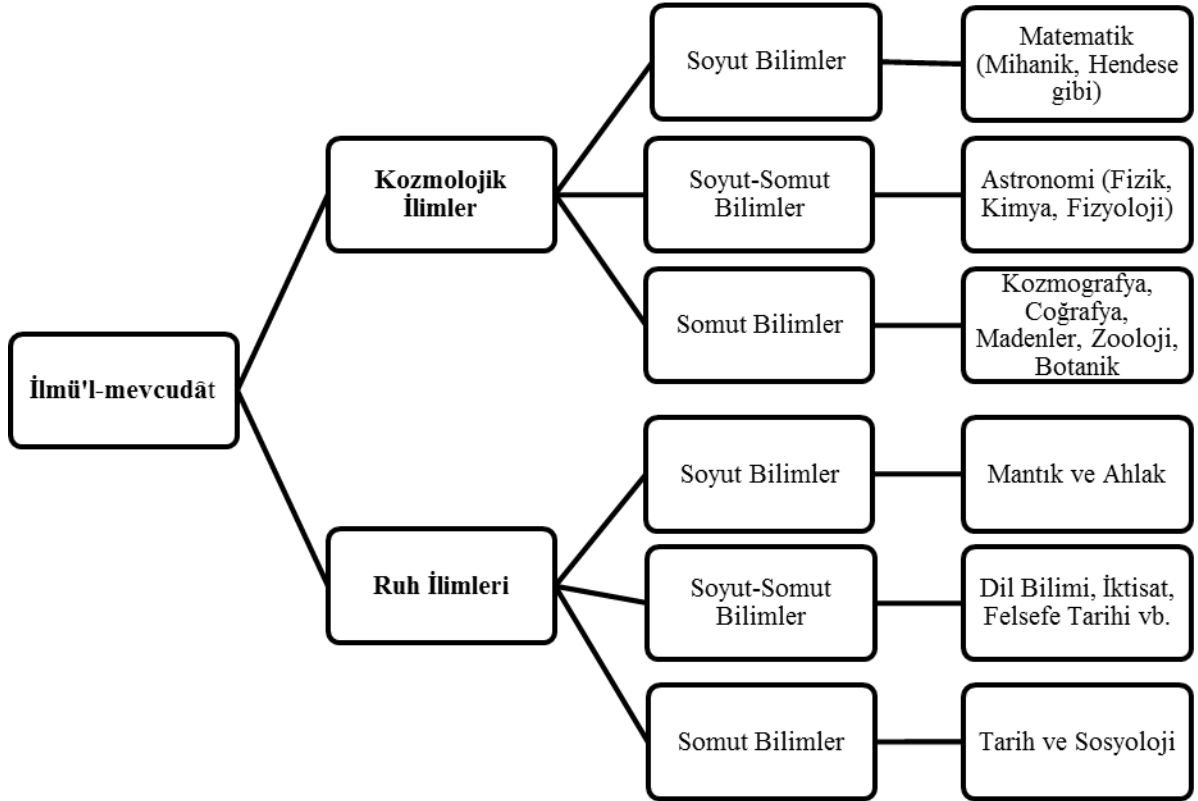
³⁸⁷ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 18.

³⁸⁸ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 36.

³⁸⁹ İzmirli'nin evrenin değerini anlamlandırmak amacıyla bu sorulara verdiği beş cevap için bk. İzmirli, *Muh-tasar Felsefe-i Ulâ*, s. 217-219; *Metafizik*, s. 202-205.

nce var olan kıstasları kullanan Garyo tasnifinin, yeni ilkeler üzerine oturmadığı sonucuna da ulaşılabılır. Garyo tasnifi, felsefe müelliflerinin kendi aralarında farklı çizgileri olduğunu göstermesi bakımından önemli bilgiler içermektedir.

Tablo 6. Garyo Tasnifi

2.3.2. Geller Tasnifi

İzmirli, Geller'in yaptığı bilim sınıflamasının da Ampere, Comte ve Spencer sınıflamalarından bağımsız bir çalışma olmadığını belirtir. Geller de, öncelikle ilimleri Ampere gibi kozmolojik ve ruh bilimleri şeklinde ikiye ayırmıştır. Burada kozmolojik bilimler, matematik ve tabiat bilimleri olarak kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Geller'e göre, matematik, ilimlerin muhakemesidir. Hendese, cebir, astronomi gibi ilimler, matematik ilimler grubu içerisinde yer almaktadır. Geller, matematik ilimlerini genel ve zorunlu ilimler olarak görürken, tabiat ilimlerini genel görmesine rağmen zorunlu olarak addetmez. Bu ilimler fizik ve kimyadan oluşur. Matematik biliminin yöntemini tümdengelimsel, tabiat biliminin yöntemini tümevarımsal olarak görür. Buna karşın manevî bilimlerin hem tümdengelim hem tümevarım yöntemlerini kullandığını belirtir. Geller, ruh biliminin bedenden ayrı olduğunu, konusunun insan ve onun nefsi olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden onun açısından bu bilimler, izafilik göstermektedir. Ruh bilimlerini sosyoloji, tarih, insan bilimleri ve felsefe olarak dörde ayırmaktadır.³⁹⁰

Görüldüğü üzere Geller, hem takip ettiği filozoflar hem bilim sınıflaması bakımından Garyo ile benzerlik göstermektedir. Burada Garyo ve Geller'in bilim sınıflamalarının Ampere, Comte ve Spencer'ın yaptıkları bilim sınıflamalarının bileşkesinden neşet etmiş çalışmalar olduğunu bir kez daha söylemek yerinde olacaktır. Ancak Geller'in, kullanılan metotları dikkate alarak bilimleri sınıflandırdığı görülüyor. Bu sınıflamada başat bilimlerin matematik olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü bu bilimler, genel olduğu gibi aynı zamanda zorunludur. Oysa tabiat bilimleri, zorunlu olmamaları yönüyle konum olarak matematik bilimler mevkiinde değildir. Geller, matematik ve tabiat ilimlerinin zıt metotlara sahip olduğunu ileri sürer. Buna karşın manevî bilimlerin matematik ve tabiat ilimlerindeki iki yöntemi de kullandığına işaret etmektedir. Ruh bilimleri, görecelik özelliğine sahip olmaları bakımından matematik ve tabiat ilimlerinden ayrılır. Sonraki sayfalarda işaret edileceği üzere Geller, matematik ilimleri genel-zorunlu, tabiat ilimlerini genel-zorunsuz ve manevî ilimleri izafî-değişken olarak tanımlamasıyla Boirac sınıflamasına benzer noktalarda buluşmaktadır.

---

³⁹⁰ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 19.

2.3.3. Janet Tasnifi

Fransız düşünür Janet, felsefe öğretimi ve tarihi konusunda önemli eserler vermiştir.³⁹¹ Bu yönüyle dünyada olduğu gibi ülkemizde de felsefe öğretiminde başvuru olan ilk kaynaklardan birisi olmuştur. Ayrıca Janet, bilim sınıflandırması konusunda yaptıklarıyla tanınmış önemli bir felsefecidir.³⁹²

İzmirli, Janet ve Rabier'in bilim sınıflama çalışmalarındaki asıl amaçlarının felsefeye “konu” bulma ihtiyacı olduğunu söyler.³⁹³ İzmirli, Garyo ve Geller'i önceki tasniflerden yararlanmaları, Janet ve Rabier'i ise felsefeye konu bulmaları yönleriyle incelemeye almıştır. Janet, felsefenin konularını tespit etmek için ilimlerin konularının bir bir gözden geçirilmesi gerektiğine inanır. Çünkü bu işlemle, ilimlere konu olmayanın felsefenin konusu olacağını düşünür.³⁹⁴ Burada felsefeye konu bulma işlemi, bütün bilimlerin birbirleriyle olan ilişki ve içeriklerinin tespitini gerektirmektedir. Janet'e göre, önceden maddî âlem ve manevî âlem şeklinde iki konu vardı. Maddî âlem, kendi içerisinde bölümlere ayrılan ve insanın dikkatinin ilk çekildiği yerdir.³⁹⁵ Ancak Janet için, esas olan dış âlem olmayıp, maddî âleme ait olmayan mana âlemidir.³⁹⁶

Nitekim İzmirli de Janet'in “maddiyyun” akımının düşmanı olduğunu aktarır.³⁹⁷ Bilindiği gibi özdekçilik olarak da tanımlanan bu akım, maddeye önem vererek dış dünyanın nesnelliğini esas almaktadır.³⁹⁸ Hâlbuki Janet, fikrî olarak özdekçilik düşüncesinin tam karşısında yer almıştır.

---

³⁹¹ Paul Janet, 1823 yılında Fransa'nın Paris kentinde doğdu. 1848 yılında edebiyat doktoru olan Janet, 1864'te Sarbonne üniversitesine profesör olarak atanır. Birçok eseri olan Fransız filozofu, özellikle *psychologie et Metaphysique (Psikoloji ve Metafizik)* adlı eserinde psikoloji ile metafiziği birleştirmeye çalışmıştır. Janet'in amacı içe bakış temeline dayalı bir “ruhçuluk” anlayışını ortaya koymaktır. Janet 1899 yılında ölmüştür. Bk. *Meydan Larousse: Büyük Lügât ve Ansiklopedi*, VI, s. 655.

³⁹² Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, I, s. 281.

³⁹³ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 20.

³⁹⁴ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 25.

³⁹⁵ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 25-26.

³⁹⁶ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 27.

³⁹⁷ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 32.

³⁹⁸ Özdekçilik akımı hakkında bilgi için bk. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, V, s. 59.

İzmirli, Janet'in bilimleri sınıflamasıyla ilgili ayrıntılı bir cetvel sunuyor. Buna göre Janet, tüm bilimleri '*ulûm-u medûne* altında topladıktan sonra temelde cansız varlıklar ve cisimleri '*ulûm-u ecsâm* dil ve toplumu kapsayanları '*ulûm-u meânî* şeklinde ikiye ayırır. Janet, daha sonra bu temel ayrımaya göre bilimlere konu bulmak şartıyla disiplinleri tertip eder. Fransız müellif, felsefeyi ise ayrı ele alır. Daha önce zikredildiği gibi onun bilimleri düzenleme çabasının altında felsefeye konu bulma isteği yatmaktaydı. Bu sebeple, felsefe bu tasnifte daha bağımsız bir şekilde ele alınmış ve konumlandırılmıştır. Felsefeyi, ilk felsefe (felsefe-i evveli) ve ruh (felsefe-i '*ulûm-u nefsiyye*) olarak ikiye ayırmaktadır.³⁹⁹ Ona göre metafizik, kendinden önce sebepler ve başlangıçların olmadığı bir nazariyedir.⁴⁰⁰ Ayrıca Janet, Spencer'in olaylara sadece mekanik kuvvetlerin bir neticesi olarak bakmasını da eleştirmektedir.⁴⁰¹

Janet'in bilim sınıflaması incelendiği vakit görüleceği gibi, felsefe bağımsız bir başlık altında tasnif edilmiş ve konusu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sınıflamada asıl önemli olan ruh bilimlerinin felsefenin bölümleri altında toplanmasıdır. Janet, soyut olan ruh bilimlerini dış-maddî âlemden ayrı tutarak kategorize etmiştir. Janet'in maddî ve manevî sınıflaması, genel ilkeler üzerinden bilimlerin şekillendirildiği bir çalışma niteliğini göstermektedir.

---

³⁹⁹ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 33.

⁴⁰⁰ Janet - Séailles, *Metâlib ve Mezâhib*, s. 79.

⁴⁰¹ S. Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1966), s. 239.

Tablo 7. Janet Tasnifi

1. ‘Ulûm-u ecsâm	2. ‘Ulûm-u meânî	Felsefenin Bölümleri
<ul style="list-style-type: none"> • Canlı Bilimleri (Zooloji, Botanik) • ‘Ulûm-u e‘yân (Arz, Madenler, Astronomi) • ‘Ulûm-u Arz (Kimya, Fizik) • Matematik (Hesap, Hendese, Mekanik)	<ul style="list-style-type: none"> • Tarih Bilimleri (Tarih, Âsâr-ı Atika, Kitabat, Meskûkât-i Kadime, Coğrafya) • Dil Bilimleri (Lisan, İştikak vb.) • Toplum Bilimleri (Siyaset, Fıkıh ve İktisat)	<ul style="list-style-type: none"> • Ruh Bilimleri (Psikoloji, Mantık, Ahlak, İlm-ü mehasin) • İlk Felsefe (Metafizik ve İlahiyat)

2.3.4. Rabier Tasnifi

Fransız düşünür Rabier, özellikle mantık ve ruhbilim alanında yaptığı çalışmalarla bilinmektedir.⁴⁰² İzmirli'ye göre Rabier, Janet'in yöntemini takip ederek ilimlerin her birinin konusunu bulmaya çalışarak sınıflandırma işlemini yapmıştır. O, bilim ve konu eşleşmesi dışında kalanın felsefenin konusu olarak ileri sürülebileceğini düşünür. Janet ve Rabier'in, felsefenin konusunu belirlemek için aynı yöntemi kullandıkları görülüyor.

Rabier'in de değişik tasniflerle ilgilenmesindeki gerçek maksat felsefeye konu bulma teşebbüsüdür.⁴⁰³ Rabier bilim sınıflamasında Ampere'i takip ederek bilimleri kozmolojik ve ruh bilimleri şeklinde sınıflandırmıştır. İzmirli, Rabier'in kozmolojik bilimleri soyut, karışık ve somut olarak üçe ayırdığını söyler. Ruh bilimlerini ise dil bilimleri, toplum bilimleri ve siyaset olarak üçe ayırdığını belirtir.⁴⁰⁴

Dikkatle bakıldığında Rabier'in bilimleri soyut, karışık ve somut şeklindeki bir ayrıma tabi tutması Garyo'nun bilim sınıflamasına kattığı Spencer tasnifiyle hemen hemen aynı bir kategorizedir. Dolayısıyla Rabier, felsefenin konusunu tespit etmede Janet'i, bilimlerin temel ayrımında Ampere'i ve kozmolojik bilimlerin dizilmesinde Spencer'ı takip etmektedir. Rabier ve Janet'in bilim sınıflamaları, benzerlik yönleri fazla olan sınıflamalardır. Temel ayrımları aynı olan ve felsefeyi bağımsız bir şekilde sınıflandıran iki müellifin, bilimleri isimlendirme şekillerinde ayrıldıkları görülmektedir.

---

⁴⁰² Jean Elia Rabier, 1846 yılında doğdu. Hayatı boyunca birçok lisede felsefe hocalığı yaptı. *Psychologie (Ruhbilim)* ve *Element de Logique (Mantık Ögesi)* adlı eserleriyle tanınmıştır. Rabier 1900 yılında yaşamını yitirdi. Bk. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, II, s. 176.

⁴⁰³ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 34.

⁴⁰⁴ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 34.

Tablo 8. Rabier Tasnifi

1. Kozmolojik Bilimler	2. Ruh Bilimleri	Felsefenin Bölümleri
<ul style="list-style-type: none"> • Soyut Bilimler (Hendese, Hesap, Cebir) • Karışık Bilimler (Muhtelita) (Mekanik, Astronomi) • Somut Bilimler (Fizik, Kimya, Zooloji, Botanik)	<ul style="list-style-type: none"> • Toplum ve Siyaset Bilimleri (Siyaset, Hukuk) • Tarih Bilimleri (Uluslararası Hukuk, Felsefe Tarihi, Siyasi ve Medeni Tarih)	<ul style="list-style-type: none"> • Ruh Bilimleri (Psikoloji, Mantık, Ahlâk) • Metafizik (İlahiyat, İlm-i nefs-i aklî, İlm-i kıyaniyi aklî, İlm-i hayat-i aklî)

2.4.5. Boirac Tasnifi

Fransız Boirac, özellikle felsefe ve “psikoloji ötesi” anlamına gelen parapsikoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir.⁴⁰⁵

İzmirli, bilimleri dört sınıfa ayıran Boirac tasnifini şöyle ortaya koyuyor: *Birincisi* tamamen soyut olarak kabul edilen matematik bilimleri: Bu bilimler, aritmetik, geometri, cebir ve hesap olarak ayrılmaktadır. *İkincisi* cansız unsurlardan bahseden fizik bilimleri: Bu bilimler, mekanik ve astronomi gibi matematik ve fizik bilimleri arasında bulunan bilimler ve fizik, kimya, metalürji, jeoloji gibi gözlem özelliği daha fazla olan bilimler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. *Üçüncüsü* doğa bilimleri: Canlı ve organik cisimleri açıklayan bilimlerdir. Bu bilimler de ikiye ayrılır: Canlılara ilişkin kanunları bulmaya çalışan fizyoloji bilimi ve genel kanunların çok az sabit olan ve az bulunan biçimlerini açıklayan zooloji, botanik ve paleontoloji gibi bilimlerdir. *Dördüncüsü* insanlıktan bahseden manevî (moral) bilimler: Bu bilimler de ikiye ayrılır: Moral bilimleri ve sosyal bilimler. Psikoloji ve ahlâk temel moral bilimler; linguistik, siyasî ekonomi, hukuk ve siyaset sosyoloji içerisinde yer alır.⁴⁰⁶

Boirac tarafından yapılan bu sınıflama, İzmirli açısından uygun özelliklere sahiptir. Bu yüzden O, Boirac’ın bilimleri temelde riyâzîyat, cismâniyât, tabiiyât ve manevîyât şeklinde ayırımını doğru kabul etmektedir.⁴⁰⁷ Çünkü evren ölçüler, güç, hayat ve özgürlük olmak üzere dört konu üzerine oturmaktadır. Bu tasnifte matematik bilimlerini ölçüler, fizik bilimlerini güç, doğal bilimlerini hayat ve moral bilimlerini özgürlük temsil etmektedir.⁴⁰⁸ İzmirli için Boirac’ın bilimler sınıflaması, daha bütüncül bir yapı göstermekte ve evrenin kavranmasına yardım eden özellikler içermektedir.

İzmirli’ye göre Boirac, kozmolojik bütünlüğü sağlayan bir sınıflama ortaya koymuştur. Düşünür açısından matematiksel burhan, varsayılan ölçüler arasındaki zorunlu bağıntı gös-

---

⁴⁰⁵ Felsefe profesörü olarak birçok çalışmada bulunan Emile Boirac, 1851 yılında doğdu. Özellikle parapsikoloji alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur. “Parapsişik” terimi, Dijon Akademisi ve Grenoble Akademisi rektörü olan Emden ödüllü bilimci ve filozof Emile Boirac tarafından ortaya atılmıştır. 1917 yılında ölen Boirac, İzmirli’yi birçok bakımdan etkilemiş önemli bir felsefecidir.

⁴⁰⁶ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 9-10; *Metodoloji*, s. 24-25; *Felsefe-Hikmet*, s. 19-20.

⁴⁰⁷ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 141.

⁴⁰⁸ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 10; *Felsefe-Hikmet*, s. 22.

termeye yarar.⁴⁰⁹ Doğa bilimlerini fizik ve doğal olarak ikiye ayıran düşünür, olayları incelemek zorunda olan fizik bilimleri sayesinde olayların açıklanması ve genellemesinin mümkün hale geldiğini söyler.⁴¹⁰ Doğal bilimler ise, varlıkları nedenlerini ve sıfatlarını ortaya koyan bilimlerdir. Bu bilimler sınıflama, örneklem ve tanım gibi üç metot kullanır.⁴¹¹ Moral bilimleri ise vicdan, akıl ve irade sahibi olan insanı inceler.⁴¹² Boirac'ın tasnifinde matematik bilimleri gerçeklikleri zorunlu olup kesin bilgi ifade eder. Buna karşın fizik ve doğa bilimleri göreceli bilgiyi temsil ederler. Doğa bilimleri, zorunlu olmasa da gerçeklikleri küllîdir. Moral bilimlerin kesinliği oldukça görelidir fakat gerçeklikleri o kadar küllî değildir.⁴¹³

Bu durum göstermektedir ki Boirac sınıflamasında bilimler, mutlak olandan giderek görelî olana doğru bir tertip gözetilerek şekillendirilmiştir. Boirac tasnifi matematik, fizik ve tabiat gibi kimi yönleriyle Ampere'in yaptığı bilim sınıflamasıyla benzerlik gösterse de temel ölçüler bakımından farklılık göstermektedir.

İzmirli'nin Boirac'ı takdir ettiği hususlardan biri de, metafiziğin bir bilim olduğunu savunması, metafizikçiler arasında gerçekte birlik sağlanabileceğini ileri sürmesidir. Boirac'ın metafiziği kanunları olan bir bilim şeklindeki tanımlamasına İzmirli katılmaktadır.⁴¹⁴ Boirac'ın metafiziğe bir bilim nazarıyla bakması İzmirli'yi etkilemiş ve bilim sınıflamasında Fransız filozofu takip etmesini kolaylaştırmıştır.

İzmirli'nin verdiği bilgiler ışığında felsefe müelliflerinin yaptıkları tasniflerde, genel itibarıyla şu özellikler bulunmaktadır: Felsefe müellifleri, bilim tasnifleriyle, felsefenin konusu bağlamında irtibat kurmuşlardır. Bu müelliflerin bilim disiplinlerine ilişkin perspektiflerinde felsefeye “mevzû” bulma arayışları etkili olmuştur. Bu durum aynı zamanda felsefe müelliflerinin bilim sınıflamalarına belirli bir yerden baktıklarını göstermesi açısından da önemli bir noktadır. Başka bir ortak özellik ise, felsefe müelliflerinin oluşturdukları bilim sınıflamalarında Ampere, Comte ve Spencer gibi önemli filozofların sistemlerini ilham

---

⁴⁰⁹ İzmirli, *Metodoloji*, s. 37.

⁴¹⁰ İzmirli, *Metodoloji*, s. 43.

⁴¹¹ İzmirli, *Metodoloji*, s. 59.

⁴¹² İzmirli, *Metodoloji*, s. 69.

⁴¹³ İzmirli, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 10-11; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

⁴¹⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 53.

kaynağı olarak almalarıdır. Açıktır ki bu zihnî arka plan, bilimleri kategorize etmelerinde ve konumlandırmalarında belirleyici olmuştur. Bir diğer yön, ruh bilimlerini benzer bir sınıflandırmaya tabi tutmalarıdır. Aynı şekilde felsefenin konusuna odaklanan felsefe müellifleri, felsefenin bölümlerini de hemen hemen aynı biçimde sınıflandırmışlardır. Son olarak, bilhassa Ampere'in bu yüzyılda, felsefe müelliflerinin, bilim sınıflamalarında model olduğu göze çarpmaktadır.

İzmirli açısından Boirac yaptığı bilim sınıflamasıyla diğer felsefe müelliflerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. O, Boirac sınıflamasını birçok sınıflama arasında en doğru sınıflama olarak kabul etmiştir. Bu durumda İzmirli'nin, bilim sınıflamasında Boirac'ı model aldığı söylemek isabetli olacaktır. İzmirli, *Fenn-i Menâhic* eserini Boirac'ın yaptığı sınıflandırmayı esas alarak yazmış gibidir. *Fenn-i Menâhic* başka bir açıdan Boirac'ın tasnifinin İzmirli'nin gözünde yeniden yorumlanması çabasıdır. Hatta bu eser –düşünüre aitse- İzmirli'nin bilimler sınıflama ve metotları hakkındaki görüşlerinin toplandığı bir eser olarak da okunabilir.

Modern bilim sınıflamalarının ele alındığı bu bölüm için sonuç niteliğinde şu değerlendirmelerde bulunulabilir: Düşünce ya gelişme sürecinde ya da bu sürecin sonucunda bir sınıflandırmaya ulaştığı için her sınıflandırma bir nazariyeye dayanmaktadır.⁴¹⁵ Bu nokta dikkate alındığında modern bilim tasniflerinin, öncelikle modern düşünce sistemi içerisinde şekillenen birer çaba olduğu görülecektir. Yukarıda İzmirli'nin düşünce yapısı içerisinde yer verilen modern bilim sınıflamalarının genel karakteristik yapısının yeni düşünüş biçiminden beslendiği açıktır. Söz konusu bilim tasnifleri, matematiksel düşüncenin belirleyici olması ve dolayısıyla matematik biliminin bilgiye ulaşmada mutlak yol kabul edilmesi, organik doğa anlayışının terk edilmesi, metafiziğin dışlanması, aklın rehber edinilmesi gibi yeni kavrama biçimlerinin birer sonucu olarak üretilen bilgi değerleri ve alanları olarak görülmelidir. Batı felsefesinin yöntemini doğru bulan İzmirli ise, modern bilim sınıflamalarına ilişkin değerlendirmelerini temel yanlışlar üzerinden yapmaktadır. İzmirli, bilim tasniflerinde doğru olana, yanlış olanlar üzerinden varmaya çalışıyor gibidir. Bilim tasniflerine ilişkin ortaya koyduğu her eksik parça aynı zamanda doğru bir tasnifin bütünlüğünü sağla-

---

⁴¹⁵ Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, s. 14.

yan unsurlar niteliğindedir. Burada her tasnifteki kusur, doğru ve makbul bir tasnifin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak için ele alınmış görünmektedir. Başka bir ifadeyle İzmirli, bilim tasniflerinde ortaya koyduğu yanlışlar yoluyla makbul bir tasnifin çerçevesini ortaya koymaya çalışmaktadır. O, bilim sınıflamalarında Bacon'ı sübjektif, Ampere'i nicelik, Comte ve Spencer'ı metafizik inkâr bağlamında eleştirirken bir bakıma doğru bir sınıflandırmaya ait görüşlerini de serdetmiş olmaktadır. Ancak bu açıklamalardan hareketle, İzmirli'nin yeni felsefe ve bilim anlayışına karşı olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Aksine İzmirli, önceki sayfalarda da belirtildiği gibi, modern metodolojiyi benimsemekte ve buna göre bilimlerin şekillenmesi gerektiğini düşünmektedir. Onun burada yaptığı her filozofu, oluşturduğu bilim sınıflaması üzerinden değerlendirmek ve bu noktadan hareketle yeni ilmi yöntemleri tartışmaya açmaktır. Nitekim *Fenn-i Menâhic* adlı eserinin başına koyduğu ve kısa bir şekilde değerlendirdiği modern bilim sınıflamalarından hemen sonra yöntem sorununa eğilmesi ve bilimlerde kullanılan metotlara ilişkin düşüncelerini açıklaması bunun kanıtıdır. İzmirli'nin bu eserinde bilim sınıflamalarının ardından bilimlerde tercih edilen yöntemlere geçmesi oldukça manidardır. Çünkü bilimlerin özellikleri, ilkeleri ve metotları bilinmeden sağlıklı bir bilim tasnifinin yapılamayacağını farkındadır. Bu sebeple düşünür, bilim sınıflamalarında bütüncül ve doğru bir yaklaşımın izlerini sürmeye çalışmıştır. Ayrıca düşünür, her filozofun kendi felsefi sistemini esas alarak bir sınıflandırma yaptığının farkındadır.⁴¹⁶ Bundan dolayı İzmirli, her filozofu kendi tasnif düşüncesi etrafında değerlendirmiş ve bu çerçevede görüşlerini beyan etmiştir. Böylelikle batı bilim tarihi ve felsefesiyle yakın temas içerisinde olan İzmirli, hem yeni bilim sınıflamalarına ilişkin mülâhazalarda bulunmuş hem de nasıl bir bilim sınıflamasını doğru bulduğunu Boirac tasnifi ile kristalize etmiştir.

İzmirli, bazı modern batı filozoflarının sınıflamaları üzerinde yaptığı değerlendirmelerde bilhassa felsefe müelliflerinden Boirac'ın bilim sınıflamasını takip etmektedir. Düşünür, Boirac'ın bilimlerde yaptığı riyâziyât (aritmetik, cebir), cismâniyât (fizik, kimya, astronomi, mekanik, jeoloji), tabiiyât (fizyoloji, botanik, zooloji), manevîyât (psikoloji, tarih, sos-

---

⁴¹⁶ Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 74.

yoloji) şeklindeki dörtlü sınıflamayı doğru kabul eder.⁴¹⁷ Daha önce ifade edildiği gibi, çok farklı bilim ve sınıflamaların olduğunu düşünen İzmirli, dâhili ilimler veya aklî ilimler hususunda Boirac'ın sınıflamasını makbul ve yetkin görmüştür.⁴¹⁸ İzmirli'nin dinî olmayan ilimlere dair bakışından hareketle nasıl bir tasnif sistemini benimsediğini ortaya koymak mümkündür. Ona göre, diğer milletler tarafından ortaya konan ve daha sonra İslâm'a giren bilimlere dahilî ilimler denilmektedir. Bu ilimler; matematik ('ulûm-u riyâziyye), varlık bilimleri ('ulûm-u cismâniyye), manevîyat veya ruh bilimleri ('ulûm-u nefsanîyye) olmak üzere üçtür.⁴¹⁹ Önceki sayfalarda İzmirli'nin modern bilim tasnifleriyle ilgilenmesinde dahilî ilimlere dair bakışının etkili bir arka plan oluşturduğuna değinilmişti. Ancak İzmirli, Boirac'ın dörtlü sınıflamasını doğru kabul etmesine rağmen dâhili ilimlerin temelde üç tane olduğunu belirtmektedir. İzmirli, Boirac'ın sınıflamasında ayrı bir ilim olan fizik ve doğa bilimlerini varlık bilimleri ('ulûm-u cismâniyye) adı altında birleştirerek farklı bir bölümlenme yapmıştır. Bu durumda İzmirli'nin dahilî ilimleri temelde üçe ayırdığı görülmektedir. Ona göre matematik, büyük ilimlerden olup nicelikle (kemmiyet) ilgili bir takım zihnî sûretlerdir. Varlık bilimleri ('ulûm-u cismâniyye) ikiye ayrılır: Fizik bilimleri ('ulûm-i fizikîyye) ve tabiat bilimleri ('ulûm-i tabîiyye). Fizik bilimleri tabiatta meydana gelen olayları incelerken tabiat bilimleri ise tabiatta var olan unsurları inceler. Düşünür, konusu insan olan ruh ilimlerinin dörde ayrıldığını söylemektedir: Tarih bilimleri ('ulûm-i tarihiyye), dil bilimleri ('ulûm-i lisaniyye), toplum bilimleri ('ulûm-i ictimâiyye) ve felsefe bilimleri ('ulûm-i felsefiyye).

İzmirli, felsefe bilimlerinin psikoloji, mantık, ahlâk ve fizikötesi (metafizik) olmak üzere dört bölümden oluştuğunu ekler.⁴²⁰ İzmirli dahilî ilimler ile ilgili yaptığı sınıflamada kelâmî bakışın etkili olduğunu söyler. Çünkü aklî ilimlerin sınıflandırılmasını doğru bir şekilde yapmak ancak akli önceleyen kelâmî yoldan hareket etmekle mümkündür.⁴²¹ Daha önce de söylendiği gibi, İzmirli, dahilî veya aklî ilimlerin İslâm dairesi içerisinde konumlandırılabil-

⁴¹⁷ İbrahim Emiroğlu, "İzmirli'nin Mantık Anlayışı", (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (1996): 206.

⁴¹⁸ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, s. 22.

⁴¹⁹ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 7a; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

⁴²⁰ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 7a; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

⁴²¹ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 7a; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

leceğini savunuyordu. Zira İzmirli, dahilî ilimlerle, aklî ilimlerin aynı şey olduğunu zikreder.⁴²² Böylelikle İzmirli'nin dahilî ilimlerden hareketle nasıl bir bilim tasnifini benimsediği hususu vuzuha kavuşmuş olmaktadır. Boirac'ın dörtlü ayırımından ilham alan İzmirli, üçlü bir sınıflama modeli önermiştir.

Açık bir şekilde ortaya çıktığı üzere İzmirli, modern bilim sınıflamalarına dair geniş bir malumata ve iyi bir saha araştırmasına sahiptir. Modern çağ düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan bilim sınıflamaları hakkında etraflıca bir tarama yapmıştır. Bu durum aynı zamanda İzmirli'nin bilgi hinterlandının ne kadar geniş olduğunun göstergesidir. Bu konu üzerinde eserlerinde azımsanamayacak düzeyde yapılmış çalışmalar ve değerlendirmeler, onun modern batı düşüncesine ne denli vakıf olduğunu gözler önüne sermektedir. Avrupa'da ortaya çıkan yeni fikriyatın dizayn ettiği bilim sınıflamaları hakkında yeterli ve tatmin edici bir birikime sahip olan İzmirli'nin, batı felsefe-bilim tarihini iyi tetkik ve analiz ettiği görülmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, düşünür açısından bu durumun ortaya çıkmasındaki temel etken, modern düşünme biçimi karşısında Aristoteles kaynaklı eski bilim tasnifi tarzlarının geçerliliğini kaybettiği düşüncesidir. O, yeni dünyanın gözüyle bilim sınıflamalarının konumlandırılması gerektiğini savunur. İzmirli'nin böyle düşünmesinde batı ve doğu arasında birçok meseleye cevap vermeye çalışan aksiyoner bir kafaya sahip olmasının etkili olduğu söylenebilir.⁴²³ Dolayısıyla düşünürün modern bilim sınıflamalarına dair değerlendirmelerinin “tenkit” ve “teklif” olmak üzere iki ana özelliğe sahip olduğu görülüyor.

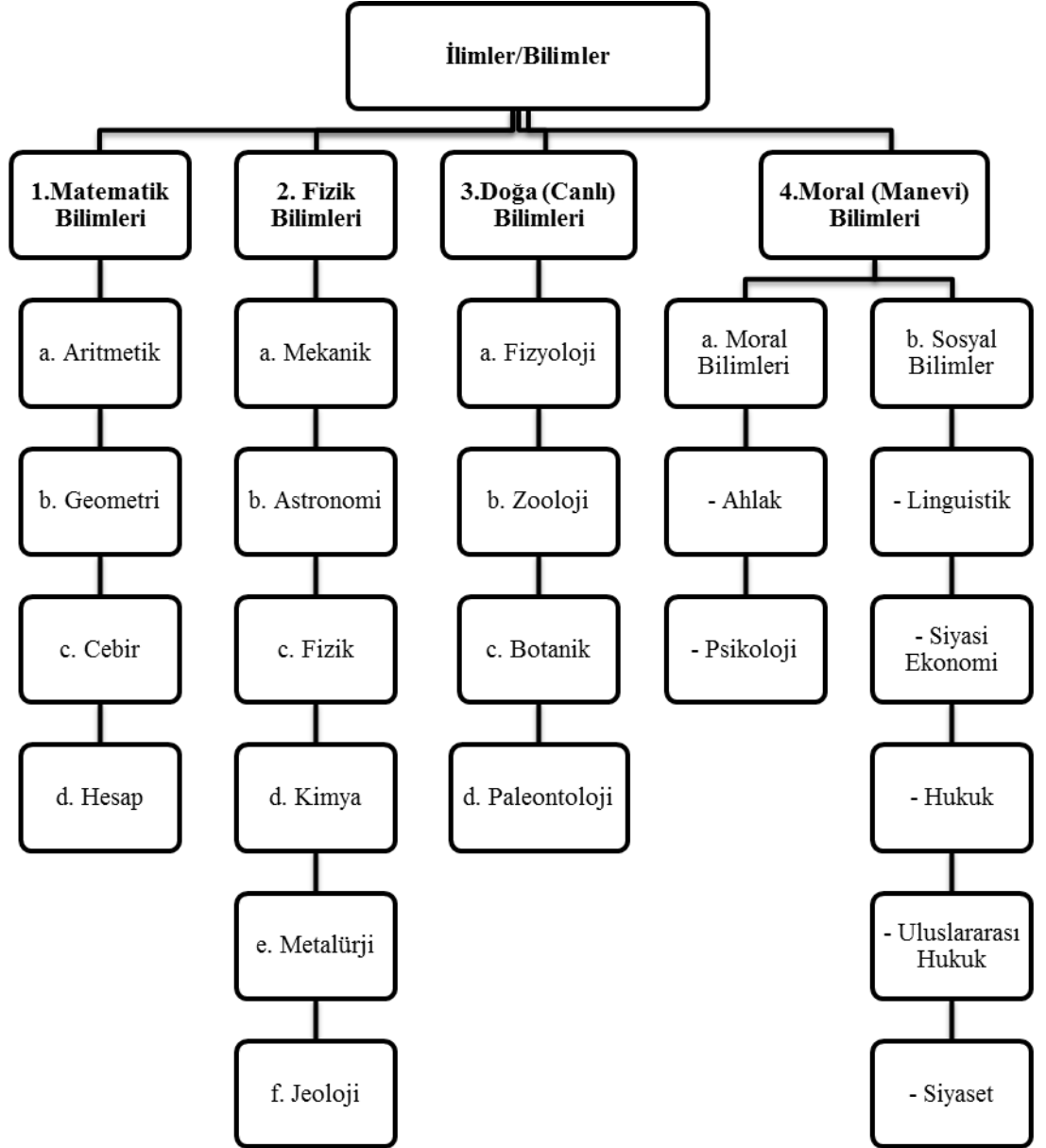
Öte yandan İzmirli, sadece batıdaki bilimlerin gelişimi ve sistemleriyle ilgilenmemiş, aynı zamanda İslâmî bilimlerin özellikleri, gelişim süreçleri ve sınıflamalarıyla da yakından alakadar olmuştur.

---

⁴²² İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 7a.

⁴²³ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 278.

Tablo 9. Boirac Tasnifi

BÖLÜM 3: KLASİK İSLÂM DÖNEMİ TASNİFLERİ VE İZMİRLİ

Burada izlenecek yol, klasik dönem İslâm filozoflarının ilimler sınıflamalarını hangi temel kriterler üzerinde geliştirdiklerini kısa bir şekilde ortaya koyarak İzmirli tasnifinin nasıl bir tarihî çizgi üzerine oturduğunu tespit etmek şeklinde olacaktır. Daha sonrasında ise İzmirli'nin İslâmî ilimleri nasıl sınıflandırdığına dair görüş ve düşüncelerine yer verilecektir.

Klasik dönemde Câbir b. Hayyân'a (ö. 200/815) aidiyeti şüpheli olan tasnif hariç tutulursa, bilimler sınıflamasında ilk özgün çalışmayı yapan İslâm filozofu Kindî (ö. 252/866) olarak kabul edilmektedir. Kindî, ilimleri dinî ve insanî olarak ikiye ayırmaktadır. Bu tasnifte dinî ilimlerin kaynağını vahiy belirlemektedir. Kindî, insanî ilimleri, küllî bir ilim olarak kabul ettiği felsefenin çatısı altında toplayarak biri doğrudan diğer âlet ilimleri olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayırmaktadır.⁴²⁴ Harezmî (ö. 236/850), *Mefâtihu'l-'ulûm* adlı eserinde ilimleri şer'i ve arabî (İslâmî) olan ilimler ile Yunanlıların ve diğer milletlerin ilimleri olarak ikiye ayırmaktadır. Harezmî, felsefî ilimleri de nazarî ve amelî olarak ikiye ayırmaktadır.⁴²⁵ Fârâbî'nin (ö. 339/950), *İhsâu'l-'ulûm* adlı eseri, ilimlerin sınıflandırılması hususundaki ilk sistemli ve müstakil çalışma olarak bilinmektedir. Fârâbî bu eserde ilimleri, teorik ve pratik olarak ikiye ayırdıktan sonra ilimlerin sahaları ve mahiyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca ilimleri dil ilimleri, mantık, matematik ve astronomi ilimleri, fizik ilimleri, metafizik ilimleri ve medenî ilimler şeklinde gruplandırarak bilgiler vermektedir.⁴²⁶ İhvân-ı Safâ (IV./X.), Fârâbî'den etkilenecek *Resâil*'de bilimleri pratik, dinî ve felsefî olarak üç bölüme ayırmaktadır.⁴²⁷ Âmirî (ö. 382/992), *el-İlâm bi menâkibi'i-İslâm* adlı eserinde ilimleri milli ve hikemî olarak ikiye ayırmaktadır.⁴²⁸ Ebû Hayyan et-Tevhîdî (ö. 414/1023), *Samarat al-'ulûm* ve *Risâle fi'l-'ulûm* adlı eserlerinde ilimlerin tasnifini yapmaktadır. Tasavvufu da bir ilim olarak kabul eden Tevhîdî fıkıh, dil, mantık, nücum, belagat ve hendese

⁴²⁴ Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları 1. Kitap, 2002), s. 17. Ayrıca İslâm filozoflarının çalışmaları ve etkileri hakkında bilgi için bk. İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm'da Felsefe Akımları*, haz. N. Ahmet Özalp, (İstanbul: Kitabevi, 1997), s. 22-399.

⁴²⁵ İbrahim Agâh Çubukçu, "İslam Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâlî'nin Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1960): 123.

⁴²⁶ Fârâbî'nin ilimleri nasıl sınıflandırdığı ile ilgili geniş bilgi için bk. Fârâbî, *İhsâu'l-'ulûm*, çev. Ahmet Arslan, 3. bs. (Ankara: Divan Kitap, 2011), s. 45-112.

⁴²⁷ Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ'nın X. Yüzyıl İslam Dünyasının Felsefe ve Bilim Düzeyine Işık Bir Sözlük Denemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/II (2002): 98-99.

⁴²⁸ Selime Çınar, "Fârâbî'den Taşköprizâde'ye: İslam Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi" (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014), s. 18-19.

ilimlerini ele almıştır.⁴²⁹ İbn Sînâ (ö. 428/1037), bilimleri, *Risâle fi Aksâm el-Hikme* adlı eserinde nazari ve amelî olarak ikiye ayırmaktadır. İbn Sînâ ilimleri mevzûlarına göre ayırırken her ilmin karşılık geldiği varlık alanlarını dikkate alarak hareket etmiştir.⁴³⁰ İbn Hazm (ö. 456/1064), özellikle *Merâtibu'l-'ulûm* adlı eserde ilimleri gayeleri ve sonuçları itibariyle tasnif etmiştir. Dinî ilimleri daha çok önceleyen İbn Hazm, sınıflamasını bir millete ait olan ilimler ve tüm milletlere ait olan ilimler şeklinde ikiye ayırmaktadır.⁴³¹ Gazzâlî (ö. 505/1111), ilimleri farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olarak iki grupta toplar. Farz-ı ayn şer'i ilimlerden oluşurken farz-ı kifâye şer'i olmayan ilimlerden oluşmaktadır.⁴³² İbn Rüşd (ö. 595/1198) ise, âlet ilimleri ve âlet olmayan ilimler şeklinde bir sınıflama ortaya koymuştur.⁴³³ Kendine özgü bir ilim sınıflaması ortaya koyamayan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise Şerhu *'Uyûni'l-hikme* adlı eserinde değişik tasnifler yapmıştır. Râzî, ilimleri, faydası, mertebeleri, kökenleri bakımından değişik sınıflandırmalara tabi tutmuştur. İlimleri dinî ve dinî olmayan şeklinde ikiye ayıran Râzî'ye göre, dinî ilimleri en üstün ilimlerdir.⁴³⁴ İbn Haldûn (ö. 808/1406) da genel bir ayırımla ilimleri aklî ve naklî diye ayırmıştır.⁴³⁵ Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 816/1413), ilimleri *Risâle fi Taksîmi'l-İlm* adlı eserinde sınıflandırmıştır. Cürcanî, nazar ve riyâzet şeklinde ilimleri ikiye ayırmaktadır.⁴³⁶ *Miftâhu's-Sa'âde* ve *Misbâhu's-Siyâde*'nin yazarı olan Taşköprîzâde (ö. 968/1561), ilimleri, konularının varlık derecelerini dikkate alarak kitabî, lafzî, zihnî ve aynî vücutları inceleyen ilimler diye ontolojik bir tasnife tâbî tutmaktadır.⁴³⁷ Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ise, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde ele aldığı ve muteber kabul ettiği beş tasnif arasında Taşköprîzâde'nin tasnifini be-

⁴²⁹ Çubukçu, "İslam Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâlî'nin Yeri", s. 123.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi ve tasnif şeması için bk. Halide Yenen, "İbn Sînâ'da İlimler Tasnifi ve Risâle Fi Aksâm El-Hikme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 14 (2008): 59-71. Krş. Ahmet Kamil Cihan, "Bilimler Tasnifi ve İbn Sînâ", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2000): 435-451; Hidayet Peker, "İbn Sînâ'nın Bilimler Sınıflaması" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000): 447-452.

⁴³¹ İbn Hazm'ın ilimleri tasnif anlayışı ve karşılaştırmalar yapmak için bk. Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", s. 319-329.

⁴³² Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn I*, çev. Ali Arslan, (İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1971), s-125-166/231-240.

⁴³³ Hüseyin Sarıoğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, (İstanbul: Klasik Yayınları 2.Kitap, 2003), s. 29-32.

⁴³⁴ Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), s. 63-74.

⁴³⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, çev. Halil Kendir, (İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004), s. 609-610.

⁴³⁶ Çınar, *Fârâbî'den Taşköprîzâde'ye: İslâm Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi*, s. 61.

⁴³⁷ Süleyman Çaldak, "Taşköprîzâde'nin Mevzû'âtı'l-Ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2 (2005): 144.

ğenmektedir.⁴³⁸ Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ilimleri *Tertîbü'l-'ulûm*'da fayda ve zarar açısından ilimler, şer'i ve şer'i olmayan ilimler ve tahsil edilip edilmeme açısından ilimler olarak üç kategoride incelemektedir.⁴³⁹

Yukarıda oldukça kısa olarak verilen bu çalışmalar göstermektedir ki, birçok İslâm filozofu ve düşünürü tarafından geniş bir yelpazede süregelen bir tasnif geleneği mevcuttur. Tarihî ve kültürel süreç içerisinde yapılan bilimler sınıflamalarının esas olarak aklî-naklî ya da nazarî-amelî şeklindeki temel ayrımlar üzerine oturduğu görülmektedir. Aslında ilimlerin tasnif edilmesinde biri felsefî diğeri dinî olmak üzere iki ana teorinin geliştiğini söylemek mümkündür.⁴⁴⁰ Bir taraftan filozofların bilim sistemleri diğerk taraftan din âlimlerinin geliştirdikleri bilim sistemleri üzerinden tevarüs eden geniş bir külliyat bulunmaktadır. İzmirli'nin kendi tasnifinde filozofların benimsediği nazarî-amelî şeklindeki sınıflamalara kabul edilebilirlik açısından değinmemesi önemli bir noktadır. O, aklî-naklî veya dinî-dinî olmayan (dahilî) şeklindeki sınıflama biçimiyle din âlimlerinin çizgisine yakın durmayı tercih etmektedir.

İslâmiyet'in ilk yıllarında ilmin ölçütü dini iken zamanla Müslümanların başka coğrafyalara yayılması ve diğerk toplumlarla tanışması sonucunda "ilim" kavramının anlamı ve kapsamı değişmeye başlamıştır.⁴⁴¹ Zira İslâm düşüncesi denilen olgu, her ne kadar İslâm'ın temel kaynaklarının belirleyiciliği ile oluşmuşsa da tek cephesi olan bir düşünce hareketi değildir. Müslüman filozoflar ve âlimler, yöntem ve kaynak açısından uygun olan birçok İslâm dışı ilim disiplinleriyle de ilgilenmişlerdir.⁴⁴²

İzmirli'ye göre Müslümanlar, sahip oldukları bütüncül yaklaşımlarıyla dünyadaki bütün ilimlere ilgi duymuş ve bu ilimleri zamanla geliştirerek yeni bir medeniyetin doğuşuna or-

---

⁴³⁸ İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2000): 95.

⁴³⁹ Geniş bilgi için bk. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, çev. Zekeriya Pak - M. Akif Özdoğan, (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009), s. 120-269. Krş. M. Akif Özdoğan, "Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî'nin Tertîbü'l-Ulûm Adlı Eseri Bağlamında İlimlerin Tasnifi", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, 1 (2012): 305-314; Ahmet Kayacık, "Saçaklızâde'nin İlimler Sınıflamasına Dair Görüşleri", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, 1 (2012): 81-88.

⁴⁴⁰ Ömer Türker, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011): 555.

⁴⁴¹ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 13.

⁴⁴² Kenan Yakuboğlu, "Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2006): 254.

tam hazırlamışlardır.⁴⁴³ Çünkü İslâm dini içerisinde barındırdığı amaç gereği, ilimlere ve medeniyete hizmet eden bir din olma vasfını taşır.⁴⁴⁴ Buradan hareketle İslâm medeniyet tasavvurunun tek bir birikimin ürünü olmadığı, aksine ilmî kavrayış çabasında yüksek bir dinamizm ile evrensel birikime sahip olduğu ileri sürülebilir.

İzmirli, Müslümanların ilimlerle münasebetinde üç dönem olduğunu belirtir: *Birinci dönem*, Müslümanların Arap toplumunda ve coğrafyasında tanıdıkları ilimlerdir.⁴⁴⁵ Bu ilimler; belâgat, nücum (astroloji), tıp, kıyafet, tabir-i rüya, feraset, esatir, ilm-i enva (meteoroloji), ıyafet, eyyam-ı arap gibi ilimlerdir.⁴⁴⁶ Bu ilimlerin bir kısmı Araplara ait bir kısmı da Arapların yabancı milletlerden aldıkları ilimlerden oluşmaktadır. Ensab (soy ilmi), belâgat (hitabet ve şiir), tarih gibi ilimler, Arap toplumunda ortaya çıkan ilimlerken nücum (yıldızlar ilmi), tıp, kehanet gibi ilimler yabancı toplumlarla temas sonucunda alınmıştır. Müslümanlar, belâgat, rüya tabiri gibi ilimlere sahip çıkararak bu ilimleri geliştirirken kehanet, ıyafet gibi İslâm dininde itibarı olmayan ilimlerden ise yüz çevirmişlerdir.⁴⁴⁷ *İkinci dönem*, Kur'an, hadis, fıkıh gibi doğrudan doğruya Müslümanların kendilerinin İslâm düşüncesine bağlı olarak ortaya koyduğu ilimlerdir.⁴⁴⁸ *Üçüncü dönem* ise, İslâm medeniyetinin diğer milletlerle karşılaşması sonucunda Müslümanların yararlandıkları, kabul ettikleri ve ilerlettikleri ilimleri kapsamaktadır. Bu ilimler Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılar zamanında çok yönlü çalışmalarla geliştirilmiştir.⁴⁴⁹ Dâhilî ilimler olarak nitelendirilen bu ilimler, matematik bilimleri ('ulûm-u riyâziyye), varlık bilimleri ('ulûm-u cismâniyye) ve ruh bilimlerinden ('ulûm-u nefsâniyye) müteşekkildir.⁴⁵⁰ İzmirli'nin Müslümanların ilimlerle olan münasebeti hususunda yaptığı üç dönem tahlili, ilimleri sınıflama sistemine sirayet etmiştir.

Bu üç dönem boyunca, klasik düşünce sistemi içerisinde değişik bilim tasnifleri yapılagelmiştir. Çünkü ilimlerin birbiriyle ilişki ve sınırları, farklı coğrafya ve milletlere ait ilimlerin

---

⁴⁴³ İzmirli İsmail Hakkı, "İslâmî İlimler", *İslam-Türk Ansiklopedisi*, I, 17.

⁴⁴⁴ İzmirli, *İslam Dini ve Tabii Din*, s. 67.

⁴⁴⁵ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 17.

⁴⁴⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Arap Felsefesi*, (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1331-1329 / 1912-1913), s. 7.

⁴⁴⁷ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 17.

⁴⁴⁸ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18.

⁴⁴⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 17.

⁴⁵⁰ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73; *Tasnîfu'l-'ulûm*, 7a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 24; *Felsefe-Hikmet*, s. 22.

varlığı ve eğitim-öğretimde yöntem kabul edilmesi gibi etkenlerden dolayı ilimlerin tasnifi, hem nazarî hem amelî bir gereklilik olarak görülmüştür.⁴⁵¹

Bilindiği üzere ilimler ve alanlarının tespiti hususunda en sistematik tasnifler, filozoflar tarafından yapılagelmiştir.⁴⁵² Klasik düşünce çağında yapılan bilim sınıflamalarında bilhas- sa Aristoteles'in "gaye" merkezli çizgisi belirleyici olmuştur. Bu yüzden geleneksel düşün- ce sisteminde ilimler arası ilişkileri anlamak her ilmin tekabül ettiği varlık alanlarını bilme- yi gerektirmektedir.⁴⁵³ Bu durum, bilimlerin varlık alanlarına göre elde ettikleri değer nis- petinde hiyerarşik olarak düzenlenmesini gerektiriyordu. Bilginin varlık ve değer esaslı dizaynını dikkate alan bu anlayış sonucunda, düşünce tarihi içerisinde ontolojik, epistemo- lojik ve metodolojik kıstasların geliştirildiği sınıflamalar ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁴ Hâlbuki İzmir- li, konudan ziyade gayeyi esas alan Aristoteles'in tasnifinde düzensizlik ve uyumsuzluk görüyordu.⁴⁵⁵ O, İslâm filozoflarının, ilimleri sınıflandırma hususunda Aristoteles'i takip etmelerinden dolayı yanlışlık yaptıklarını düşünmektedir.

İslâmî ilimlerin dinî, lisânî ve nefsânî ilimler arasında olduğunu ifade eden İzmirli, bu ilim- lerin felsefeciler tarafından yapılan meslekî sınıflandırmalar yüzünden yeterince şekillene- mediğini ileri sürer. Ana özellikleri bakımından aklî olan bu bilim sınıflamaları, İslâmî ol- madığından İslâmî ilimler de gerektiği gibi tasnif edilememiştir.⁴⁵⁶ Böylece, İzmirli'nin tasnif çizgisinde neden teorik-pratik ayrımını takip etmediği anlaşılmış olmaktadır. Çünkü nazarî-amelî dizgenin, İslâmî ilimlerin şekillenmesinde engel teşkil ettiği düşüncesini taşı- maktadır.

İzmirli, *Fenn-i Menâhic* ve *Miyâ'rû'l-'ulûm*'da ilimleri, naklî ('ulûm-u naklîyye) ve aklî ('ulûm-u aklîyye) olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre aklî ilimler, insanın kendi fikriyle tahsi-

---

⁴⁵¹ Cevher Şulul, "İslam Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2002): 217-218. Krş. Yenen, "İbn Sînâ'da İlimler Tasnifi ve Risâle Fi Aksâm El- Hikme", s. 60.

⁴⁵² Kenan Yakuboğlu, "Meşruyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2006): 262.

⁴⁵³ İlhan Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), s. 156.

⁴⁵⁴ Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, s. 162. Ayrıca ilimler sınıflandırılmasında geliştirilen ontolojik, epistemolojik, teolojik ve kanıtlara dayalı dört kriter için bk. Yakuboğlu, "Meşruyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe", s. 265-266.

⁴⁵⁵ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 1a; *Felsefe-Hikmet*, 9; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 4.

⁴⁵⁶ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 5a-6a.

line yol bulunan ve değişik milletlerde mevcut olan ilimlerdir. İnsanın fikrî muhakemesinin başladığı günden beri var olan, felsefe ve hikmet adı verilen bu ilimler, nazarî hikmet ve amelî hikmet olarak ikiye ayrılmıştır. Aklî ilimlerin en önemlileri mantık, tabîyyât, ilâhiyyât ve riyâziyyât'tır. Naklî ilimler ise, âlî ve âlet ilimleri olarak ikiye ayrılmıştır. Naklî ilimler, söyledikleriyle saadeti öğreten ve nakil yoluyla gelen ilimlerdir. Ayrıca her milletin kendine ait naklî ilimleri bulunur. İslâm'a mahsus olan bu ilimler; tefsir, hadis, kıraat, usûl, fıkıh, akâid ve kelâm'dan oluşmaktadır.⁴⁵⁷

İzmirli'ye göre insanlar âmiyâne (iptidai), ilim ve felsefe olmak üzere üç şekilde bilgi elde ederler. Ona göre anlama ve açıklama ihtiyacından doğan ilim, açık ve kesin bir yolla elde edilen bilginin ispatlanabilir olması demektir.⁴⁵⁸ İslâm medeniyetinde naklî olarak adlandırılan ilimler, "vahiy" kaynaklıdır.⁴⁵⁹

İslâm medeniyetinde ilim tasavvurunun şekillenmesinde İslâmî referanslar ve diğer medeniyetlerle temas etkili olmuştur.⁴⁶⁰ Bu sınıflamaların bir kısmı bilginin varlık alanlarına tekabül ettiği hiyerarşik sınıflamalar, diğer bir kısmı da dinî ilimler ve dinî olmayan ilimler şeklindeki kategorik sınıflamalar özelliğini göstermektedir.⁴⁶¹ Bu düşünce geleneği içerisinde yapılan farklı bilim sınıflamalarının ontolojik esaslı tasnifler ve konu esaslı tasnifler şeklinde iki çizgi üzerinde geliştiği göze çarpmaktadır. İzmirli de, genel itibariyle İslâm'ın klasik döneminde yapılan aklî (dünyevî) ve naklî (dinî) ayrımını doğru bulmaktadır. Zaten o, Müslüman nazariyesine göre ilimlerin evvel emirde naklî ve dahilî olarak iki sınıfa ayrıldığı görüşünü benimsemektedir.⁴⁶²

İzmirli, varlık-değer ilişkisinin belirlediği hiyerarşik tasnif türleri yerine konu-içerik üzerinden yapılan kategorik sınıflama biçimlerini doğru bulmaktadır. O, İslâm dünyasında Aristoteles'ten mülhem olan ve Fârâbî, İbn Sînâ gibi meşşâî filozofların yaptığı ontolojik kaynaklı hiyerarşik bilim sınıflamalarına eleştirel bakmaktadır. İzmirli, Hârezmi, İbn Hazm, İbn Haldûn ve Gazzâlî gibi filozofların yaptığı, ilimlerin dinî ve içeriksel olarak

⁴⁵⁷ İzmirli, *Miyâ'rû'l-'ulûm*, (İstanbul: y.y., 1315/1897-8), s. 2; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 4-5.

⁴⁵⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330/1912), s. 3.

⁴⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), s. 83.

⁴⁶⁰ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 13.

⁴⁶¹ Yakuboğlu, "Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe", s. 262.

⁴⁶² İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a.

tasnif edildiği kategorik bir çizgiyi takip etmeyi tercih etmiş görünmektedir. İzmirli'nin tasnifi ile söz konusu filozofların yaptığı ilim tasnifleri arasındaki benzerlikler müstakil bir çalışmayı gerektirdiğinden bu konuya temas edilmeyecektir. İzmirli'nin düşüncesine göre, "mevzû" ilim dalını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü ilimleri birbirinden farklı kılan konularıdır.

Netice itibariyle düşünüre göre, ilimler tasnifi, ortaya çıkan ilimlere bağlı olarak yürüyen bir çalışma olduğundan ilimler tasnifinin konulara göre yapılması daha evladır.⁴⁶³ Bu perspektif dâhilinde bakıldığında konu esaslı yaklaşım, sürekli yeni ilim saha ve dallarının ortaya çıkmasına imkân tanıdığı için ilimler tasniflerindeki çalışmaların canlılığını korumasına olanak sağlayan bir dinamizmi de bünyesinde barındırmaktadır. İslâm kültüründen neşet eden ilimler tasniflerini iyi etüt eden İzmirli'nin, bu hususta başta Gazzâlî olmak üzere Seyyid Şerif Cürcanî, Kâtip Çelebi ve Taşköprizâde gibi saha-alan tasnif çizgilerini takip ettiğini söylemek uygun düşecektir.

Şimdi İzmirli'nin İslâmî ilimleri nasıl ele aldığı ve hangi yaklaşıma göre bir sınıflama modeli sunduğuna yer verilecektir.

3.1. İslâmî İlimler

İslâm düşünce ve medeniyeti içerisinde zamanla ilim disiplinlerinin teşekkül etmesi sonucunda İslâmî ilimler tasnifleri ortaya çıkmıştır. İslâmiyet'in ilk yıllarında Müslüman toplumlarda Kur'an ve sünnet tarafından belirlenen bir ilim anlayışı egemen iken zamanla coğrafi ve ictimai şartların değişmesi sonucunda Kur'an'ı daha iyi anlamak amacıyla tefsir, peygamberimizin sözlerinin doğruluğunu tespit etmek için hadis ve usûl-ü hadis, yeni meselelere ilişkin çözümler bulmak için fıkıh, usûl-ü fıkıh ve akaid gibi yeni ilim alanları ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴ Bu durum göstermektedir ki İslâmî ilimler, İslâm'ın dünya tasavvuruna göre konumlandırılmış ve ihtiyaçlar paralelinde şekillendirilmiş ilimlerdir.⁴⁶⁵

⁴⁶³ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 1a; *Felsefe-Hikmet*, s. 8; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 3.

⁴⁶⁴ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 13-14.

⁴⁶⁵ Hüseyin Atay, "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Bilimleri Enstitüsü Yayınları*, 4 (1980): 2.

İzmirli'ye göre, İslâm mefkûresinin iktiza ettiği ve Müslümanlar tarafından tertip edilen İslâmî ilimler, iki kısma ayrılmaktadır: Yüce İlimler ve Yardımcı İlimler.⁴⁶⁶

3.1.1. Yüce (Âlî) İlimler

Bu ilimler, sahip olduğu özellikler itibariyle doğrudan doğruya maksadı elde etmeye yönelik olan şer'i ilimlerdir.⁴⁶⁷ Yüce ilimler, İslâm'ın temel kaynakları ve gerekliliklerinin esas alındığı ilimlerdir. Bu ilimler, referanslarını doğrudan dinî olandan alarak, asıl amacının elde edilmesine hizmet eden ilimler özelliğini taşımaktadır. Varlık ve insan ilişkisini gaye ekseninde açıklayan ilimlerdir. İzmirli, bu ilimlerin Kur'an, hadis ve fıkıh ilimleri olmak üzere kendi içerisinde üçe ayrıldığını söylemektedir.

3.1.1.1. Kur'an İlmî⁴⁶⁸

İzmirli'ye göre Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed döneminde yazılmış ve ezberlenmiş yüce bir kitap olup sadece bir Mushaf'ta toplanmamış, Hz. Ebubekir zamanında kitap haline getirilmiş ve Hz. Osman tarafından da çoğaltılmıştır.⁴⁶⁹ İzmirli'nin bu bilgiyi vermesinin sebebi, Kur'an ilminin kendi içerisindeki alt başlıklarını doğuran sürece değinmektir. Kur'an-ı Kerim'in tamamlanması ve korunmasına kadar geçen bu süre, bazı ilimlerin ortaya çıkmasını zarurî kılmıştır.

İzmirli, Kur'an ilminin kıraat ve tefsir ilmi olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtir.⁴⁷⁰ Ona göre kıraat ilmi, Kur'an-ı Kerim'i doğru ve güzel okuma ilmidir. Özellikle İslâm'ın ikinci asrında hafızlar çoğalmış ve bu hafızlar İslâm'ın egemen olduğu bölgelere yayılmışlardır. Tefsir ilmi ise, önce rivayet ve daha sonra dirayet yöntemi ile yazılmıştır.⁴⁷¹ Bu ilim saye-

⁴⁶⁶ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 20; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 71.

⁴⁶⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Tarih-i Hadis*, (İstanbul: Darülfünun Matbaası, 1340/1922), s. 4; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 20; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 71.

⁴⁶⁸ İzmirli'nin Kur'an Kerim'e dair yazdığı eserler için bk. Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 57. Krş. Ali Duman, "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh", *İnönü İlahiyat Fakültesi*, 14 (2008): 62-63.

⁴⁶⁹ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18.

⁴⁷⁰ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18; *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 5; *Tarih-i Hadis*, s. 5.

⁴⁷¹ Abdülhamit Birişik, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi Birinci Tebliğ*, (2014): 17-102.

sinde Kur'an-ı Kerim bütün insanlığın kalbine ve zihnine sunulmuştur.⁴⁷² Kıraat ve tefsir ile Kur'an ilminin etkili olması ve doğru anlaşılması sağlanmıştır. Zira düşünöre göre, Kur'an ne yalnızca harf ne yalnızca anlamdır. Aksine Kur'an hem harf hem anlamdır.⁴⁷³

İzmirli, Kur'an ilminin gerektiği gibi anlaşılması için kıraat ve tefsir ilimlerine birlikte ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bu ilimler, Kur'an'ın bütünlük içerisinde insanlığın dimağına sunulmasını sağlamaktadır. Bu bilgiler, İzmirli'nin Kur'an ilmine dair görüşünü ve bu ilmin alt-dallarını ortaya çıkaran sebepleri zikrederek bir sınıflama yaptığını göstermektedir.

3.1.1.2. Hadis İlmî⁴⁷⁴

İlimler tarihi tasniflerinde ilk başlarda hadisi ilmine yer verilmemiş ve hadis, ilimden sayılmamıştır. Câbir b. Hayyân'ın *Kitâbü'l-Hudûd*, Kindî'nin *Aksâmü'l-ilmî'l-insî* ve Fârâbî'nin *İhsâü'l-'ulûm* adlı eserlerinde hadis ilmi yer almamaktaydı. Önceleri, dinî ilimler içerisinde sadece kelâm ve fıkıh vardı. Özellikle Süyutî'nin İbnü'l-Ekfânî'nin tanımlarına yer vermesiyle hadis, bir ilim dalı olarak değerlendirilmeye başlandı. İbnü'l-Ekfânî, hadis ilmini, ilm-u rivayeti'l-hadis ve ilm-u dirayeti'l-hadis olarak ikiye ayırmıştır.⁴⁷⁵ Böylelikle hadis, süreç içerisinde bir ilim dalı olarak teşekkül etmiş ve ilim sınıflamalarındaki yerini almaya başlamıştır.

İzmirli, hadis ilminin hadis usulü ve asl-ı hadis olarak iki şubesinin olduğunu zikreder.⁴⁷⁶ Ona göre, hadis ilmi, peygamberimizin sözleri, fiilleri ve huzurunda işlenip takdir ettiği davranışları kapsamaktadır. Hadis ilmi, rivayet ve dirayet yoluyla yapılır. İzmirli, dirayet

⁴⁷² İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18.

⁴⁷³ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm II. Kitap*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1340-1342/ 1921-22), s. 114.

⁴⁷⁴ Bu konuda müellifin ülkemizde hadis tarihi yazıcılığı bakımından önemli olan *Tarih-i Hadis* adlı eseri başta olmak üzere hadis ilmine dair yazdığı diğer eserleri incelenebilir. Bk. Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 57. Krş. Duman, "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh", s. 62-63; Celaleddin İzmirli, "İzmirli İsmail Hakkı", *Türk Diyanet Vakfı Yayınları*, (1995): 245-246.

⁴⁷⁵ Mehmet Görmez, "Hadis İlmî ve İslâmî İlimler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2007): 199.

⁴⁷⁶ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18.

yoluyla yapılan ve cerh ve ta'dil kısımlarını da içerisinde bulunduran hadise, usûl-i hadis demektir.⁴⁷⁷

İzmirli, peygamberimizin söz ve fiillerini eksen alan hadis ilmine fazlasıyla önem verdiği açıktır. Nitekim *Tarih-i Hadis* adlı eserin hemen başında ilimler tasnifine yer veren düşünür, hadisın bir ilim dalı olarak yerini belirleyerek işe başlamak istemiştir. Hadis ilmi ile ilgili yapılan sınıflamada İzmirli, kendisinden önceki sınıflamalara uygun bir tavır takınmıştır.

Görüldüğü gibi hadis, İslâm düşünce tarihi içerisinde zamanla ilmî bir disiplin haline gelmiştir.⁴⁷⁸ Böylece süreç içerisinde hadis ilminin diğer İslâmî ilimlerle olan ilkeleri, bağlantıları ve farklılıkları ortaya konulabilmiştir.⁴⁷⁹

3.1.1.3. Fıkıh İlmi⁴⁸⁰

Fıkıh ilmi, İslâm dünyasında pratik hayata ilişkin meselelerin çözümünü kolaylaştırmaya yarayan önemli bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁸¹

İzmirli'nin fıkıh usûlü ve fıkıh konularındaki bilgisi oldukça geniştir.⁴⁸² Ona göre, İslâm dünyasında felsefenin yerine kelâm, ahlâk ve tasavvuf ilimleri, toplum bilimleri yerine ilmi celil-i fıkıh gelişmiştir. Zira fıkıh ilmi, maddî ve manevî bütün ihtiyaçları karşılamaya yetecek bir ilimdir.⁴⁸³ O, Müslümanların yaptıkları tasniflerde fıkıh ilmini itikadî, amelî ve vicdanî olmak üzere üçe ayırdıklarını söyler.⁴⁸⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* adlı eserinde iti-

⁴⁷⁷ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 18.

⁴⁷⁸ Hadis ilmî, içeriği, yöntemleri ve sorunları hakkında geniş bilgi için bk. Görmez, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", s. 199-204.

⁴⁷⁹ Hadis ilminin geçirdiği süreci ve diğer ilimlerle ilişkisi için bk. Ahmet Yücel, "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi İkinci Tebliğ*, (2014): 205-270.

⁴⁸⁰ İzmirli'nin fıkıh ilmine dair yazdığı eserler için bk. Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 58. Krş. Duman, "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh", s. 65-66.

⁴⁸¹ Hasan Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi Dördüncü Tebliğ*, (2014): 511-545.

⁴⁸² İzmirli'nin fıkıh konusundaki görüşü için bk. Sabri Hizmetli, "İzmirli İsmail Hakkı'nın İlmi Şahsiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (1995): 8-18.

⁴⁸³ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a.

⁴⁸⁴ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 19; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72; *Tarih-i Hadis*, s. 5.

kadî fıkha; fikh-ı ekber, tevhid ilmi ve ilm-i kelâm gibi üç farklı isim verildiğini söyler.⁴⁸⁵ Ancak kimi eserlerinde itikadî fıkıhı, sadece fikh-ı ekber veya kelâm ilmi olarak tanımlamaktadır.⁴⁸⁶ Düşünüğe göre, tevhid ilmi, delillerden hüküm çıkararak İslâm dininin aslî hükümlerini bildiren bir ilimdir. Nitekim bu konudaki en tanınmış eser, İmam-ı Azam'a (ö. 150/767) ait olan *Fıkh-ı ekber* kitabıdır.⁴⁸⁷ Buna mukabil ehli sünnet ile mücadele ederek kelâmî çizginin ortaya çıkmasında Vâsıl İbn Atâ (ö. 131/748) etkili olmuştur.⁴⁸⁸ Böylece itikadî fıkıh, biri tevhid diğeri kelâm ilmi olmak üzere iki ilmin bir araya gelmesini sağlamıştır.⁴⁸⁹ İzmirli, amelî fıkha, şerâ-î ve ahkâm ilmi de denildiğini ifade ettikten sonra bu ilmin usûl-i fıkıh ve fûru-i fıkıh (veya sadece fıkıh) olarak ikiye ayrıldığına işaret eder. Usûl-i fıkıh, hilâf ve cedel; fûru-u fıkıh ise şurut ve sicillat (tescil usulü), edebülkadıy (kadınların durum ve özelliklerini bildiren ilim) ve hikmet-i teşri (ahkâm-ı şer'iyenin felsefesi) şubelerine ayrılmaktadır.⁴⁹⁰ İzmirli'ye göre, fıkıh ilminin özelliklerini ve kurallarını uzun uzadıya anlatan ve bu ilmi kuran kişi, İmam-ı Azam'dır. Fıkıh ilmi, amelî hükümlerden ve delillerin özelliklerinden bahseden ilimdir.⁴⁹¹ İzmirli, ahlâk ve tasavvuf olarak da isimlendirilen ilme, vicdanî fıkıh denildiğini aktarır.⁴⁹² O, Müslüman toplumlar tarafından şer'i ahlâk, tasavvufî ahlâk ve felsefî ahlâk olmak üzere üç çeşit ahlâk yazıldığını söyler. Şer'i ahlâk, fakihler ve muhaddisler tarafından kitap ve sünnet esas alınarak yazılan ahlâktır. Felsefî ahlâk ise, felsefenin İslâm dünyasına intikalinden sonra İslâm filozofları tarafından yazılan ahlâktır. Değişik hatıralar ile seyr-ü sülûk yolunun takip edilmesi ile oluşan ahlâka

⁴⁸⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72.

⁴⁸⁶ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 19.

⁴⁸⁷ İslam âleminde İmam-ı Azam lakabıyla tanınan Ebû Hanife'nin asıl adı Numan b. Sabit'tir. Hangi kavme ait olduğu tam olarak bilinmeyen Ebû Hanife 80/699 tarihinde Kûfe'de doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren Kuran-ı Kerim-i hıfzeden Numan b. Sabit, Kûfe, Basra ve Irak'ın önemli hocalarından, kıraat, sarf, nahiv, edebiyat, şiir, hadis, cedel, kelâm ve fıkıh gibi temel dersleri almıştır. Uzun süre Irak'ın önde gelen fakihlerinden Hammâd b. Ebu Süleyman'ın (ö. 119/738) derslerine katılan Ebû Hanife, hocasının vefatından sonra onun kürsüsüne geçerek dersler vermeye başlamıştır. Ebû Hanife, ömrünün 52 yılını Emeviler, 18 yılı Abbasi-ler döneminde geçmiştir. Kûfe'de (ö. 150/767) vefat etmiştir.

⁴⁸⁸ Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl el-Basrî, 80/699 yılında Medine'de doğmuştur. Mutezile'nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ, dinî öğütler üzerine kurulu olan vaaz türünde meşhur isimlerden biridir. Ehli Sünnet âlimlerinden Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) dersini terk eden kişi olarak anılan Vasil İbn Ata ilgili kaynaklar, (ö.131/748) yılında da Basra'da ölmüş olduğunda ittifak etmişlerdir.

⁴⁸⁹ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 19.

⁴⁹⁰ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 19-20; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73; *Tarih-i Hadis*, s. 5-6.

⁴⁹¹ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 19.

⁴⁹² İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 20; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

tasavvufî ahlâk denilir. İzmirli'ye göre İslâm'da, tasavvuf dinî ve felsefî olarak iki yönüyle ele alınmıştır.⁴⁹³ Ayrıca şer'î ilimlerin birçok başka şubeleri de bulunmaktadır. Örneğin usûl-i hadisin ilm-i nakdi rical, Kur'an tefsirinin ise ilm-i nâsîh ve'l-mensuh gibi şubeleri vardır.⁴⁹⁴

Bununla birlikte İzmirli, kelâm ilminde olduğu gibi fıkıhta da yeni usullerin ortaya konulması gerektiğini savunur. O, Müslümanların karşılaştıkları meselelerin çözümü için fıkıhta yenileşme söylemini dile getiren önemli bilginlerden biridir.⁴⁹⁵ Ona göre, usûl-i fıkıh, yenilenmesi gereken zorunlu ilimlerden biridir.⁴⁹⁶ İzmirli, Kur'an ve hadis ilimlerine aslî, fıkıh ilmine de sonradan ortaya çıkmış anlamında müstenbata denildiğini belirtir.⁴⁹⁷ Bu durumda, Müslüman nazariyesine göre Kur'an ve hadis ana ilimler iken, fıkıh toplumsal gereksinimlerin sonucunda zuhur etmiş bir ilimdir. İzmirli şer'î ilimlerde tertip ve düzen gözetilerek yapılan bu tasnif biçiminin "konu" esaslı olduğunu zikreder.

Ayrıca İzmirli, şer'î ilimleri peygamberimizin "*el ilmü selâsetün ayetün muhkemetün, sünnetün kâimetün ev ferâizatün âdiletün*" adlı hadisine göre sınıflandırılmasının daha doğru olduğunu ifade eder.⁴⁹⁸ Bu hadis, şer'î ilimlerin Kur'an, Sünnet ve Âdil Ferâiz olmak üzere üç ilimden oluştuğunu göstermektedir. İzmirli, peygamberimizin bu hadisinin şer'î ilimleri özetlediği ve kuşattığı görüşündedir.

Özetle, İzmirli, şer'î ilimleri gruplandırırken daha önceki Müslümanların sınıflama biçimine sadık kalmış ve neredeyse bu sınıflamayı olduğu gibi aktarmıştır. Ancak İzmirli'nin şer'î ilimlerin ayrımı için delil olarak getirdiği hadise göre bir sınıflandırmayı daha doğru bulduğu görülüyor.

⁴⁹³ İzmirli, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 20-21.

⁴⁹⁴ İzmirli, *Felsefe-Hikmet*, 21.

⁴⁹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, "İctimaî Usûl-ı Fıkha İhtiyaç Var mıdır?", *Sebilü'r-Reşad Dergisi*, 12 Aded: 298 (1332/1913): 211-216. Karşılaştırma yapmak amacıyla bu makalenin sadeleştirilmiş olan metne bk. Ali Duman, "Sosyal Bir İslam Fıkıh Usûlüne İhtiyaç Var mı?", *Hikmet Yurdu* 2/3 (2009): 399-412.

⁴⁹⁶ Duman, "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh", s. 78.

⁴⁹⁷ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

⁴⁹⁸ İzmirli, *Tasnîfu'l-'ulûm*, vr. 6a; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72; *Tarih-i Hadis*, s. 5. Bu hadisi, Ebu Dâvud ve İbn Mace Abdullah b. Ömer'den rivayet etmiştir. Bk. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn I*, s. 195. Ayrıca Kur'an, Sünnet ve Âdil Ferâiz olmak üzere üç ilim olduğunu belirten bu hadisten hareketle ferâiz ilminin dinî ilimlerin üçte birini oluşturduğu söylenir. İslam hukukunda önemli yer tutan bu ilim için bk. Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XII, 362-363.

3.1.2. Yardımcı (Âlet) İlimler⁴⁹⁹

İzmirli, âletin ilmi ıstılahını, etken (fail) ile edilgen (münfeil) arasında eserin ortaya çıkmasına vesile olan şey diye açıklamaktadır.⁵⁰⁰ Bu durumda âlet ilimleri, bizzat maksat olmayıp şer’i ilimlere vesile olan ilimlerdir. Bu ilimler, Müslüman toplumlar ile gayr-i müslim toplumlar tarafından birlikte şekillendirilen ilimlerdir. Bu sınıflama yaklaşımı, Müslümanların özellikle dinî olmayan diğer ilimleri nasıl değerlendirdiklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İslâm fikriyatından doğmamış olan ilimler, Müslümanlar tarafından hemen reddedilmemiş, aksine işlevleri gözetilerek ele alınmıştır. Bu perspektif, İslâm medeniyetinin müşterek ilimlere sahip çıktığını ortaya koymaktadır. İslâm düşünce geleneğinde âlim ve filozoflar yaptıkları sınıflamalarda dinî ilimlerin yanında, diğer milletler tarafından ortaya konan aklî ilimlere de yer vermişlerdir. Bu bütüncül yaklaşım, klasik İslâm düşüncesinde geliştirilen tüm bilim sınıflamalarına hâkimdir.

İzmirli, yardımcı ilimlerin muhtas ve müşterek (ortak) olarak ikiye ayrıldığını söylemektedir.

3.1.2.1. Muhtas ilimler

Sadece Müslümanlar tarafından Kur’an ile sünneti anlamak ve yorumlamak, kıraat ve Kur’an’ın ezberlenmesi için ortaya konan ilimlerdir. Bu ilimlere Arap ilimleri (‘Ulûm-u Arabiyye) denilmektedir. Bilindiği gibi Kur’an-ı Kerim ve hadis, Arap dili üzere gelmiştir. Bu ilimler ilk önce Lügat, nahiv ve edeb olarak üçe ayrılmış, sonra lügat, iştikak, sarf, nahiv, meani, beyan, arûz, kavafi ilimlerle sayısı artmıştır. Arap ilimlerinin yöntemini bu sekiz aslî ilim oluşturmaktadır. Ancak meani ile beyan, belâgat ilimleri olarak kabul edilir. Bedi‘ fenni, beyan ilminin bir kolu olarak düşünülür. Yani her üç ilme de belâgat ilmi denilmektedir. Aslî ilimlerden başka hat, karz-ı şiir, inşa, muhazarat şeklinde dört fen’i ilim daha eklenerek toplam on iki ilme ulaşmıştır.⁵⁰¹ İzmirli, Cürcani tarafından bu ilimlerin

⁴⁹⁹ İzmirli, diğer eserlerinde âlet ilimlerini yüce ilimlerden sonra açıklarken *Yeni İlm-i Kelâm* ve kısmen de *Fenn-i Menâhic* adlı eserlerinde önce âlet ilimlerini açıklamış, sonra yüce ilimlere geçmiştir. Bk. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 71; *Fenn-i Menâhic*: s. 4-5.

⁵⁰⁰ İzmirli İsmail Hakkı, “Âlet. Lisan”, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, I, 279.

⁵⁰¹ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 6a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 22-23; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 71; *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, s. 4-5. Ancak İzmirli *Tasnîfu’l-‘ulûm*’da Arap ilimlerine

taksim edildiğini söyledikten sonra bedi‘ ilminin meani ve beyan ilminin bir bölümü olmasından dolayı sayılmadığını, dolayısıyla Arap ilimlerinin sayısının on iki olduğunu açıklamaktadır.⁵⁰²

Muhtas ilimler, Müslümanların kendi ana kaynaklarını daha iyi anlamak ihtiyacından hareketle şekillendiği ilimlerdir. Bu ilimlerin ana karakterini, Arap ilimleri oluşturmaktadır.

3.1.2.2. Müşterek (Ortak) İlimler

Müslümanlar ve onların dışındaki milletler tarafından geliştirilen ilimlerdir. Bu ilimler, tarih ve coğrafyadan oluşmaktadır. İslâm’da ayet ve hadislerde bildirilen “emâkin ve ahval”, seyahat ve ticaret”, cihad, haraç, cizye gibi işler için Müslümanlar tarih ve coğrafyayı öğrenmeye gereksinim duymuşlardır. Diğer milletler de tarih ve coğrafyayla ilgilendiklerinden dolayı bu iki ilim ortak kabul edilmiştir.⁵⁰³

Ortak ilimlerin, ictimai ve coğrafi gereklilikler neticesinde ortaya çıkan ilimler olduğu görülüyor. Bu ilimler, toplumların ortak ihtiyaç ve deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ilimlerdir.

Buraya kadar İslâmî ilimler tasnifleri hakkında verilen bilgilerde, yüce ilimler şer’i ilimlerden, âlet ilimlerinin ise Arap ilimlerinden oluştuğu görülmektedir.

İzmirli, Müslümanların kullandıkları yönteme göre İslâmî ilimler tasnifi yaptıklarını, yeni mantık kitaplarında farklı şekillerde yapılmış sınıflamaların olduğunu ve kendisinin de kelâm anlayışına göre İslâmî tasnif sınıflaması yaptığını aktarmaktadır.⁵⁰⁴ Düşünöre göre, İslâmî ilimler, eski bilimleri içerisine alabilir. Çünkü burhan yöntemi, tecrübî metot, tümevarım, haber ve rivayet yöntemleri tamamıyla İslâm uleması tarafından İslâmî ilimler içerisinde ele alınmıştır.⁵⁰⁵ Yine fıkıhta re’y ve kıyas, kelâm’da nazar ve istidlâl, felsefede bur-

---

bedi‘ ilmini de ekleyerek bu ilimlerin sayısının on üç olduğunu söylemektedir. Her ne kadar İzmirli on üç sayısını zikretse de Cürcani’nin yaptığı tasnife atıf yaparak on iki ilim olduğu fikrini kabul eder. Bk.

Tasnîfu’l-‘ulûm, vr. 1a.

⁵⁰² İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 6a; *Felsefe-Hikmet*, 21; *Tarih-i Hadis*, s. 7.

⁵⁰³ İzmirli, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, vr. 6a-7a; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, s. 23; *Felsefe-Hikmet*, s. 21; *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 72; *Tarih-i Hadis*, s. 8.

⁵⁰⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 73.

⁵⁰⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm I. Kitap*, s. 74.

han, tasavvufta tefekkür ve müşahede yöntemlerinin kullanılması Müslümanların bilgi alanlarını kuşatan tasavvurlarıyla ilgili bir husustur.⁵⁰⁶

Ayrıca yukarıda sunulan İslâmî ilimler sınıflamasına dikkatle bakıldığında Arap dilini ve bu dilin lâfız ve manalarını öğrenmek için dil ilmi, Arapların dil özelliklerini tam olarak tespit etmek için onların gelenek ve göreneklerini öğrenme zorunluluğundan edebiyat, Yunan ve Hristiyan felsefelerin İslâm dünyasındaki etkilerine karşı kelâm ilmi ve dinî inançların Yeni Eflatunculuk anlayışla birleşmesi sonucunda da tasavvuf ilmi doğduğu görülecektir.⁵⁰⁷

Açıktır ki, dahilî tüm bu bilgi süreçleri ve alanlarındaki üretim, İslâmî referanslardan tebarüz edip yine bu temel referanslarla şekillenmiş cihanşümül çalışmalardır. İzmirli de, aklî ilimlerin özellikleri ve yöntemleri itibariyle İslâmî ilimlere uygunluk arz ettiğine işaret etmektedir. O, kelâmî bakış ile dâhilî ilimlerin aklî süzgeçten geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü İnsanlığın aklî muhakemelerinin sonucunda ortaya çıkan dahilî ilimler, ancak aklın canlı ve dinamik bir konum kazandığı kelâmî düşünce sayesinde doğru bir şekilde konumlandırılabilir. İslâmî ilimler tasnifi hususunda, Müslümanların düşünce ve medeniyet algılarına göre şekillendirdikleri sistemi “nakilci” bir yaklaşımla olduğu gibi aktarmıştır. Bu konu üzerinde fazla değerlendirmelerde bulunmayan İzmirli, kelâmî perspektiften yapılan İslâmî ilimler tasnifini olduğu gibi benimsemiş gözüküyor.

İzmirli, ilimler sınıflamasını biri aklî diğeri naklî olan iki esasa dayandırarak oluşturmuştur. Bu yönüyle onun tasnifi, biri modern diğeri İslâmî olan iki yöne sahiptir. Tablo 10’da aklî-modern bilim şemalarından Boirac ile İslâmî ilim sınıflamalarından kelâmî yaklaşımdan ilham alan İzmirli’nin benimsediği ve öne çıkardığı sınıflama biçimleri birlikte şematik olarak verilmiştir. Bu durum, İzmirli’nin batı ve doğu bilimler tasnifi araştırmaları sonucunda doğru kabul ettiği sınıflamaları göstermesi bakımından ilgi çekicidir. İzmirli, yeni bir bilim sınıflaması üretmek yerine bazı felsefe müelliflerinin yollarını anımsatırcasına yetkin ve makbul bulduğu iki sınıflamayı birleştirmek suretiyle kendi bilim sınıflama anlayışını ortaya koymayı amaçlamış görünmektedir.

⁵⁰⁶ Yakuboğlu, “Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe”, s. 252.

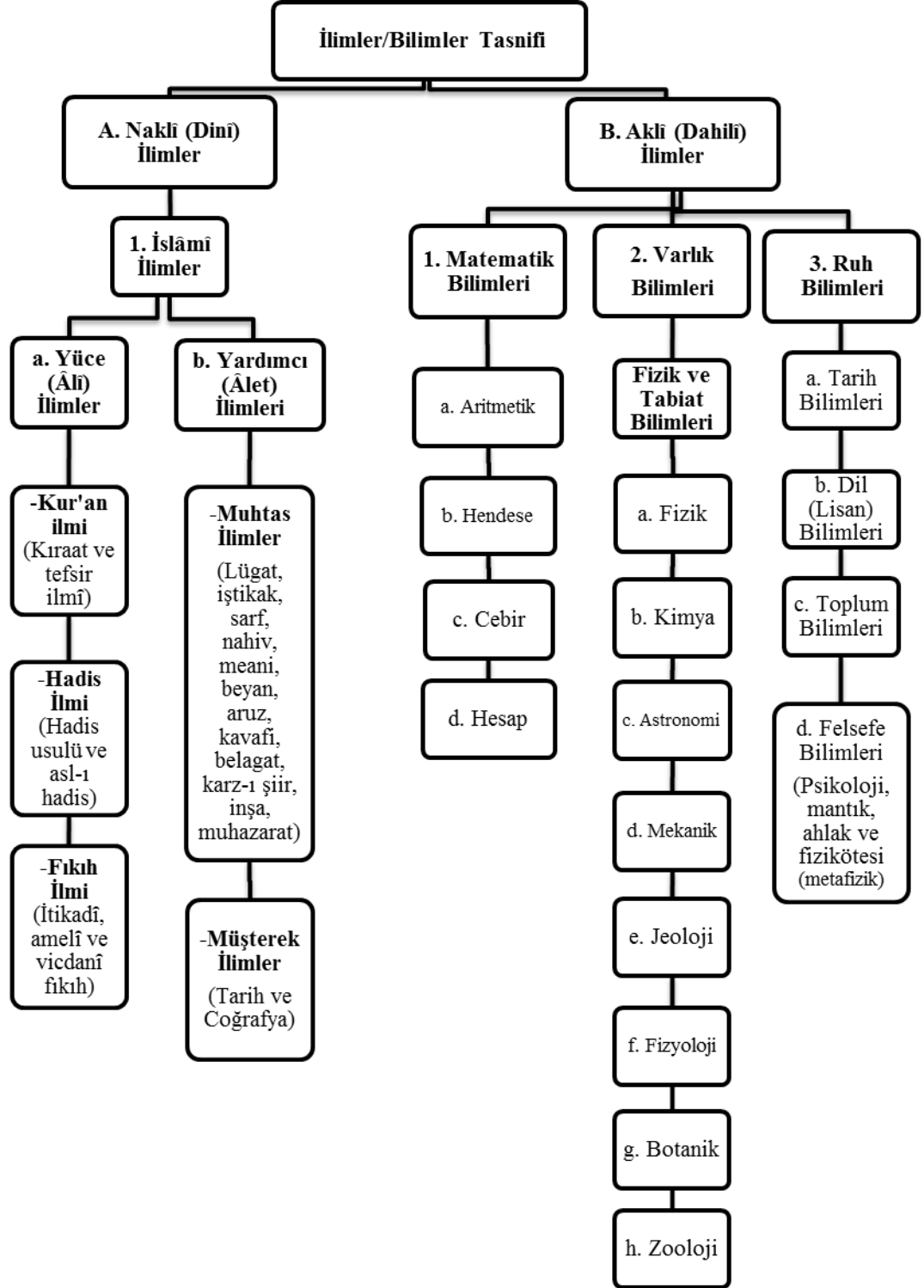
⁵⁰⁷ Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 14.

Bu bölüm için sonuç olarak, İslâm dünyasında, insanın tüm bilme süreçlerini kapsayan geniş bilgi alanlarının bir neticesi olarak İslâmi ilimler sisteminin şekillendiği söylenebilir.⁵⁰⁸ İslâmî ilimler sınıflandırmaları, İslâm düşünce tarihinin bilgi referansları esas alınarak ve farklı coğrafya ve kültürlere ait tasavvurlardan yararlanılarak yapılmıştır. İzmirli de, kesintisiz bir şekilde devam eden bu düşünce ve kültür sürecinin son halkalarından biri olarak bu birikimi tetkik, tahlil ve tevarüs etmeye çalışmıştır.

---

⁵⁰⁸ Yakuboğlu, “Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe”, s. 252.

Tablo10. İzmirli Tasnifi

SONUÇ

XIX. ve XX. yüzyıl, doğu İslâm dünyasının başta düşünce olmak üzere, muhtelif alanlarda buhranlar yaşadığı, Müslüman münevverlerin modern batı düşüncesini farklı açılardan tahkik ettikleri bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönem aydınları, kaba bir sınıflamayla modern düşünceyi reddedenler, modern düşünceyi tasvip edenler ve modern düşünce ile İslâm düşüncesi arasında sentez kuranlar şeklinde üç zümreye ayrılabilir.

İzmirli, modern dönem düşüncesinin tarihsel ve bilişsel süreçlerini tahlil ederek İslâm medeniyet tasavvuru üzerine söylemler geliştirmiştir. O, modern bilim yönteminin meşruiyetini savunarak, medenî dünya ile İslâm dünyası arasında tarihî ve kültürel buluşmayı sağlayacak bir zemin aramaktadır. Onun bu arayışına küredeki köklü değişimler, bilimsel ve felsefî hareketlilik ile modernizmin kapsayıcı etkileri yön vermiştir. Söz konusu bu durumlar, İzmirli'yi, yaşadığı çağın içinde olmaya ve dönemin sorunlarıyla doğrudan ilgilenmeye yöneltmiştir. İzmirli, çağdaş İslâm düşüncesini, bilgi ve bilme tarzının değiştiği yeniçağ perspektifi içerisinde bir okumaya tabi tutarak inşa etmeye çalışmıştır. Bu nedenle, onun bilimler sınıflaması hakkında yürütülecek çalışmalar, bu modern etkiyi göz önünde bulundurmalıdır. Düşünün, yeni bilim sınıflamaları içerisinde özellikle modern dönemin fikrî ve ictimâî yapısını öne çıkaran çalışmaları değerlendirmeye aldığı söylenebilir.

İzmirli'nin Bacon, Ampere, Comte, Spencer gibi filozoflar üzerinden yaptığı aktarımlar, modern batı düşüncesinin bir kritiği gibidir. Zira o, yeni bilim sınıflamalarına dair tenkitlelerini, makul ve makul olmayan penceresinden tahlil etmiştir. Diğer yandan İzmirli, çağdaş bilim tasnifleri üzerinden teolojik, epistemolojik, kozmolojik ve metodolojik tartışmalara da girmektedir. Çünkü bütüncül dünya görüşünün erozyona uğramasından disiplinler ve sınıflamalar da nasibini almıştır.

Yeni bilim sınıflamalarının belirgin özelliklerinden biri de disiplinlerin özerk hale gelmesi ve ayrı bir konum elde etmeleridir. Bilginin alansal bağımsızlığı ve hiyerarşik zorunluluktan sıyrılması bilim sınıflamalarının dizgesini temelden değiştirmiştir. Bu yönüyle yeni sınıflamalar, hem daha önceki bilimlerin kaidelerini yeniden belirleme hem ortaya yeni çıkan disiplinlerin sınıflama sistemi içerisinde konumlandırma çabası olarak görülebilir.

Ancak, İzmirli, teolojik ve metafizik bağlarından koparılan bilimlerin geldiği noktada çıkmaza düştüğü görüşündedir. Ona göre, Comte ve Spencer gibi filozoflar, yaptıkları bilim sınıflamalarında metafizik alana ait herhangi bir tasavvur öngörmemektedirler. Bu sınıflamalar, salt nesnel dünyanın argümanlarını esas almayı gerektiren mekanist, pozitivist ve rasyonalist bir dünya görüşüne has değerlerin üretimleridir. Yeni bilimin mahiyeti ve özellikleri insan ve doğa arasında sınırlar koymuş ve fizikötesi eğilimleri gerçek dünyayla sınırlandırmıştır. İzmirli, Aydınlanma düşüncesinin bu seküler ve olgusal yapısını esas alan matematiksel bilgi algısına karşı eleştirel bir tutum takınmıştır.

İzmirli'ye göre bilimler, bir şeyin “ne” ve “nasıl” olduğunu ortaya koysa da, genellikle “kim” tarafından ve “niçin” yapıldığını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Eşyaya ve hadiselere belirli bir amaç yüklendiğini söyleyen İzmirli, varlık alanına ilişkin soruları kapsam dışı bırakan modern bilime de göndermelerde bulunmaktadır. Ona göre ontolojik hakikatlere ulaşmayı sağlayan ilim metafiziktir. Mebadî ve meadî mevzûsunu ele alan metafizik, bir ilim dalı olarak kabul edilmeli ve bilim sınıflamalarında yerini almalıdır. Bu nedenle İzmirli, batılı filozof ve felsefecilerin bilim sınıflamaları arasında metafiziği bir ilim dalı olarak telakki eden ve kozmos düşüncesinde bütünlük sağladığını düşündüğü Boirac'ın tasnifini doğru ve muteber kabul etmiştir.

Diğer taraftan İzmirli, felsefe müelliflerinin tasnifleri üzerinden felsefenin “konusu” problemiyle de yakından alakadar olmuştur. Ona göre, felsefe müelliflerinin bilim sınıflama çabalarının gerisinde felsefeye konu bulma arayışları etkili olmuştur. Batılı müellifler tarafından yapılan bilim sınıflamalarındaki maksat, bilimlerin saha ve alanların tespit edilmesi durumunda geriye kalanın yani herhangi bir bilim dalının kapsamına girmeyerek hariçte kalanın felsefenin konusu olacağı yönündeki tezleridir. İzmirli, bu konu için, gelinen noktada felsefenin küllî bir ilim olmaktan çıkarıldığı ve irtifa kaybederek diğer bilimleri onaylamak gibi düşük bir fonksiyona indirildiğini söylemektedir.

Düşünürün bilim sınıflamaları ekseninde yaptığı çalışmalarının esas gayelerinden biri de “metot” araştırmasıdır. O, yöntem hususunda eşyayı tanımaya odaklanan eski felsefeye nispetle insanın kendini tanımasına olanak sağlayan yeni felsefenin yöntemini daha avantajlı buluyordu. Bu yüzden İzmirli, tartışmacı bir yöntemle tümevarım, deney ve gözlem, istid-

lâî, tecrübî gibi ilmî yolları birçok eserinde mercek altına alarak çıkarımlarda bulunur. Her ne kadar düşünürün, yeni bilim yöntemlerine daha yakın bir tutum takındığı doğru ise de, bu yöntemlerin geçmişte birçok İslâm filozof ve âlimi tarafından kullanıldığını söylemesi bir “süreklilik” fikri inşa etmeye çalıştığının göstergesi olarak da okunabilir.

Modern bilimsel yöntemi doğru bulan İzmirli, bu yeni yöntemle bilimlerin konumlandırılması gerektiğini savunur. Hatta İslâmî ilimlerin modern yöntemlerle sınıflandırılması gerektiğine inanır. Onun anlayışına göre aklî olan, nassa aykırılık gösteremez ve bu sebeple aklî yapısı nedeniyle modern metodolojik yol, kullanılmaya elverişlilik göstermektedir. Geleneksel tümdengelim yöntemi gibi modern bilimin tercih ettiği tümevarım yöntemi de gerçek bilgiye ulaşmada geçerli bir yoldur. İlkelerden hadiseler giden yol- tümelden tikel- ile hadiselerden ilkelere giden -tikelden tümele- yol arasında pek fark yoktur. Buradan hareketle, İzmirli’nin modern bilimsel yöntemi doğru bulduğunu ancak varılan amaç anlamında yetersiz gördüğüne işaret etmek yerinde olacaktır. İzmirli’nin modern bilim sınıflamalarına dair hataları, yine modern yöntemlerle göstermesi bunun açık delili olarak görülebilir. Başka bir deyişle İzmirli, yöntemi kabul ederken, yöntemin amacına da açıklık getirmişdir.

Öte yandan onun tasnif bakışında modern bilim sınıflamalarının yol ve yöntemlerinin merkezî bir rolü üstlendiği de aşikârdır. Bu alandaki çalışmaların ağırlık noktasını İslâmî ilimler tasnifine oranla, modern bilim sınıflamaları ve yöntemleri oluşturmaktadır. Bu yüzden İzmirli’nin, modern bilimsel yöntemleri İslâm kültür referanslarıyla buluşturma ve yeni yöntemleri İslâm düşünce geleneği içerisinde konumlandırma denemesi kendi dönemi içerisinde takdir edilmelidir. Bu temel noktadan hareket edildiğinde İzmirli’nin, çağdaş İslâm düşüncesini yeni yöntemlerle şekillendirme gayretinde olduğu sonucuna varmak mümkün gözüküyor. Bununla birlikte, onun modern bilime ait yöntemler üzerindeki tahlilleri, yeni bir düşünme biçimi oluşturma çabasından çok, düşünceyi yeni bir yöntem üzerinde ayağa kaldırma teorisi ve çözüm denemesi olarak da anlaşılmalıdır. Yeni bilim metotlarını doğru İslâm düşünce yapısında deneyen İzmirli’nin ne kadar başarılı olduğu ise tartışmaya açık bir husustur. Fakat bariz olan şu ki, çağdaş İslâm düşüncesini oluşturmak için modern bilim metodolojisini kendi düşüncesinin merkezine almanın gereğine inanmıştır. Bilim sınıflama-

ları ve diğer muhtelif alanda yürüttüğü çalışmaların çoğunda, tüm çabasını dönemin bilim ve kültür dili ile İslâm bilim paradigması arasındaki koridoru aydınlatmaya harcamıştır.

İzmirli, bilimleri sınıflandırırken Müslüman düşünürlerin nazari ilimler tasniflerini esas alarak, aklî ve naklî şeklinde bir ayrımı yapmaktadır. Ancak İzmirli, mütekaddim tasnif geleneğinde baskın rol oynayan ve Aristoteles tarafından belli bir amaca dönük yapılan sınıflamalar yerine “muhteva”yı esas alan sınıflama tarzlarını doğru bulmaktadır. İzmirli bu hususta, Aristoteles’i takip eden meşşâî İslâm filozoflarını yanlışlamaktan da geri durmaz. O, ontolojik kökenli hiyerarşik sınıflamalardan ziyade, içeriği esas alan kategorik sınıflamaları doğru bulmaktadır. Düşünürün böyle bakmasında, ilimleri ortaya çıkaran saikin konuları olması ve ilimler tasnifinin temayüz eden ilimlere bağlı bir uğraşı olduğuna inanması kadar, modern dönem düşüncesi karşısında geliştirmek istediği tutumun da etkili olduğu ileri sürülebilir. Öyle görünüyor ki, İzmirli’nin konuyu esas alan bilim sınıflamalarını doğru bulması ve öne çıkarması modern düşüncenin bağlamı etrafında şekillenmiş bir “çözüm” teşebbüsüdür. Onun yeni bilim sınıflamalarıyla yakından ilgilenmesi kendi çağının anlam-değer dünyasını “mesâil” üzerinden bir okumaya tabii tutmasının ve dönemin sorunlarına bir cevap bulma arayışının göstergesi olarak görülmelidir. Bu açıdan denilebilir ki, çağdaş problem dünyasını iyi bilen İzmirli’nin bilimler tasnifi araştırma ve tetkikleri, yeni/cedîd olana ve yeni bilme tarzına karşı “tenkit” ve “teklif” çerçevesinde şekillenmiş çalışmalar niteliğini göstermektedir.

İzmirli, felsefî ve bilimsel sınıflamalar arasından Boirac sınıflamasını, İslâm fikir geleneğinden kelâmî düşüncenin kabul ettiği İslâmî ilimler sınıflamasını öne çıkarmaktadır. Daha iyi bir ifadeyle İzmirli, modern batı düşüncesi içerisinden Boirac tasnifini, doğu İslâm düşüncesinin içerisinden mütekellimlerin şekillendirdiği kelâmî tasnifi adeta süzerek ortaya çıkarmıştır.

Aklî sınıflamalarda Boirac’ı model alan İzmirli, bu bilimleri temelde matematik, varlık bilimleri ve ruh bilimleri olarak üç kısma ayırmaktadır. Boirac’ın sınıflaması, insan ve kozmos bütünlüğünü sağlayan ölçü, güç, hayat ve özgürlük gibi unsurlara sahip olması ve insanın amacına uygun bütünlüğü kavrama imkânı vermesinden dolayı İzmirli tarafından

tercih edilmiştir. Her ne kadar İzmirli, aklî ilimlerden Boirac'ı örnek almışsa da kendine özgü bazı değişiklikler yapmayı da ihmal etmemiştir.

İzmirli, modern bilim sınıflamalarında eleştirel bir tutum takınırken İslâmî ilimler sınıflamalarında kelâmî düşüncenin benimsediği sistemi değerlendirmekten kaçınarak olduğu gibi nakletmiştir. O, naklî ilimleri ise genel itibarıyla “dinî ilimler” olarak tanımlar. İslâmî ilimleri yüce ve âlet ilimleri olarak ikiye ayırmak suretiyle daha önceki sınıflamalara sadık kalır. Yüce ilimleri; Kur'an, hadis ve fıkıh olarak üçe, âlet ilimlerini muhtas ve müşterek olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Muhtevayı esas alan İzmirli'nin bu yönüyle klasik düşünce içerisinde gelişen değişik tasnifler arasından İbn Hazm, İbn Haldûn, Gazzâlî gibi müteakdim filozofları takip ettiği ileri sürülebilir.

Açıktır ki İzmirli, her iki düşünce geleneği içerisinde var olan tasniflerden yararlanarak oldukça kapsamlı ve sistematik bir sınıflama modeli önermiştir. Aynı zamanda bu sınıflama, İslâm akıl geleneğindeki ilimler bakışından hareketle, modern bilim sistemini açıklayan bir özelliğe sahiptir. Bu çıkarımlar, düşünürün İslâm bilimini geliştirme çabasını da sürdürdüğünü kanıtlar niteliktedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında İzmirli'nin modern kültür kaynaklı tasnifler ile İslâmî kültür kaynaklı tasnifler arasında yaptığı titiz araştırmalar ve muhakemeler neticesinde bilim sınıflamalarına ilişkin geliştirdiği temel kıstaslar şöyle sıralanabilir: (i) İlimler/bilimler, konularına göre tasnif edilmelidir. (ii) İlimler/bilimler tasnif edilirken bilim tarihi, tarihî silsile veya tasnif geleneği dikkate alınmalıdır. (iii) İlimler/bilimler tasnifinde kapsam, tertip ve sıra gözetilmelidir. (iv) İlimler/bilimler tasnifinde bilimsel metotlar göz önünde bulundurulmalıdır. (v) İlimler/bilimler tasnif edilirken oluşturulan kriterler nesnel ve bütüncül olmalıdır. (vi) İlimler/bilimler tasnifinde saha-alan şeklindeki sınıflamalar daha muteber kabul edilmelidir.

İzmirli, ilimler tasnifi literatürünü koruyucu bir tarzda sahiplenmiş ve bu geniş küllîyata katkı sağlayıcı birçok çalışmada bulunmuştur. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, İzmirli'nin bilimlerin sınıflandırılması sahasındaki çalışmaları, daha çok “nakilci” bir mahiyet göstermektedir. Bu nedenle, bilim sınıflamaları alanında birçok tasnife atıfta bulunan İzmir-

li'nin çalışmaları daha çok ansiklopediktir. Ancak onun bu çalışmaları, sadece terminolojik aktarımlardan ibaret olmayıp, diri bir zihnin yüksek ilmi birikimle yaptığı irdeleyici değerlendirmeleri de içeren bir yöne sahiptir. Bu bağlamda İzmirli, sadece tasnif kültür geleneğini iyi aktaran değil, aynı zamanda metne doğrudan müdahale eden ve yorumlarda bulunan bir düşünürdür. Bundan ötürü İzmirli, pasif bir aktarıcı yerine doğru bir nakilci ve etkin bir yorumcu olarak kabul edilmelidir. Onun metin içerisinde yürüyen yorumları, çağın düşünce ve yaklaşımlarını, problem ve arayışlarını ortaya koyacak kadar mühim bir karakter taşımaktadır.

Dinî ve aklî ilimleri şahsında birleştirmiş olan İzmirli'nin kapsamlı tasnif kültüründen ilham alarak yüksek bir motivasyon ile ortaya koyduğu bilgi ve bilim şeması yeni çalışmaları hak etmektedir. İzmirli, bilim sınıflamalarında ortaya koyduğu tertip, silsile, metot, konu ve metafiziksel gereklilik gibi ilkelerle ölçülü ve doğru bir şekilde oluşturulmuş bütüncül bir tasnif sistemi öngörmektedir. Düşünürün bilim sınıflamasına dair çalışmaları bir yönüyle tasnif külliyatı hakkında bilgiler vermesi, bir yönüyle sürdürülen tasnif anlayışının gelip dayandığı noktayı göstermesi diğer yönüyle de modern bilim paradigmasının yönü üzerinde yapılan tahlilleri barındırması bakımından oldukça önemli bulgulara sahiptir.

İzmirli, modern-aklî ve kadîm-dinî ilimleri kendi sınıflamasında birleşik bir konseptte sistematize etmiştir. O, filozoflar tarafından yapılan teorik-pratik şeklindeki felsefî bilim sınıflamaları yerine din âlimleri tarafından yapılan naklî-aklî bilim sınıflamalarını doğru kabul etmiştir. İzmirli, kendine özgü bir sınıflama yapmamakla birlikte, Yakınçağ felsefesi ve klasik İslâm düşüncesini harmanlayarak eklektik bir yapıda örnek aldığı sınıflamalar üzerinden bilimler tasnifi anlayışını ortaya koymuştur. Bu yüzden İzmirli'nin ilimlerle ilgili usûl ve tedvîn çabaları, kendi dönemiyle kayıtlı çalışmalar ve sembolik uğraşlar olarak görülmemeli aksine düşünürün tasnif birikimine yaptığı bu kuşatıcı katkılar, tarihî ve fikrî bir planda yeniden ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akgül, Mehmet, “Sosyal Bilimlerin Konusu Din: Tanım, Yaklaşım ve Yöntem Sorunları”, (11-13 Haziran 2004 Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu), Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (2005), 217-236.
- Aksoy, Yavuz, *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 1994.
- Alper, Ö. Mahir, “İsmail Hakkı İzmirli’nin İslâm Felsefesi Yorumu” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (2003), 116-158.
- Altaş, Eşref, *Fahreddin er-Râzî’nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Atay, Hüseyin, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 4 (1980), 1-41.
- Altunya, Hülya, “Fârâbî, Bacon ve Dilthey’de İnsan Bilimleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (2000), 171-176.
- Bacon, Francis, *Novum Organum & Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler* I. Kitap, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara: Doruk Yayınları, 1999.
- Bacon, Francis, *Yeni Atlantis*, çev. Hamit Dereli, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Bardakoğlu, Ali, “Ferâiz”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, XII, İstanbul, 1995.
- Başçı, Vahdettin, “İsmail Hakkı İzmirli’de Felsefe, İlim ve Mantık Anlayışı”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (1993), 415-424.
- Birişik, Abdülhamit, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi Birinci Tebliğ, (2014), 17-102.
- Bolay, S. Hayri, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1966.
- Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi, 2008.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2000.
- Cevizci, Ahmet, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi, 2001.
- Cihan, Ahmet Kamil, “Bilimler Tasnifi ve İbn Sînâ”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (2000), 207-217.
- Collingwood, R. G., *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: İmge Yayınevi, 1999.
- Comte, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri*, çev. Ümid Meriç, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 19-20/1964-1966, Ayrıbasım, 1967.
- Comte, Auguste, *Pozitivizmin İlmihali*, çev. Peyami Erman, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Çaldak, Süleyman, “Taşkoprîzâde’nin Mevzû’âtu’l-Ulûm’undaki İlimler Tasnifi Üzerine”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15/2 (2005), 115-146.

- Çetinkaya, Bayram Ali, “Dârülfünûn’da Bir Ansiklopedist Müderris / Düşünür: İzmirli İsmail Hakkı”, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri, (2010), 315-351.
- Çetinkaya, Bayram Ali, *İzmirli İsmail Hakkı Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Çınar, Selime, “Fârâbî’den Taşköprüzâde’ye: İslâm Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi” (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, “İslâm Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâlî’nin Yeri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII (1960), 119-130.
- Descartes, René, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.
- Dilthey, Wilhelm, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Duman, Ali, “İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh”, İnönü İlahiyat Fakültesi, 14 (2008), 59-78.
- Duman, Ali, “Sosyal Bir İslâm Fıkıh Usûlüne İhtiyaç Var mı?”, Hikmet Yurdu 2/3 (2009), 399-412.
- Duverger, Maurice, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- el- Cuhenî, Mâniëb. Hammâd, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Ansiklopedisi: Dinler, Mezhepler, Cemaatler, İdeolojiler, Edebî, Felsefî ve Siyasî Akımlar*, çev. Beşir Eryarsoy, II, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.
- Emiroğlu, İbrahim, “İzmirli’nin Mantık Anlayışı”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1996), 187-213.
- Eskicioğlu, Osman, “Din ve Bilimlerde Terim, Tarif ve Tasniflerin Yenilenmesi”, (Günümüzde Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran 1989), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1989), 235-239.
- Fârâbî, *İhsâu’l-Ulûm*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Divan Kitap, 2011.
- Freund, Julien, *Beşerî Bilim Teorileri*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*, I, çev. Ali Arslan, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1971.
- Goblot, Edmond, *İlimler Sistemi*, çev. Fethi Yücel, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
- Goldmann, Lucien, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, çev. Afşar Timuçin - Füsun Aynuksa, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

- Görmez, Mehmet, “Hadis İlmi ve İslâmî İlimler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (2007), 197-204.
- Gulbenkian Komisyonu Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Gunëon, Rëne, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Guenon, Rëne, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Guënon, Renë, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık, Ankara: Hece Yayınları, 2005.
- Gür, Aysun, *Bilim Kavramında Tarihsel Dönüşüm: Aristoteles Geleneğinden Modern Bili-me*, Bursa: Asa Kitabevi, 2008.
- Gürel, Osman, *Doğa Bilimleri Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Hacak, Hasan, “Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi Dördüncü Tebliğ, (2014), 511-545.
- Haldûn İbn, *Mukaddime*, II, çev. Halil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi / Düşünürler Bölümü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi / Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978.
- Heidegger, Martin, *Bilim Üzerine İki Ders: “Bilim ve Düşünüm”, “Modern Bilim, Metafizik ve Matematik”*, çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.
- Henry, John, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev. Selim Değirmenci, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Hizmetli, Sabri, “İzmirli İsmail Hakkı’nın İlmi Şahsiyeti”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1996), 3-25.
- Hollinger, Robert, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- İzmirli, Celaleddin, “İzmirli İsmail Hakkı”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum: 24-25 Kasım 1995), Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1996), 241-264.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Arap Felsefesi*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1331-1329 / 1912-1913.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330/1912.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Felsefe-Hikmet*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333/1914-5.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Fenn-i Menâhic: Methodologie*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329/1911.

- İzmirli, İsmail Hakkı, “İctimaî Usûl-ı Fıkha İhtiyaç Var mıdır?”, *Sebilü’r-Reşad Dergisi*, 12 Aded: 298 (1332/1913), 211-216.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Metafizik*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Metodoloji*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Miyâ’rû’l-‘ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, İİHB, İstanbul: y.y., 1315/1897-8.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Muhassal Yeni Kelam İlmine Giriş*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Muhtasar Felsefe-i Ulâ*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1329/1911.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Mülahhas İlm-i Ahlâk*, Süleymaniye Kütüphanesi, İİHB, İstanbul: y.y., t.y.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm Dinî ve Tabii Din*, sad. Osman Karadeniz, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm Felsefesi Tarihi*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm’da Fikir Akımları*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Kitabevi, 1997.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm Mütefekkirleri İle Gârp Mütefekkilere Arasında Mukâyese*, sad. S. Hayri Bolay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Asar ! İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı Cumhuriyet Matbaası, 1360/1941.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Tarih-i Hadis*, İstanbul: Darülfünun Matbaası, 1340/1922.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Tasnîfu’l-‘ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, İİHB, İstanbul: y.y., t.y.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam I*. Kitap, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341/1920-21.
- İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam II*. Kitap, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1340-1342/ 1921-22.
- Janet, Paul - Séailles, Gabriel, *Metâlib ve Mezâhib*, çev. Elmalı’lı M. Hamdi Yazır, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1978.
- Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Kayacık, Ahmet, “Saçaklızâde’nin İlimler Sınıflamasına Dair Görüşleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, 1 (2012), 81-88.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Diyalektik Materyalizm*, İstanbul: Tarih ve Devrim Yayınevi, 1974.
- Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları 1. Kitap, 2002.

- Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Koyrë, Alexandre, *Bilim ve Devrim-Newton*, çev. Nur Küçük, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.
- Koyrë, Alexandre, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1998.
- Koyrë, Alexandre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.
- Kutluer, İlhan, "Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları", *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat*, XV (2009), 137-178.
- Kutluer, İlhan, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Kutluer, İlhan, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2000), 79-99.
- Kutluer, İlhan, *Modern Bilimin Arkaplanı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Küçükalp, Kasım – Cevizci, Ahmet, *Batı Düşüncesi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Lange, Friedrich Albert, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, II, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Levey-Bruhl, L., *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, çev. ve ekler ilave eden, Z. Fahri Fındıkoğlu, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970.
- Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.
- Meydan Larousse: Büyük Lügât ve Ansiklopedi, VI, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1971.
- Nils Gilje, Gunnar Skirbekk, *Felsefe Tarihi-Antik Yunan'dan Modern Döneme*, çev. Emrah Akbaş - Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, İstanbul: Divan Kitap, 2012.
- Özdoğan, M. Akif, "Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'âşî'nin Tertîbü'l-Ulûm Adlı Eseri Bağlamında İlimlerin Tasnifi", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu 1* (2012), 305-314.
- Özervanlı, M. Sait, "İzmirli'nin İlmî Şahsiyeti ve Görüşleri" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 23 (2001), 533-535.
- Özlem, Doğan, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008.
- Parladır, Selahattin, "İzmirli'nin Ahlâk ve Eğitim Görüşü", (İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu: 24-25 Kasım1995), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* (1996), 177-186.
- Peker, Hidayet, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", *Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1 (2009), 319-329.
- Peker, Hidayet, "İbn Sînâ'nın Bilimler Sınıflaması" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000), 447-452.

- Pozitivizm*, çev. Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1013.
- Rousseau, J. J., *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, Ankara: Serdengeçti Neşriyat, 1959.
- Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, çev. Zekeriya Pak - M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Sarıoğlu, Hüseyin, *İbn Rüşd Felsefesi*, İstanbul: Klasik Yayınları 2.Kitap, 2003.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, İstanbul: Risâle Basım Yayın, 1990.
- Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, haz. Tanıl Bora v.dğr., İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Spangenburg, Ray – Moser, Diane K., Niels Bohr Daminarka'lı Kibar Dâhi, çev. Celal Kapkın, İstanbul: Evrim Yayınevi, 2000.
- Spencer, Herbert, *İlk Prensipler*, I, çev. Selmin Evrim, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.
- Spencer, Herbert, *The Classification of the Sciences*, (New York: D. Appleton and Company, Broadway 1864.
- Şeker, Mehmet, “İzmirli İsmail Hakkı'nın Tasnif-i Ulûm Adlı Eseri”, (İzmirli İsmail Hakkı, Sempozyum:24-25 Kasım 1995), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1996), 149-155.
- Şulul, Cevher, “İslâm Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (2002), 217-233.
- Tekeli, Sevim v.dğr., *Bilim Tarihi*, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997.
- Tekeli, Sevim v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 1999.
- Timuçin, Afşar, *Descartes Felsefesine Giriş*, İstanbul: Kuram Yayınları, 1980.
- Timuçin, Afşar, *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2000.
- Timuçin, Afşar, *Düşünce Tarihi*, I, İstanbul: Bulut Yayınları, 2002.
- Topdemir, Hüseyin Gazi - Unat, Yavuz, *Bilim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.
- Türer, Celal, “Bilim Felsefesi”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (1998), 169-186.
- Türker, Ömer, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, *Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011), 533-556.
- Ural, Şafak, *Bilim Tarihi III-Modern Çağ*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1994.
- Uysal, Enver, “İhvân-ı Safâ'nın X. Yüzyıl İslâm Dünyasının Felsefe ve Bilim Düzeyine Işık Bir Sözlük Denemesi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/II (2002), 93-106.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

- Westfall, Richards S., *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. İsmail Hakkı Duru, Ankara: Tübitak Yayınları, 1995.
- Yakuboğlu, Kenan, “Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında İslâmî İlimler ve Felsefe”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2 (2006), 251-281.
- Yenen, Halide, “İbn Sînâ’da İlimler Tasnifi ve Risâle Fi Aksâm El-Hikme”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 14 (2008), 59-81.
- Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.
- Yıldırım, Cemal, *Bilimin Öncüleri*, Ankara: Tübitak Yayınları, 1996.
- Yücel, Ahmet, “Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, Üsküdar Belediyesi Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi İkinci Tebliğ, (2014), 205-275.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Bingöl’de doğdu. İlkokulu burada tamamladıktan sonra ortaokul ve liseyi Malatya Akçadağ Anadolu Öğretmen Lisesinde bitirdi. 1995 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesine girdi. 1999 yılında mezun olup İstanbul’a öğretmen olarak atandı. 2013 yılında Yalova Üniversitesinde Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi alanında yüksek lisans yapmaya başladı. Evli ve iki çocuk babası olup halen İstanbul’da öğretmenliğe devam etmektedir.